

HÜPPE

A L E N G Y E L A L K O T M Á N Y

TÖRTÉNETE

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATA.

ÚJ FOLYAM. XVII. KÖTET.

A LENGYEL ALKOTMÁNY
TÖRTÉNETE

IRTA

DR. HÜPPE SIEGFRIED.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA MEGBIZÁSÁBÓL

FORDÍTOTTA

SZATHMÁRY GYÖRGY.

BUDAPEST, 1894.

(AZ 1894. ÉVI ILLETMÉNY ELSŐ KÖTETE.)

A
LENGYEL ALKOTMÁNY
TÖRTÉNETE

IRTA

DR HÜPPE SIEGFRIED.

Hier in der Polen Land regiert die Freiheit
SCHILLER, Demetrius.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

FORDÍTOTTA

SZATHMÁRY GYÖRGY.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1894.

A M. Tud. Akadémia könyvkiadó bizottsága eszközésére, az Akadémia kiadásában, tudományos eredeti műveknek és fordításoknak sorozata jelenik meg. E vállalat célja: a tudományokat mai színvonalukon előadó művek által a tudományos műveltség terjesztése.

A bizottság kiváló gondot fordít a munkák megválasztására és különösen a fordítások megbírálására és ellenőrzésére is.

Ennek megfelelőleg minden fordított munkát egy e végből föl-kért szakember előzetesen átvizsgál és a fordítás helyességeért, hűségeért a felelősségben osztozik a fordítóval.

A jelen munka fordítását *Schvarcz Gyula* rendes tag vizsgálta fölül.

A M. T. Akadémia könyvkiadó bizottsága.

E L Ő S Z Ó.

Az újkor egyik, romjaiban heverő államának közjoga és az ez által föltételezett belső viszonyai vannak előadva e vázlatos műben. A következő tanulmánylapok nem akarnak egyébnek látszani, mint a mik valóban: első kísérlet arra, hogy államtudományunk számára egy nem cultivált területet megnyerjünk, senkinek kedvére és senkinek kárára; alapvázlat ez, mely hozzájárulhatna Németország sokoldalú tudományossága egyik, többé már nem érezhetetlen hézagának kitöltéséhez.

Mint a hogy a középkori költőre nézve «egy polán vagy egy riusse» a legtávolabb álló emberek voltak, úgy mai nap legelismertebb történet-politikai könyveinkben is, nemcsak nagyon is hiányos, hanem teljesen téves megjegyzéseket találhatunk a szláv jogról és szláv államiságról? A világos, határozott nézetek azonban szükségessé válnak. Nem üdvözléné-e népünk örömmel az elbukott Lengyelország képét éppen most, mikor a köztársaság egyes fontos területei Németországba úgyszólván fölszivódtak?

E munkának czélja és vezéreszméje csupán a tiszta igazság volt. Hiszen világos dolog, hogy ott, a hol a kutató, vizsgálódásaihoz magával viszi azt a pártállást, melyhez az életben tartoznia kell, soha sem lehet eredményt elérni; mindaz, a mit a kutató, elvtársai érdekében, az igazság rovására, feláldoz, ellentétes oldalról mindjárt éppen annyira erősen kiszínezett válaszokat hív ki, s ilyenkor azután a kendőzetlen adatokat is előszeretettel gyanúsítják. Így a kutatás a Danaidák olyan munkája lesz, a mely senkinek sem válik hasznára.

A mi vázlataink a tiszta tudományosság szempontjai szerint vannak írva; éppen ezért gyakorlati haszonra is tarthatnak számot. A történelem a lengyelek és németek között még több vizályt fog feljegyezni; de maradhat-e befolyás nélkül a harcra, ha mind a németek, mind ellenfeleik a feloszlott lengyel állam rendszerét valódi körvonalaiban megismerik?

Sokfélét lehet a lengyel államjogból tanulni. A német, ki még mindig ragaszkodik ahhoz, hogy hazájának újjá alkotásában előbbrevaló a szabadság, mint az egységeség, vethetne egy tekintetet Lengyelországra. Ott bevált Bluntschlinak 1866-iki mondása: «Ha úgy értelmezik a szabadságot, hogy nem kell az államban erős tekintély, akkor az ilyen nép nem fogja megtartani szabadságát, hanem államiabb népek fognak uralkodni fölötte». A lengyel köztársaság feláldozta magát azon tényleges kísérlet közben, hogy a szabadságot milyen kigondolható

fokig lehet kiterjeszteni; a szabadságot, mely az államhatalom működésével szemben mindenkor csak azt jelentheti, a mit az árnyék a nap melegéhez viszonyítva. Az emberiség a tapasztalatok által halad előre; most tudjuk, *hogy a szabadságnak nem szabad uralkodni, hanem, hogy az csak addig jótékony hatású, a míg mértékletesen és magát alávetve korlátozza az uralkodó akaratot*, mert egyedül ez által lesz és marad állam az állam.

Lengyelország alkotmánya nem állt a politikai fejlődés magaslatán; de azért talán nem csupán negatív hasznót lehetne találni benne, a mai állami kérdések intézését illetőleg. A nemzetileg különféleképen szétválasztott tartalom egységes formájának hiányát, évszázadok előtt, Lengyelországban is érezték; de az a föderatív foglalat, melyben a nyelvileg különvált nagy- és kislengyel, orosz, porosz és litván nemesség köré tartós köteléket fűztek, jónak bizonyult. És a lengyel állam, mivel a hűbériség által nem volt szétforgácsolva, egész váratlanul egynél több modern tulajdonságot mutatott fel. Körforgása bevégeződött. Taglaljuk, hogy mely előnyeinek *daczára*, mely bajok *által* veszttette el ellentállási erejét.

Azon élő államok épületében, melyeket mintákként dicsérnek, különféle dolgot kétségesnek találunk és sokat megmagyarázatlannak; Angliának csodált és állítólag ősbölcseségtől duzzadó alkotmánya, Albert herczeg szerint, «még nem állotta ki a tűzpróbát». De hány

német ismeri azt a végzetes módot, a mely szerint a lengyeleknél a korlátozott királyság, a kétkamara-rendszer, az adómegtagadási jog és az összes állampolgárok részvételére alapított had- és igazságügy kifejlődött? És a lengyel intézményeknek sok mai, postulatumhoz való hasonlatossága mégis egészen a lengyel követeknek nyilvános működésükért járó pénzbeli kárpótlásig megy.

Hogy a keleteurópai államéletbe való betekintéshez az elbukott nagyhatalom tanulmányozása szükséges, azt nem kell magyarázni. «Minden létező csak is mint létrejött érthető meg», mondá Humboldt Sándor. A mai lengyelséget előbbi állami szervezete nélkül, nem lehet fölfogni. Az egész lengyel történelem megérthetésének kulcsát pedig a lengyel köztársaság alkotmánya szolgáltatja.

Ezzel a tárggyal itt foglalkozunk először a modern tudomány világításában. A lengyel államjog leírása még lengyel nyelven is hiányzik a birodalom összeomlása óta. Ezért e munkát, eddig rendezetlen és érintetlen anyag átkutatására kellett alapítani, a minőt többi közt a poseni levéltárakban bőven találtunk. És ebből magyarázható ki, a mi e könyvben el van hibázva: ujonnan fejtett kőkoeczkákat, melyek között még nehéz volt a választás is, közvetlenül lakható helyiségekké akartunk összeilleszteni.

Művünk irálya elüt a jogtudományi könyvek lapjain különben sokszor használatos iránytól; de ha valahol,

itt volt helyén, nem rúnákat és lapidaris formákat használni, a minőket a jogi könyvekben türelmesen igyekeznek megfejteni, hanem világos, általánosan érthető, habár semmiféle edictum praetoris-ból nem kölcsönzött vonásokat.

Akárhogy is sikerült is e kísérlet, talán nyújt némelyeknek egyet-mást hajlamaik vagy szükségleteik szerint. Lengyelország csodálatos alkotmánya Eldoradó, a hol az arany szemek a látók számára a napon hevernek; és az előző kor egy felkapott mondása sokat jelentőleg mondja: Lengyelországban mindenki megtalálja azt, a mit keres.

Mondatról mondatra, saját lelkiismeretes kutatásaink nyomán haladunk és reméljük, hogy még akaratlanul sem sértünk meg senkit. A Lengyelország bukásából származó hatalmas utóhatások magyarázata, melyet egyedül csak a lengyel államjog ismeretéből lehet megérteni, minden kicsinyes ellentét fölött álló s a legáltalánosabb jelentőséggel bíró ügy, s mindazoktól, a kik hozzá közellednek, megköveteli szellemüknek folytonosan egyenletes nyugalmát.

A mi előadásunk legyen annak bizonyága, hogy teljes szívvel egyetértünk egy igen nevezetes kortársunk azon óhajlásával, hogy: «Bár ne lenne messze az az idő, mikor Európa minden népe nem más célból fordítja egymás felé figyelmét, mint hogy egymással a jó kormányzásban és a béke művészeteiben versenyre szálljon!»

BEVEZETÉS.

ELSŐ KÖNYV.

A lengyel alkotmány lényege.

La Pologne est un pays tellement à part qu'on ne peut entendre le moindre récit détaché de ses annales sans avoir dans l'esprit l'ensemble de sa constitution, et sa constitution est son histoire même.

SALVANDY, Histoire de Pologne avant et sous Sobieski. Paris, 1829. T. I. p. V.

ELSŐ SZAKASZ.

Lengyelország a történelemben.

«Ezer esztendő Te előtted, mint a tegnapi nap, mely elmúlt.»

Igen, Lengyelország ezredéves története a maga lobbanó felragyogásában, vakító és mégis áldatlan déli verőfényében, véres lehanyatlásában: észak-vidéki téli nap. Felségesen ragyogott egykoron a Warta, Visztula, Niemen, Dniester és Dnieper pompás virányai fölött a nap; borzalmasan emlékeztet az északifény lobogása az eltűnt ragyogásra.

Államok támadnak és eltűnnek; mint a növények egymás fölébe nőnek; a gyöngébb táplálékul szolgál az erősebbnek s a tények örök láncolatában egyik sem

jelent többet, mint a fű, «mely hirtelen megszárad; a mely reggel virágzik és estére elváltozik, kivágatik és megszárad».

Az egyik törvényt, melyet a tudomány a tünemények változandósága közt biztosan felismerhetett, már a zsoltáros velőtrázóan hirdette. Minden elmulik, de semmi sem megy veszendőbe; a széthullott részek más alakban folytatják létüket tovább, újra fölélednek. És egy lény sem csekély, mindeniknek van multja és — jövője.

— — — — —

Az antik világ összeomlása óta az emberiség állami fejlettsége a némettségben éri el tetőpontját. Már akár vegyítetlen, akár latinosodott, de *germánok* alkották meg az ujabbkori államjogot és erejöknek még teljében vezérlik a földgömb politikai életét! De még a mai, tündöklő művelt népekre is áll Scipio komor sejtelme:

«Eljön egyszer a nap . . .»

Ki fog *az ő* hatalmas örökükbe lépni?

Még mielőtt német, olasz, angol vagy francia e kérdést fölvetette volna, más oldalról már fölvetették azt és meg is adták reá a választ. A szlávok szónívői törzsüknek jósolják jövőre az első szerepet.

Bármint gondolkozzunk is az e fajta jóslatok felől: Kelet-Európa nemzeteinek még hosszú élettartama épp oly bizonyos, mint a hogy ez idő szerint szemmel láthatólag, jelentékeny expansiv erőről tesznek bizonyosságot. *Az ifjúság minden ismertető jele ráillik a szlávokra.* Történelmük 800 évvel későbbben kezdődik, mint a germánoké s az összehasonlítások kedvelője a germán fejlődési phasisokat néhány évszázaddal később a szlávoknál megközelítő ismétlődésekben megtalálhatná; nem csoda, mert a két törzs rokonsága szoros.

Ámde a történelem nem olyan, mint valamely számvetési példa, a mely, ha az ember még egyszer utána-számítja is, ugyanazon eredményre vezet. A szláv népek *ifjúságának* egyik csalhatalatlan ismertető jele nyelvök jelle-gében van. Humboldt Vilmos *után* fölösleges minden bizonyíték a szoros összefüggésre nézve, mely minden nemzet nyelve és egész fejlődöttsége közt fennáll. Valóban, *a nyelv a népek szellemének külső jelensége; az ő nyelvök: az ő szellemük; és az ő szellemük: az ő nyelvök; a kettőt soha sem lehet eléggé egyazonosnak gondolni.

Nos a szláv nyelvekben tisztán látjuk az eredetiség minden jelét. Az alak még diadalmaskodik a fogalmon, az érzéki elem túlnyomó a szellemi fölött: gazdagon megőrzött flexio és még ki nem képződött syntaxis. A mai szláv nyelv a közös árja ősnyelvhez egy évezreddel közelebb áll, mint a mai német; a jelenlegi szláv táj-szólások párhuzamosak az úgynevezett «őfelnémet» nyelvvel, a mely Nagy Károly udvarában dívott. E szerint minden szláv intézményben is természeti üdeséget fogunk találni, ha azokat az egyidejűleges germán intézményekkel vetjük össze. *Egy eddig észre nem vett jelentőségű pont ez*, mely főkép a lengyel jog megértésére eléggé fontos!

A mi a szláv népek erkölcsi és értelmi képességeit illeti, nincs ok azokat kisebbekre tartani, mint a többi rokon törzsekéit. Ellenben azt jegyezzük meg jól, hogy a szlávok fejlődése újabb, tökéletlenebb, mint nyugati szomszédaiké. Az ifjúság azonban épp oly kevésbé szemrehányás, mint érdem az öregség; és azok a szláv kutatók helytelenül járnak el, kik honfitársaiknak régibb kulturát tulajdonítanak, mint a minőt a kétségtelen emlékek bizonyítanak.

Ki akarna felkutatni minden okot, mely a szlávokat, kik velünk germánokkal közelebbi rokonságban vannak, mint más árja néptörzsek a kik nekünk valóban öcséink, eddig alsóbb fokozatokon tartotta vissza? Elégedjünk meg azzal, hogy földrajzi helyzetök bizony eléggé kedvezőtlen. A Földközi- és Keleti-tengertől visszaszorítva, az Oczeántól távol, megálltak az ifjúkorban, mialatt a germán népek a férfikorba léptek át. Mindazon erények és fogyatkozások, melyek e népcsoport politikai életét jellemzik és különösen az úgynevezett lengyel nemzeti hibák ifjúkori tulajdonokra vezethetők vissza! Kevés érzék az összhang iránt minden tekintetben, az érzelem felül-emelkedése szemben az észszel, gyors átugrás egyik végletből a másikba, jellemzi minden egyén ifjúságát, — mikép jelenthetnének mást egy egész nép egyéniségében? Szemére vetik az összes szlávságnak a cserjeszerű szétszórtságot, — de a nagy népvándorlás idején a német népségek is csak bokrai voltak a fejletlen tölgyeskének. *Schafarik* az ó-szláv szellem alapvonásaként a visszavonást és a külföld irányában való meghódolást rója meg: de a vándornépek, melyek csak újonnan telepedtek meg, e hajlamot csak kemény tapasztalatok után küzdik le. Nemzeti egység és önállóság csak későn érő gyümölcs, melyet a maga egész megbecsülhetlenségében csak napjainkban ismertek föl és éreznek mint szükségletet: de az ember a jelenkort és jövőt illető vágyaira nézve önkénytelenül a hajdankorban is létezett valóságot keres. Az arany-korról táplált nem tudományos álom öntudatlanul kísért a legtöbb nép tudósainak fejében. A régi szlávok nem voltak sem jobbak, sem rosszabbak, mint utódaik; *nem voltak kiképződve* s még ma is valamennyi szlávság csak tökéletlenül

van kifejlődve, ha nyugati szomszédaikkal hasonlítjuk őket össze.

A szláv szellem egyik általános vonásának tekinthető az idegen szellem és intézmények utánzására irányuló hajlam és képesség; de hát nem sajátja-e, mert *szükséges*, ez utánzási hajlam minden ifjúságnak? A szlávnak, hogy előhaladjon, másolnia kellett a nyugatot. Német kézből, német ábrázatban kapta a kereszténységet és a cultura elemeit; így a német jogi fogalmak befogadása is a legesleglényegesebb befolyást gyakorolta a lengyel államra. E fogalmak áthasonítása gyorsan ment végbe, mivel hogy a németiség nem minőségileg, hanem csak mennyiségileg különbözik a lengyelségtől. A német jog: az önmagában fokozott szláv jog.

De éppen azért lőn a lengyel alkotmányba is már a középkorban a romlás csírája beoltva. A lengyel állam, a XIII. századtól kezdve, természetes szláv életnedveivel oly elveket vegyített össze, melyeket önmagából csak századok múlva fejleszthetett volna ki; így lett ez állam élete korán-érett, egyoldalú és a nagyon is tüzes előhaladás által elgyöngült.

Más részről viszont meg is maradtak számára az ifjúság mindig végzetes tulajdonságai. Ez az életkor, mint más-különben, úgy az államéletben is feltűnő megvetést tanúsít a külsőségek iránt, a melyekben az érettebb kor gyakran állandóságot és összefüggést talál. A formák, melyek közt az állami tevékenység mozog, csak régi államokban méltathatók teljes jelentőségük szerint és csak hosszú gyakorlat után fejleszthetők ki czélszerűen. Fiatalos államok, ha idegen tapasztalatok rendszerét nem kapták örökségül, mint Amerika Angolországtól, nagyon is hajlandók a közben, a mikor nagy államelvek kidolgozásán

és kifejtésén fáradoznak, az ügymenet czélszerű szabályozását, az államdiætetika megállapítását elmulasztani. E tekintetben a lengyel jog is gonosz fogyatkozásokat rejt magában; gyakorlatiatlanul-eszményi volt sok és részben legfontosabb határozmánya. Írott törvények szerkesztésében csak azt tartották szem előtt, vajjon kívánatos-e azokat végrehajtani; de arra, hogy vajjon végrehajtásuk nem nyitja-e meg az önkény előtt a legszélesebb tért, hogy általában a fennálló viszonyok közt végrehajthatók-e, ritkán figyeltek. Lengyelország jogszokásainak gyakorlata inkább a rosszabbodásra, mint a tökéletesedésre vezetett; Lengyelország határozathozó gyűlései az államiság végeig a képzelhető legegértelenebb és legveszedelmesebb szavazási módot tartották meg. Eszmeileg véve, az igazság követelményei az államban sehol sem nyertek oly fokú kielégítést, mint Lengyelországban: tényleg azonban a köztársaság a legbizonytalanabb, leghitelvesztettebb országgá lett. Minden polgár csak a királynak tartozott engedelmességet, a kit, mint legméltóbbat, maga választott; csak a törvényt volt köteles megtartani, melyet, mint legjobbat, maga szavazott meg; és ha király vagy törvény bántaná őt, mindkettővel szemben az ellenállási jogot használhatta: minden jogtalanságot látszólag lehetlenné tevő, humanus tételek; és a valóságban királyválasztás, liberum veto és confoederatiók ásóul szolgáltak Lengyelország sírjához. A lengyel államjog 200 éven át idegen hatalmaknak lengyel polgárok által kívánt és kieszközölt törvényes alkalmat szolgáltatott az állam legbensőbb ügyeibe való beavatkozásra.

Lengyelország, a mint magát 1572. óta Európa szeméi elébe tárta, alkotmányában egyidejűleg őseredetiséget és belső túlfínomságot tüntetett föl. E látvány, melyet

különben vagy egészen éretlen, vagy teljesen kiélt népek nyujtanak a történelemnek, számtalan ismétlődésben mutatkozott itt; az állam erői központfutókká lettek; a pártok, sem jog, sem szokás által nem gátolva, tisztán személyes vagy külföldi célok szolgálatába állottak; sőt idegen államok nevetségesen csekély költséggel pártokat *támaszthattak*; a hazai államhatalom elhalóan gyöngye, alig hallható érverésekben működött. Ha föl tesszük is, hogy Lengyelország mély süllyedése a *nemzeti szellem* hanyatlásából származott, akkor is a romlásnak tudományosan kimutatandó eszköze a *közjog elégtelen organismusa* marad. Erőteljes alkotmánygyal bíró állam, még ha koronként csekély politikai kötelességérzet, semmi államférfiúi belátás és a népben csak kislefókú közéleti erény található is, polgárait mindazonáltal oly mélyen eltölti az állameszmével, hogy náluk külföldi befolyások nem találhatnak visszhangra. Egészségesen szervezett állam oly mértékben ragadja magához alattvalóinak erőit, hogy fenyegető külveszély idején a belső villongásoknak el kell némulniok, és el is némulnak.

Tekintsetek Rómára és Angolországra, Poroszországra 1866-ban!

Poroszország 1866-ban és Lengyelország 1766-ban! Élesebb ellentétek nem lehetségesek. Lengyelországot egy évszázad előtt legjobb barátai *anarchiának* nevezték; a mit Rousseau «Contrat social»-jában az anarchia lényegeül megjelölt, az Lengyelországban, fájdalom, teljesen bekövetkezett: «L'état se dissout quand les membres du Gouvernement usurpent dépaînement le pouvoir qu'il ne doivent exercer qu'en corps». Kétségbe vonták, hogy Lengyelország általában még állam volna s fölvetették a komoly kérdést: hogy volt-e valaha lengyel államjog?

Egykorú írók tagadták, hogy a romlásnak indult birodalomnak egyáltalában alkotmánya volna. Nagy Frigyes ismételten mondja Lengyelországról: «E nemzetnek az a szerencsétlensége, hogy nincsenek törvényei» — és «vannak törvényeik, de senki sem veszi azokat számba, mert nincs fékező jogszolgáltatása».

Más részről a XVII. és XVIII. század a lengyel államjog több rendbeli compendiumát szolgáltatta, melyekben a törvények teljes rendszere forma szerint azonosan rendezve adatik elő, mint más országok írott joga. Igaz ugyan, hogy e kézikönyvek szerzői magok kijelentik, hogy az általuk följegyzett jognak csak egy része van gyakorlatban és elismerik, hogy munkáikban sok a mellőzhető rész. *Lengnich*, Danzig város syndicusa, a legnagyobb szellem, ki e téren működött, elismeri ugyan, hogy Lengyelországban nagyon sok történik a törvény ellen; hogy a köztársaság szilárdsága gyöngye lábon áll, s «mintegy elhomályosultnak» tekinthető, *mindazáltal a kormányzatnak* (regimen) *megvan a maga biztos zsinórmértéke*, mely nem rögtönösen és nem rövid idő alatt, hanem fokozatosan fejlődött és áll fenn.

Lengyelország közjogáról ily ellentétes ítéleteket, minők a múlt században mint hosszú fejlődési mozzanatok sorozatának szükségképi eredményei, Európa szemei elé tárultak, nagyobb számban lehetne még találni. Korábbi időkben nem volt Ariadne-fonal e tömkeleg tévútai számára; az emberek természetjogi nézetek és rendszerek szerkesztése kísérletében elfogódva, nem tájékozódhattak a lengyel jog merőben történelmi talaján. A közjog dialektikai tárgyalása azt a balhiedelmet szülte, mintha alkotmány «csak ott volna, hol a valódi államforma rövidre szabott alaptörvényekben pontosan körül írva

van; hogyan jöhettek volna tisztába a lassanként halomra nőtt alkotmányokkal, melyekben állítólag a lengyel viszonyok szabványának kellett foglaltatnia?

A lengyel jog megértéséhez csak úgy jutunk el, ha az alkotmány lényegét nem egyes törvények megölő betűjében, hanem *az államélet tényleg működő feltételeiben keressük*. Az egy ideig uralkodott nézetek szerint valamely nép államjogát tudományosnak találták, vagy gyakorlatinak állapították meg, ha az államhatalom szervezését, alkatát és felosztását a törvényekből leszűrni, vagy törvényekből megszerkeszteni lehet. Csakhogy Lengyelországban a törvények a szokásjoggal szemben csak alárendelt és másodrangú jelentőséggel bírtak. Továbbá az államot túlnyomóan azon viszonylatokban fogták fel, melyekben a társadalomból fölemelkedik; ellenben a lefelé menő irányzat, az állam hatása a társadalomra, jöllehet azt már Siéyes nagyon kiemelte, az első francia forradalom tapasztalatai óta, mindig csak egyes kiváló szellemek előtt lett világossá. Mindazonáltal minden állami életnek helyes felfogása, úgyszintén az államjog reformáló befolyása csak úgy lehetséges, ha a közigazgatást, az államhatalom *tevékenységét* pontosan szemügyre vesszük; a közigazgatást önmagában és kölcsönös viszonylataiban az államhatalommal; a szorosabb értelemben vett alkotmánynyal.

Az államhatalom alkatát és cselekvési módját meghatározni: az államjog feladata. A lengyel államjogban kifejtendő lesz, miként képződött ki és alakult át anatómiailag és physiologiailag az államhatalom, mely a birodalom bukásáig fennállott és — az utolsó időkben persze csak meg-megszakítva — működött. Meglehet, hogy e tudomány helylyel-közzel jogtörténetté változik át. Mind-

azonáltal Lengyelország egyes intézményeit egymás mellett tárgyalni, kívánatos és czélszerű. Áttekintésben és rövidségben nyerünk, ha minden intézmény a maga fejlődésében külön adatik elő. Igaz, a lengyel államjog, fennállásának idejében folytonos változásban volt; de minden korszakban megtaláljuk annak lényeges részeit s ezek közösen statisztikai egységnek tekinthetők.

Fischel Angolország alkotmánya, *Richternek* a francia forradalom állam- és társadalmi joga szintén nem chronologikus művek, hanem azon főpontok szerint vannak felosztva, melyekben külsőleg minden államélet letűrközzdik.

A három hatalom szerinti berendezés, noha az angolok és francziák államjogi munkáiban még ma is használatos, modern könyvhöz nem méltó; de Lengyelországra nem is alkalmazható, mert ott a birói, végrehajtói és törvényhozói ügyköröknek különválasztására és kölcsönös függetlenségére soha még csak nem is törekedtek. Általában szigorúan logikai szerkezet sehol sem volna oly nehéz, mint a lengyel államjogban, melynek őseredeti frissességével szemben minden rendszer Procrustes-ágyának tűnik fel.

MÁSODIK SZAKASZ.

A lengyel állam állandó alapjai.

Ha szorosabb értelemben vett alkotmány alatt azt a módot értjük, melyen valamely országban a souverain hatalom megalakul és magát fentartja; kormányzat alatt pedig azt, melyen ez az ország erői fölött rendelkezik: találni fogunk bizonyos ismertető jeleket, melyek a len-

gyel államjognak minden időben sajátos alakot kölcsönöznek. Ezen ismertető jelek összesége képezi a lengyel állam lényegét.

Tovább haladva, észre fogjuk venni, hogy a lengyel állam nem vetkőzhette le az ifjúság tulajdonságait. A lengyel jog forrásai, mint minden fejletlen népénél, első sorban és kiválóan a szokásokban és nem a törvényekben foglaltatnak.

A lengyel államterület soha sem képezett zárt egységet; néprajzi, patriarchális elvek, az egyes tartományokban a lakosság különböző eredetének érzete, a területrészeknek inkább szétválására, mint összefoglalására hatottak az állam végeig.

A lengyel társadalmat az 1000-ik év óta lényegileg ugyanazon gazdasági tagozatban találjuk. A lengyel közélet soha sem mozgott a városok kövezetén. A lengyel polgárt egyedül a tevékeny mezőgazdaság, «az államférfiú legjobb iskolája» volt hivatva foglalkoztatni. Csak a földbirtok volt és maradt irányadó a társadalmi megkülönböztetésekben; csak azok szabad, egyenjogú tagjai az államnak, kik saját szántóföldet teljes tulajdonjoggal birnak; nem-szabad földön megtelepedett lakosok, kik már korán a többséget képezték, kezdettől fogva mindenmű nyomásnak és terheknek vannak kitéve, mivel a Lengyelországban állandóan hiányzó ingó vagyon a szegényebbet folyton arra kényszeríti, hogy kötelezettségeinek személyes szolgálatokkal és természeti szolgáltatásokkal tegyen eleget, hogy tehát önmagát szolgátságba taszítsa. A társadalmi egyenlőtlenséget Lengyelországban a kizárólagos nyerstermelés, a pénz hiánya okozta. Minthogy azonban a meglett viszonyok állami szentesítést nyertek, a kezdettől fogva birtoka által uralkodó osztály-

nak főszempontja az maradt, hogy ne engedjen semmi változást végbemenni. Az ipar és kereskedelem emelkedését szándékosan gátolták; művészeti értékek fokozódó előállítása lehetetlenné lett Lengyelországban, mert a fennálló társadalmi állapotokra nézve veszedelmesnek tűnt fel. Mint Észak-Amerika rabszolgatartó államaiban, Lengyelországban is, az arisztokrácia uralomvágya megbiúsítá a kilátást a közgazdasági helyzet javulására, és Lengyelország államjogilag megállott eredeti társadalmi viszonyaiban: mint nagyszerű anachronismus a mercantil Európában.

Így maradtak az *államhatalom* alkatrészei is ugyanazok az egész lengyel történelem tartama alatt. Az állam körében a hatalmi viszonyoknak mindenesetre jelentékeny áthelyezkedése következett be. *Lengyelországot, a végéig, katonailag szervezett demokrácia gyanánt kell fel-fogni.*

Az ügyek vezetése kezdetben, mint ez természetes is, a főhadvezér kezében van. A népsouverainitásnak, mely Tocqueville éleseszű megjegyzése szerint minden alkotmányban lappangva megvan, lényegesen több a szenvedőleges és tagadólagos súlya, mint a cselekvő- és tevőleges befolyása. A hadsereg felosztásában a különféle hadvezéreken kívül a magasabb állású vezérek nyernek jelentőségben, míg a Jagellók óta az egész hadsereg a főhadvezérre korlátozólag hat és 1573. óta az összes kormányzati, törvényhozási és jogszolgáltatási hatáskörbe betolul. Ez időtől fogva az egész nemesség képezi az államhatalmat, de tökéletlen államhatalmat, mely a kor igényeinek nem képes megfelelni. A hadseregben minden szabadság-gerjedelem a fegyelem megalazítását jelenti. A mi a másként szervezett emberi

szövetkezetekben rendszerint kézzelfogható anyagi előnyökkel jár, itt erkölcsi rákfenét idéz elő.

Az erkölcsileg felbomlott hadsereg jellegét a lengyei nemesség a XVII. század óta viseli. A rendellenes tanácskozások, szavazások és összeesküvések nagyon is emlékeztetnek a vezér nélküli hadseregekben előforduló jelenetekre. Az is jellemző, hogy a nemesség a valódi hadkötelezettségek alól kivonja magát: a condottieri-csapatoknak a középkori Olaszországban, a harminczéves háború féktelen hordáinak kevés kedvök volt drága vöröket ontani; az utakat mindig járhatatlanoknak találták. És a látványok, melyeket a hadsereg egészben véve mutat, ismétlődnek az egyes hadcsapatokban (vajdaságokban) is, melyekre a nemesség oszlik. De a XVII. és XVIII. század eme jelenségei nem hallatlanok Lengyelországban. Ehhez előjátékokat egész korábbi történelme szolgáltat.

E szerint az államhatalom összes működése meglehetősen egyenlő vágányokban mozog, a mióta csak Lengyelország a történelem színterére lépett.

Állandóan katonai ábrázata van. — A törvényhozás, a mennyiben a szokásjoggal szemben hatékony volt, átmeneti határozatokra szorítkozott; de katonai erőszakkal lép föl és magának korlátlan hatáskört követel. A lengyel állam nem egyszer kifejezetten mindenhatóságot követelt magának. A birói hatáskör, a mint ez katonai rendszer mellett másként nem is lehetséges, korlátozott. A jogszolgáltatás önállótlan. *Hogyan* gyakorolják, nem tartják fontosnak. A főhadvezér és a tőle tetszés szerint alkalmazott képviselői gyakorolják azt kezdetben kizárólag és csak nagyon lassan lépnek fel választott birák. Társas bíróság és az esküdtség eredetileg idegenek a szláv ön-

tudatra nézve. Éles ellentét a germanismussal! Még a legutolsó időkig is minden egyes starosta kezében volt egyesítve a legtöbb és legfontosabb birói jogosítvány! Mindazonáltal az országgyűlés vagy az összegyűlt nemesség valamennyi ítéletet megsemmisíthetett.

A kormányzati tevékenységet is egy-egy hivatalnok gyakorolja, — a hadsereg mind jelentékenyebb ellenőrzése mellett. Egyébiránt lehet-e katonai intézet, mint az az állandóan fentartott intézmény, hogy az összes hivatalnokokat a király nevezi ki s hogy az összes hivatalnokok csak élethossziglan és nem örökölhetőleg alkalmaztattak?

A lengyelországi városok elszigetelt helyzeténél, melyek a német polgároknak a XIII. századbeli első megtelepedései óta az állam végeig mint idegen elemek maradtak mintegy az államban, mintegy beékelve és gyarmati önkormányzatuk által mint államok az államban megmaradva, Lengyelország közéletének különös vonást kölcsönöztek, nem időzünk tovább.

A lengyel államban az egyház helyzete is általában egyforma maradt. Az egyház mint szellemi intézmény az állami befolyásolástól ment volt; a papságnak, mint rendnek kevesebb jogai voltak, mint bármely más államban. Éppen nem alkotott politikai rendet; mint társadalmi osztálynak, a papságnak kevés előjoga volt, a nemesség befogta mindenféle terhek viselésébe. A városiak és papok mint markotányosok és tábori káplánok szolgálták a lengyel hadfit. Hogyan adhatott volna nekik közvetlen hatalmat!

Az állami elbánás a más hitű vallási testületekkel szemben látszólag ingadozó. Mindazáltal az elismert állami alaptörvények (igazi katonás módon) hívek marad-

tak a tolerantiához; csak az állampraxis szenvedett változásokat.

Sajátságos szakítás csak a lengyel adóügyben következik be. A régi «*jus polonicum*», a fejedelemnek magokra a lengyelekre nézve is oly rettenetes, de az állam erejére nézve igen jó szolgálatokat tevő eme joga, mely szerint az alattvalóktól szolgáltatásokat és adókat korlátlan módon követelhetett, a XIV. századdal teljesen megszűnik; a lakosság legnagyobb részének helyzete nem javul; a terheket, melyek korábban a fejedelmet, mint az összeség képviselőjét illették meg, minden lovag a saját magáncéljaira követeli és meg is kapja azokat. A mit ő parasztjainak szolgálmányaiból az államnak áldoz, saját személyes áldozatainak tekinti. Az adók, melyeket csak félbeszakítva és rendetlenül lehet behajtani, említésre alig érdemes összegekre zsugorodnak össze. De minő jelentősége lehetett az olyan államnak, melynek szakadatlanul ugyanazon kezdetleges közgazdasága a szegénységgel azonos volt, ha önmagát minden biztos bevételtől megfosztotta?

Pénz és csapatok teszik a politikai hatalom oszlopait. Nos, minő állapotban lehetett Lengyelország hadügye, miután a nemesség elkezdett csak szórványosan és rendetlenül engedelmeskedni a főhadvezér, a király hívószavának? Állíttatott-e zsoldos sereg, mint Európa más államaiban, még Oroszországban is a XVI. század óta? Lengyelország minden esetre tartott fenn néhány ezer állandó katonát, kik azonban számuknál, felszerelésök- és kiképeztetésöknél fogva a birodalom nagyságát és veszélyeit tekintve, nem feleltek meg. Az állandó hadsereg, mint költséges és a szabadságot fenyegető, a legalsó fokozaton tartatott vissza s a lovas nemességgel szemben csak gyülelész csapat jelentőségével birt. A lengyel had-

ügy magva a birodalom bukásáig érintetlenül ugyanaz maradt, mint kezdetben volt: jogilag az összes állampolgárok minden időben hadi szolgálatra kötelezve voltak. A lengyel állam a maga általános védkötelezettségével nem lépett át abba a századba, mely e rendszernek nagyszerű sikereit csodálta; de romjai intő bizonyítékaul szolgálnak annak, hogy az államnak nem szabad oly bizonytalan tényezővel számolni, mint a minő honvédségének lelkesedése; sőt hogy éppen a *fegyverben levő népnél* a legszigorúbb, legmerevebb szervezetre van szükség. Nem elég az *összes polgárok kivétel nélküli védkötelezettségének* elve; alkalmazásmódja a döntő.

De Lengyelországnak 1790. körül egész hadereje számára épp oly kevésbé voltak szilárd, czélszerű formái, mint 990-ben.

A hadsereg adja meg az államoknak egymásközi viszonyai- és bonyadalmaiban a látható túlsúlyt. *Spinoza* mondása: «Unusquisque tantum juris quantum potestatis habet», a nemzetközi viszonyokban mai napig mindig érvényben maradt. Lengyelország a maga hatalmi eszközeit és azok elégtelen értékesítését illetőleg 800 esztendőn keresztül változatlan maradt; inkább szomszédjainak gyöngesége és kicsinysége, mint oly erő által, mely terjedelmének megfelelt volna, az állam koronként nagyszerű befolyást gyakorolt a külviszonyokra. Mint már egy ideig a hatalmas Boleszlav alatt is, 200 éven át Jagiellótól Báthori Istvánig (1386—1586) hangadó hatalom volt egész Kelet-Európában. Hanem Lengyelország, lényegét tekintve, az maradt, a mi volt; a szomszéd államok pedig forradalmi absolutismus által addig nem sejtett erőhöz jutottak. Mindamellett egy hatalmas Lengyelország elvonta volna legjobb életnedveiket; a német vezér-

állam kiemelkedése Lengyelországtól nyugotra, csak a sarmata hatalom hanyatlása által volt lehetségessé téve; két, egymásmellett függő kútveder közül csak az egyik lebeghet magasan.

A fennálló államjognak erőszakos összetörése gyakran volt üdvös, sőt elkerülhetlen az állam megmentésére. A despotismus, a kopenhágai lex regiával Lengyelországban egyidejűleg meghonosítva, még megtarthatta volna az országot. Sőt még Erős Ágost sem késett volna el nagyon egy államesínynyel. Ezt neki minden oldalról tanácsolták is; hamburgi zsidó bankárja erre írásban még meglevő tervet dolgozott ki számára. De, mint gyakran mondták: a kéjencz ökle összetört ugyan egy patkót, enervált szelleme azonban nem bátródott fel egy eszmére sem. A lengyel államjog régi formái megmaradtak, de az államactiók bábjátékká lettek. A tartományi követ, valamely láthatatlan mágnás, vagy idegen fejedelem által, 100 forinttal, 200 forinttal felbéreelve, az országgyűlésre ment, érzelemmel teljes hazafias beszédeket tartott s azzal végzé, hogy «lelkiismerete sugallatára» az országgyűlést szétrobbantotta és mindannyiszor a törvénynélküliségnek két évi időszakát idézte föl. Képtelen lett volna-e egy erős kéz arra, hogy e nyomorult szomorújáték színpalait összetörje s a szemérmetlen alakoskodókat a sülyesztő deszka alá temesse?

Hanem hát bűn és balsors csodálatos módon vegyülnek össze úgy egyesek, mint nemzetek történetében. Oly fejedelem, ki erős akarattal el legyen határozva arra, hogy szükség esetén áttöri a törvény korlátait és új államjogot teremtsen, isten ajándéka, a minő azon idők lengyeleinek már nem jutott osztályrészül. Oda kiáltottak ugyan a lengyeleknek, hogy «állítsanak magoknak egy souve-

rain királyt; azonban a lengyel államjog ily hatalmas reformra nem nyújtott semminő eszközt.

Így aztán az állam maradt egyetlen «madárcája a szabadságnak» — és maradt törvényenkívüli, védtelen állapotban. Mint a testek világa fölött a nehézkes törvénye, úgy uralkodott és uralkodik a gyakorlati népjogban és a nemzetközi élet fölött az erő törvénye. Lengyelország a maga államjoga következtében oly likacsos lett, mint egy szivacs és szétfoszlott elannyira, hogy a szél keresztüljárhatott rajta, a minek folytán aztán minden zaj nélkül forgatták ki sarkaiból.

Persze, egyetlen egy szóval nem lehet magyarázatot adni oly tüneményhez, hogy egy állam, mely segélyforrásainál fogva még mindig nagyhatalom vala, három csapással szétrobbantható volt. E kísérlet egész szövedékéből ki kell tűnnie, miként jutott az állam az erőtlenység legszélsőbb fokára. Általánosságokkal nem megyünk semmire, csak az előadás részletei együttvéve adhatnak hű képet.

De ha mindenáron Siboletth kell, nos hát: Lengyelországban a *szabadság uralkodott*. E fogalom, mely különben az államhatalom működésének csak részleges tagadását jelzi, Lengyelországban olyannyira kiterjedt volt, hogy az államhatalomnak teljességgel semmi hatásköre sem maradt; hogy nem csak arra nézve, hogy jogtalanságot követhessen el, de arra is, hogy általában tehessen valamit, elveszté a hatalmat.

A lengyelek éppen azzal voltak elfoglaltak, hogy államjoguk néhány gordiusi csomóját, nekivágtatva, megoldják, midőn az idegen hatalmak azt hívék, hogy érdekeiket jobban megvédik, ha a csomót szétvágják s a lengyel fejlődés fonalát egyszerűen elvágják. Egyidejűleg Franciaország újjászületését erőszakosan meg akarták gátolni

beavatkozás által. De a francia államhatalomnak, 500 éves előhaladása folytán, az ország erői felett korlátlan rendelkezése volt s a francia államjog ezen elpusztíthatlan jellemvonása megmenté a birodalmat. Nem érinté e jellemvonást a forradalom sem, s így az államhatalom, jóllehet birtokosai változtak, oly seregtömegeket vetett a támadó Európára, a minők addig ismeretlenek voltak. A központosításnak egyszerű államjogi elve óvta meg Franciaországot. Lengyelország a kültámadásra szétrobbant, mint egy puha pöfeteg-gomba; Franciaország a külnyomás folytán teljes erőt nyert, mint az az ismeretes fű, ha rátaposnak.

És mégis nagyon messze mennénk, ha a későbbi Lengyelország laza szerkezetét, mint kezdettől fogva az állam lényegében rejlőt, akarnók kimutatni. A lengyel államalakulások ősvonásai szláv vonások s részben ma is élő erőben találhatók Kelet-Európa nagy népesaládjának minden tagjánál. Csak a legkülönfélébb okok és hatások hosszú láncolata után fejlődtek oda a dolgok, hogy a minden emberrel közös államélet két sarka, a hatalom és szabadság, egymástól elválva, egyik kizárólag az orosz, a másik pedig a lengyel államban nyerhetett kifejlődést.

Ha a lengyel állam a XVI. században, mikor ez még lehetséges volt és a mikor úgy a lengyel, mint az orosz és cseh nemzetben erős pánszláv vonást, élénk szláv fajérzületet észlelünk, a német államelvek által áthatott cseh állammal, vagy az erőteljes despoták alatt előretörekvő Moszkvával egyesült volna, a mint ez többször kilátásban is volt, — a világ valóban oly szláv birodalmat látott volna, mely az államelvek szerencsés vegyüléke mellett hasonlíthatlan erőt fejthetett volna ki. Hanem a szláv nemzetek megmaradtak szétszakadottságukban;

bár egyenlő alapokon nőttek fel, különböző életnedvek által töltődtek meg, melyeknek, későbbi egyesülésnél, reagentiákként kellett egymásra hatniok. A lengyel állam alapvonásaiban mindenkor meg lehetett ismerni a szláv eredetet, a színezet azonban évszázadok folyamán a legkülönbözőbb árnyalatokon ment keresztül.

Takács-kifejezéssel élve (mi más az állam közjoga, mint egy «takács-műremek, melynél egy lábitó ezer szálát mozgat, a vetélők ide és tova szaladnak, a szálak láthatlanul folynak egymásba, egy bordacsapás ezernyi szövédéket alkot»), a lengyel közélet mellékfonala ugyanaz maradt, a belfonál változott. Vagy ha jobban tetszik: az állam csontváza azon egy volt, de izmai és idegei, melyek mozgásba hozták, lassanként meg-megújultak.

A lengyel állam mechanismusa lényegében állandóan hasonlított, — csak a hivatalnok-apparatust, a hadkötelezettséget és a gyűléseket említjük, — azon intézményekhez, melyek Nagy Károly idejében Franciaországban fennállottak s melyek annyira emlékeztetnek a későbbi általános szláv állapotokra; de az államjog szelleme hatalmas változásokat, mondhatnók elhajlásokat, szenvedett.

HARMADIK SZAKASZ.

Sajátosságok a lengyel állam fejlődésében.

Valamely nemzet történetében nem minden korszak egyaránt fontos. Néha-néha a egész népet megrázkódtató, hatalmas benyomásai által egy arasznyi idő évszázadokon át hat tovább a nemzet szellemében. Boleszlávnak óriás alakja, a mint a lengyel történelem kapujával tiszta hajnalfényben feltűnik, oly ragyogó visszfényt árasztott

szét a lengyel királyságra, hogy a király a birodalom végéig, nemcsak névleges tulajdonosa volt az összes államhatalomnak, hanem társadalmilag is megközelíthetetlen szent helyet foglalt el. A lengyelek pazar módon gondoskodtak királyuk dotációjáról, gyakran még az uralkodó ellen lázongásban sem tévesztették a formákat soha szem elől; hiszen egykor az uralkodó ellen szövetkezett nemesek egy felségsértőt arra kényszerítettek, hogy az asztal alól «mint a kutya» négykézláb bujjék elő bocsánatot kérni. Egyetlen lengyel fejedelemről sem lehet kimutatni, hogy meggyilkolták, vagy merényletet intéztek volna ellene. A felséget mystikus varázs vette körül.

De a király valódi hatalma törhetetlenül csak az utolsó Piastokig terjedt.

Az erőtlen tartományi fejedelmeket és zászlósuraikat is áthághatatlan ür választotta el egymástól. A lengyel monarchia az első évszázadokban a Rurik törzsből származó kenézek hatalomteljéhez hasonlított. Nagy Kázmér még halálra éhezette az ellenszegülő vajdákat a nélkül, hogy több ellenvetéssel találkozott volna a közvéleményben, mint Iván, a rettenetes, mikor halálra kínozta bojárjait.

Az akkori lengyel állam életiránya határozottan középre-tartó (centripetalis). Minden a fejedelem személyében összpontosul. A hagyomány az ország szigorúan katonailag szervezett fegyelmét, a mint az főbb vonásaiban egész Lajos királyig fennállott, nem ok nélkül tulajdonítja Boleszlávnak, a hatalmasnak. Boleszláv állama, Hódító Vilmos angol királysága előtt, az akkori Európának kétségkívül egyedüli egységesen rendezett és kifelé erősen összetartó és még sokkal szabályszerűbb állama volt, mint a hozzá különben legrokonabb orosz fejedelemségek.

Lengyelországban ismeretlen volt a hűbériség bomlasztó ereje.

Mindazonáltal valamely állam teljes virágzásra minden viszonyok között csak is a központfutó és központra tartó elemek egyensúlya mellett fejlődhetik. Ez abszolút igazság marad. A kormányzottak részvétele az államügyekben, ez utóbbiak kezdetén, ritkán téveszti el kedvező hatását a kormányzókra és hozzá még az egész állam benső és külső erejére is. Angolország III. Eduárd alatt kifejlődött parlament mellett erősebb, mert elégültebb, mint Oroszlánszívű Richárd alatt; és Albion, a boldog sziget, a XIV-ik század végén épp úgy szerepelt a bölcsesség országaként, mint a XVIII. században. Már akkor úgy tunk föl intézményei, «mint egy talált jókora tóga, mely ha viselik, ezernyi tetszés szerinti ránczot vet». A ki előtt különösnek tünnek fel, hogy akkor Britannia és a szlávtság között állítólag összeköttetések léteztek, az vegye fontolóra a Wikleff tana és Hussnak az egész szlávtságot érintő mozgalma közt levő szoros összefüggést. «Parlamentek» Jagiello óta Lengyelországban is tartattak. A ki ismeri az angol birodalmi gyűlések régibb szokásait, az feltünő összhangzást fog találni azok és a lengyel államszokások között. A jelen előadás folyamán eléggé gyakran fog szükségszerűen előtérbe lépni a közeli vonatkozás Angliára. Ki előtt volna oly merőben ismeretlen Lengyelország 1422-ki Habeas Corpus-törvényének «nem-nem captivabimus»-a? Az angolokhoz is eljutott e rokonságnak beismerése: «Egyedül mi és a lengyelek maradtunk szabad népeknek, mondja egy brit író. De több volna a felületességnél, ha elforditnók tekintetünket azon mélyreható különbözőségektől, melyek Lengyelországban egészen más fejlődést idéztek elő.

A Lajos király halála és Jagiello második nősülése közti néhány esztendő elégséges volt arra, hogy az angol szellemmel homlokegyenest ellenkező két elvet a lengyel államjogba minden jövőendő időre bevigyen. Először is a királyság *gyökereit tépték ki*.

A királyválasztás alapelve a nemzeti öntudatnak elválhatlan alkatrészévé vált. Meghagytak a királynak minden fényt és pompát és a régi Piast-fejedelmek külső jogait, de elvonták hatalmának egyedüli alapját, az öröklést. Hozzájárult az a szerencsétlenség is, hogy egy lengyel királyi nemzetség sem volt tartós életű: Jagielló háza már annak másodunokájával véget ért; a Wasák csak atyától a fiúig tartották magokat s így a lengyel királyság elveszté még a *lehetőségét* is annak, hogy az eltűnt hatalomteljességet ismét visszanyerje. Az államélet realistikus felfogása tekintetében látszólagos külsőségek nem nélkülözik a fontosságot. A középkorban jelentékenyen megerősödött a francia államhatalom a dynastia hosszú tartama által, míg a német, a császári családok gyors kimulása által, hanyatlott s a lengyel alkotmány kétségkívül egészen más irányt vesz vala, ha a lengyel királyi házak nem értek volna oly gyorsan véget.

Másfelől a valódi germán államszokások, melyek Angolországban majdnem szakadatlanul virágzásra virágzást idéztek fel, Lengyelországban egészen sajátságos színezetet nyertek azáltal, hogy hatásuk egy szoroson, majdnem teljesen elzárt kasztra szorítkozott. A radomi gyűlés óta (1386.) lengyel állampolgárok alatt csak a nemesek értendőek. A földműves dologgá lesz; a városlakók hospes-ek, idegenek maradnak. A lengyel nemesség azóta inkább állott közvetítés nélkül a többi lakossággal szemben, mint bármely más országban.

Az államtudomány legtöbb tévedése az inductiv módszer helytelen alkalmazásából, egyes jelenségek általánosításából származik. Lengyelország sorsa által nem az arisztokrácia bizonyult állandóan rossz kormányformának mint ezt gyakran vélik, hanem csak a külső elzárkózottság és benső szervezet által egészen sajátos lengyel nemesi osztálynak azon kísérlete, hogy magát az állammal állandóan azonosítsa, hiúsult meg. Számra nézve gyöngébb volt, hogysem az államot kellőképen megvédhesse; de kiterjedtebb, hogysem az állam vezetését a szükséges szilárdsággal intézhette volna. De szintoly elvitázhatlan az is, hogy az egyéni szabadság Lengyelországban soha sem fejlődhetett volna olyan fokra, melyet elért, ha az állampolgárok száma nagyobb lett volna.

A harmadik hatalmas «lökést» Lengyelország alkotmánytörténetében Zsigmond Ágostnak 1572-ben történt elhalálózása adta meg.

A legmagasabb fok, melyre a lengyel nép fejlődése a nemesi demokrácia alatt emelkedhetett, a XVI. század közepe táján el volt érve: a jóllét e vidékeken oly fokra emelkedett, melyet a következő időkben alig érhetett el; a lovagrend alatt, mely a tulajdonképeni nemzetet képezte, a birtoknak megközelítő, később felül nem mult egyenlősége uralkodott, mely minden demokratikusan szervezett társadalomra nézve szükséges. Ennek folytán általános műveltség lehetőségessé vált; a latin nyelv, e kulcs az akkori tudományhoz, olasz követek bámulata, rendkívül erősen el volt terjedve. A reformatió által immár a lengyel nyelv is művelődésnek indult s az akkori irodalom, valamint a nyelvi kifejezés-mód, mely mai napig fentartotta magát, a sarmata nyelvben kifejlett republikánus szellem fölismerésére vezet bennünket. A «köz-

társaság» elnevezést, mely századokon át szolgált a lengyel állam megjelölésére, nyomatékkal kezdik használni. A királyi hatalom, mely a Jagiello-törzs kihaltáig mesterséges hinta-rendszer segítségével tartá magát egyensúlyban a nemességgel, azon idő óta a toll könnyűségével száll föl sebesen a magasba.

A lengyel történelem körülbelül az egyedüli, melyben még oly éles megfigyelés sem képes semminő visszahatást fölfedezni. Az állami hatalom és tekintély, mint egy ferde síkon, folytonosan alább csuszamlott, az absolutismusból az emberi szellemtől megjelölt fokozatokon át a szabad államba: a fejedelemtől a legfőbb hivatalnokokig, ezektől az alsóbb tisztviselőkhöz, azután a nemesség jelentékenyebb elemeiig, és 1573-ban, valamint a következő három viharos évben valamennyi nemes összessége, a kiképződött *nemesi demokratia* a legteljesebb öntudattal korlátlan uralomnak kezdi érezni magát. Az 1572-től 1576-ig terjedő kis időszakban minden esemény a legmélyrehatóbb jelentőségű a lengyel államjogra nézve: azt az irányzatot, melyet a nemzeti szellem ezen időszakban fanatikus következetességgel fölvetett, meg is tartotta 200 éven át. A középfutó erők a leghatározottabban túlsúlyra jutnak.

A nemesség, mely mind egyenjogú tagokból áll, *lát-szatra* a maga *összességében* gyakorolja a souverainitást: a *valóságban* pedig azon négy év alatt, melyek az egykorúak előtt szakadatlan interregnumnak tündek fel, kifejlődött *minden egyes nemes embernek* a souverainitása. A lengyel állam azon időtől fogva több százezer korlátlan monarchia államrendszerének tűnik fel. És azon idő óta a lengyel alkotmány különféle részei többé már nem az államjog, hanem határozottan a nemzetközi jog ábráza-

tát tüntetik fel. Csak *nemzetközi jogban* s nem az *államjogban* találják magyarázatukat a liberum veto és a confoederatiók. Lengyelország még sokkal nagyobb mértékben, mint a német birodalom, volt független államok laza szövetségének nevezhető, és azok száma, melyek birodalmi rendiséggel bírtak, jelentékenyen nagyobb volt, mint Németországban.

Már Raynal is helyesen fogta fel Tableau de l'Europe-jában a lengyel alkotmány nemzetközi jellegét, midőn mondá: «Cette Constitution, qui s'honore du nom de République, qu'elle profane, qu'est elle autre chose qu'une ligue de petits despotes contre le peuple?» Valósággal, a sarmata birodalom alap- és sarkkövét az 1573-ki confoederationalis törvény tételei alkották, melyekben minden nemes embernek a saját területén a felségjog, alattvalóinak élete és halála fölötti hatalom megadatott. A ki azon hatalmas átalakulásokat, melyek ez idő alatt a nemzet szellemében végbementek, helyesen megérteni akarja, az olvassa el a lengyel Periklesnek, Zamojszki Jánosnak beszédeit, ki egyik mestere volt azon művészetnek, mint lehessen mások felett uralkodni az által, hogy magát azoknak aláveti, és miként kelljen egy mozgalmat vezetni az által, hogy az ember annak az élére áll. Zamojskiban minden időkre ügyészt és képviselőt találtak a lengyel államjog csodálatos eszméi, a mint ez a jog a reform és forradalom között középen álló 1572—76-ki események folyama alatt kifejlődött.

A lengyel alkotmánytörténetben azóta nem tűnik fel többé új eszme; a meglevő fejlődik tovább a saját irányában a legszélsőbb következetességig. Az államfejlődés itt a legpontosabban megfelelt a lengyel műveltség állapotának. Szörnyűség, látni azt a szellemi pusztaságot.

mely a XVII. század kezdete óta Lengyelországban uralkodóvá lett. A nemzet szellemét a jezsuiták a középkorba szorították vissza. Mindenütt új kolostorok emelkedtek, a nyelv szláv és konyha-latin alkatrészek csúnya vegyüléke lett; a XVI. században fényes magaslaton állott irodalom üres dagályba és kérkedő semmiségbe hanyatlott le. Csak a XVIII. század közepe táján kapott ismét erőre az elhomályosult nemzeti érzék. A piaristák, ismert ellenfelei a jezsuitáknak, jobb izlés behozatala mellett az államalkotmány gyöngéit föltárni kezdék. De csak lassan, nagyon lassan csíráztak ki a magvak, melyeket Konarski, a nagyérdemű piarista kezdett elvetni. És törvényileg szorosan meghatározott kifejezést az állam-alaptörvények éppen csak ekkor, most is csakis azért nyertek, mert erélyesen kezdték azokat kétségbevonni. Az első *alkotmány-okmány* 1768. évben tűnik fel Lengyelországban; a fennálló viszonyoknak megfelelőleg mint «a lengyel nemzet sarkalatos jogai» 24 cikkbe foglaltattak össze:

1. A három rend (király, senatus, lovagok) közös joga a törvényhozásban.
2. A katolikus hit uralma.
3. Az ezen hittől elszakadók száműzése.
4. A király katolikus hitvallása.
5. Szabad és általános királyválasztás.
6. Minden állampolgár (nemes ember) személybiztonsága.
7. Minden tisztviselő és méltóság elmozdíthatlansága.
8. Minden területi különleges jog fentartása.
- 9–10. A birodalom és hűbéres herczegségének feloldhatlan együvé tartozása.
11. A nemesség egyenlősége.
12. A dissidensek polgári jogbeli egyenlősítése.

13—16. Különös határozatok Poroszország, Livland stb. lengyel részeiről.

17. Liberum veto, azaz minden nemes embernek, nevezetesen a tartományi követnek abbeli joga, hogy szavazatát szabadon kijelenthesse, nyilvános tanácskozásokat megakadályozzon, vagy összes következményeikkel semmiseknek nyilvánítson.

18—20. A földbirtok szerzésére és a jobbágyság helyzetére vonatkozó határozatok.

21. A polgárok abbeli jogosultsága, hogy a királynak az engedelmességet felmondják.

22—23. A tulajdonjog biztosítása.

24. Hatheti tartama a rendes, kétheti tartama a rendkívüli országgyűléseknek, és az országgyűlések elnapolására vonatkozó tilalom.

Bármily rendezetleneknek és jelentőség tekintetében különbözőeknek tűnnek is fel ezen czikkelyek, az államjog alapjának tekintettek és megmásíthatlanoknak nyilvánítottak. Néhány kisebb módosítással, melyeket 1775-ben és 1776-ban szenvedtek, érvényben is maradtak a birodalom pusztulásáig; de csak annak bizonyítékául szolgáltak, mennyire egészen különböznek a lengyel intézmények a szomszéd államokéitól. Elmultak már az idők, melyekben a név és fogalom szerint a lengyelektől kiszármazott «robot» egész Európán keresztül vándorolt, és a jobbágyság, Lengyelország példájára, Brandenburg és Oroszország által behozatott. Már I. Frigyes Vilmos, kit a lengyel kancellár «princeps vasallus»-nak nevezett, rendeihez, a kik még mindig örömet «polyákoskodtak», így szólt: «kredo, hogy a nemes urak «nie pozwalam»-hatalma tönkre fog menni».

Sajátlagos intézményekkel bíró állam nem fogja ki-

kerülhetni szomszédaival a surlódásokat. Ha sajátlagos fejlődésében, a hatalmi eszközöket tekintve, azoknak erősen fölötte áll, akkor példája, vagy pedig győzelme által hasonló intézmények elfogadására fogja birni; de ha sajátyszerű szervezeténél fogva gyöngébb mint környezete: akkor saját érdekében áll, ennek módjára átalakulni.

Az államhatalom Lengyelországban összehasonlíthatlanul erőtlenné lett. «Egy aristokratia sem szereti a túlsok kormányzást»; de Lengyelországban a kormány alig birt az árnyékával annak a hatalmas apparatusnak, melyet az újabbkori világ az államcélok megvalósítására szükségesnek ítél és a melyet aristokratikus állam is magáévá tehet a nélkül, hogy ez által lényegén csorbát ejtene. Hol volt kifejtettebb rendőrség és diplomatia, mint Velenczében?

Már a XVIII. század elején nagyon is élénken érzé a lengyel állam szomszédaival szemben való gyöngeségét, mely észszerű közigazgatási mechanismus hiányából származott; de egyúttal belátta minden hazafi, hogy az állam sajátságos alkotmánya, mely minden más fennállott aristokratiától oly mélyreható módon különbözött, minden változtatást az államnak kifelé ható rendszerében lehetetlenné tesz. Egyszersmind az is világos volt, hogy Európa többi államai a magok erejét alkotmányi alaptételeikben, az absolutismus elvében birták, mely absolutismus a lakosságnak részben már egyenlősített minden osztálya fölé egyaránt parancsoló állásra emelkedett. A mi korunkra az fog állani, hogy az állam, hatalmának legbiztosabb és legegyszerűbb vezetését a monarchikus csúcsban, legdúsabb és legtartósabb forrásait pedig az alkotmány demokratikus alapjaiban birja, és egyre fokozódó világossággal derül ki az utolsó három

évszázad folyama alatt az, hogy az emberiség újabbkori fejlődésének lényege a monarchikus és demokratikus eszme egyidejűleges kifejlődésében áll. «A fejedelem hatalma és tekintélye, a nép előhaladása az újabb korban csak úgy lehetséges, ha az aristokratikus elv elenyészik», mondá egy mély belátású német államférfiú, Lindenau gróf. És éppen mert Lengyelországban sem a monarchia, sem a demokratia nem érvényesülhetett, állapotodott meg az állam a középkorban és aránylag jelentékeny erőráfordítás által csak kevés sikert ért el, mint a hogy czéljai is középkori módon kicsinyek maradtak; másfelől a hatalmi fejlődés rovására a szabadságeszme oly megvalósításáig jutott, a mint ez csak a szabadságban részesek korlátolt száma mellett volt lehetséges. Az államnak korszerűvé és erőteljessé tételére, az alkotmányba monarchikus és demokratikus elemeket kellett volna bevinni és el kell ismerni, hogy a lengyeleknek egy jelentékeny pártja komolyan hozzáfogott ilyes vállalkozáshoz. Helytelenül tette, hogy védekezett ellenfeleinek azon szemrehányása ellenében, mintha «a despotismusnak és demokratiának egyszerre törne utat»; éppen abban a merész kísérletben, hogy az aristokratikus lengyel államjogból generatio aequivoca által modern-constitutionalis alkotmány alakíttassék, áll egy Kollataj és Potocki nagy érdeme. Egy négy évig tartó parlamentben, forradalmiaknak látszó, de a lengyel alkotmányban jogilag gyökerező eszközökkel, határozottatott el a lengyel államjog felforgatása; a mi Jagiello óta mint a lengyel állam sajátyszerű illatszere fejlődött ki: a nemesség királyválasztása és kizárólagos állampolgárjoga, a mi 1573. óta mint feloldó sav az állam minden porczikájába átment; a liberum veto és a confoederatiók

nemzetközi jogi eszméi, — mindezt most már birodalmi alaptörvény által, mely persze nem sokkal különb módon keletkezett, mint a többi országgyűlési határozat, ki kellett örökre irtani. De ez az 1791. május 3-ki híres alkotmány, melyre a lengyel még most is jogos büszkeséggel tekint és melyet Burke, a francia forradalom legértelmesebb ellensége, a politikai reformművészet műremekének nevezett, csak a lengyel *történelemnek* s nem a lengyel államjognak tárgya. Gyakorlati érvényre ez alkotmány-okmány nem jutott; halvaszületett gyermek maradt, mint a német birodalom 1849-ki frankfurti alkotmánya, melylyel amannak elméleti bölcseségtől áthatott tételei némi közös vonást mutatnak. Az «Ustawa rządowa» proclamációjáig még változatlanul érvényben álló lengyel alkotmány önmagából kiinduló újításra képtelen volt. Ugyanazon fogantyút, melyet a hazafiak javaslatának beterjesztésére nyújtott, szolgáltatatta az 1791-ki törvény ellenzőinek is a megsemmisítésre. Confoederatio által emeltetett az Ustawa szent lobogóvá; és confoederatio által, mely mint elévülhetlen és elpusztíthatlan szokásjog minden írott törvény fölébe helyeztetett — tiportatott porba. Hullaszag áradt szét Európán. A szomszéd hatalmak magukra nézve előnyösnek tarták fokozni a zavart; az orosz kormány segédkezet nyújtott a targoviczei összekülvőknek, hogy hazájuktól az utolsó mentőhorgonyt elszakítsák.

Önmagában roskadt össze a lengyel alkotmány; önmagával jött ellenmondásba; alapjai megkorhadtak. «Quae medicamenta non sanant, ferrum sanat.» Karduralomnak, korlátlan despotismusnak, minden állam-alakulás kezdetének kellett ott természeti szükségképen bekövetkezni, hol az államélet már megindulásakor absolutistikus volt,

szerves körfutamban pedig fokenként az anarchiáig fejlődött. A sors nem juttatott a lengyeleknek hazai kényurat és így azon ország emberei számára az új államformák behozatala összeesett az egész államélet megsemmisítésével.

A vég hideg, de pathologiailag rendes lefolyású. A lengyel államjog balfogásai és tusái a világra nézve nem veszték el; nem csak a szlávok, nem, az összes népek fognak okulni, okulniok kell belőle. A lengyel alkotmány lényege önmagában kihalt és életre nem kelthető többé. A lengyelség életerős elemeinek más utakon kell tovább fejlődniök s a régi confoederativ-szellem minden reminiscentiáját magokról le kell rázniok. Az a lengyel, a ki a régi alkotmány jogfolytonosságát állítja, vétkezik a történet szelleme ellen és vak a saját népének üdve iránt.

«Engedjétek, hogy a halottak eltemessék halottaitkat!» A mi a lengyel alkotmányban jó volt, csak azért volt jó, mert a lengyel nemesség őseredeti szellemének megfelelt. E sokat gáncsolt és sokat csodált kaszt betöltötte missióját; a nemesség büszkesége s a nemesség romlása: a lengyel köztársaság alkotmánya vele együtt sirba szállt. Azóta gyakran forgott mindenkinek száján ez alkotmány, mely legtöbbnyire szidalmazva, kevesektől ismerve, egyedül magyarázza meg azon, még ma is oly jelentékeny utóhatással bíró eseményt: Lengyelország felosztását. A mit a gyakorlati államférfiú nem tehet, tegye az államtudós: tüntesse föl a jelenkor szemei előtt.

MÁSODIK KÖNYV.

A lengyel államjog forrásai.

Más országokban hallatlan a lengyeleknél uralkodó számba nem vevése és végre nem hajtása a *törvényeknek*, a mit magok a lengyelek is elismernek, mondván, hogy alkotmányaik nem élnek tovább három napnál.

A pápai nuntius jelentése 1565.

RYKACZEWSKI, Relacye Nuncyuszów. Paris, 1864 p. 188.

ELSŐ SZAKASZ.

A lengyelek szokásjoga.

Azon tárgynak, a melyre ez a könyv vonatkozik, korábbi feldolgozói sok tekintetben azt a nézetet vallották, hogy Lengyelországban a közjog csak az írott törvényhozás kezdetével keletkezett és főkép, sőt lényegileg írott okmányokból volna merítendő. Ilyen eszmék, bár azon álláspont következtében, melyet Európa véleménye a XVI. és még inkább a XVIII. század közepe óta az általános államjoggal szemben elfoglal, könnyen megmagyarázhatók, de a lengyel jogviszonyok ferde és ellenmondással tele felfogására vezetnek!

Az angol jog ismerői a következő fejtegetésben semmi feltűnőt sem fognak találni; de hogy egy lap papir, ha

annak még oly nagy tekintélyt tulajdonítanak is, nem képes valamely nép *összes* államjogát igazán megteremteni; sőt hogy csak azon jogok, melyek az államtényezők teljes öntudatába mentek át és az élő gyakorlatban *szokássá* váltak, képezik valóban valamely nép alkotmányát: ez a porosz alkotmányküzdelem és annak az 1866. évi belső békekötések által történt befejezése óta világossá lett azok előtt is, kik eddig francziás szemüvegen át tekintve a dolgot, egy chartában nem akartak látni mást, mint államjogot és az ország egész államjogát.

Nem a mi a betűben biztosítva van, hanem a mi a gyakorlatban él, már akár megírva, akár megíratlanul: a közjog. Képzeltető ugyan az összes államjog codificatiója, mely egy vagy más ország reális viszonyaihoz a részletekig alkalmazva s az államtényezők cselekvő tudatába átmenve, továbbfejlesztésre is képes lehetne: de ilyenekre egy európai államban sem gondoltak.

A continentalis történelem 1789. óta mutat fel államokat, melyek az alkotmány-levelekkel tett legmesterségesebb kísérletek mellett is abszolútak maradtak, mert a bürokratikus mindenhatóság szokásjogilag gyökerezik bennök; és másfelől megmutatja Angolország 1689. óta, hogy miként emelkedhetik fel a parlamentarismus óriási építménye, minden más írott alap nélkül, mint a Bill of rights következő kis tételén: «hogy minden panasz orvoslása, a törvények javítása, erősbitése és megtartása végett a parlament *gyakran* hívassék össze».

A consuetudo, nem a jus scriptum irányadó a mai államjogra nézve is, — ha ezt nem külső lim-lomnak, hanem az államélet összes szabályai foglalataként fogjuk fel. Minthogy azonban a lengyel jog sokkal nagyobb mértékben, mint a germán vagy a modern európai, magán

viseli természetszerű őseredetisége jellegét, az írott törvény benne még csekélyebb jelentőségű; a lengyel állam fejlődésének alapját pedig éppen azok a korszakok teszik, a melyekben *semmi* írott jog nem volt. Mikor Lengyelországban a törvénygyártás virágzott, a XVII. században és Szaniszló Ágost alatt, a törvények alig bírtak azon papírivek értékével, melyekre nyomattak. Hat erős folio-kötetnél többet tesznek azok a constitutiók, melyeket 1611-től 1786-ig mintegy 30 országgyűlés alkotott. Egy kötet magában foglalja az 1347-től 1550-ig terjedő összes törvényeket. Melyik időszakban volt erősebb az államhatalom?

Írott törvények, ha érvénynyel bírnak, minden esetre «a legvilágosabb és leghatályosabb kifejezések, de semmi esetre sem egyedüli forrásai a jognak».

Jog mindenütt volt az írás-mesterség föltalálása előtt; jog mindenütt van, a hol emberek együtt laknak. «Ubi societas, ibi jus.» És a mint házasságra és örökségre, követelések- és kötelmekre nézve évezredek folyamán át személyi és dologi jog följegyzés nélkül képződött; a mint bűntények meglakoltatására szokások és intézmények fejlődtek ki büntetőtörvény és büntetőperrendtartás nélkül: úgy azon utak és módok írásbeli megállapítása, melyek szerint az államhatalom önmagát fentartja és az ország erői felett rendelkezik, csak *később* támadt gondolat.

Ez nem túlbecsülése a szokásjognak.

Bucher a parlamentarismusról írt szellemdús munkájában a törvények följegyzését a jogfejlődés eredendő bűnének mondja! Úgy van; de ez a bűnbeesés ott következik be és akkor, a hol és mikor szükségesnek mutatkozik. A szükség írott jogot teremt, épp úgy, a mint a szükség

általában jogot és azután államot teremtett, hogy ez a jogot oltalmába vegye és megvalósítsa.

A jog bizonyos számú együvé tartozó emberek közt támad; az állam eme létszámnak állandó lakásokban való szaporodása mellett; az írott jog pedig, mely kezdetben mindenütt az érvényben levő szokások megállapítása, ott veszi kezdetét, a hol az emberek fokozódó szaporodásával, a családtagok széthúzásával, szóval a nemzeti kötelék meglazulásával, a melyen minden állam kezdete alapszik, a hagyomány ereje meggyöngül, az örökölt joggyakorlat meginog. Igaz, hogy a román-germán nemzeteknél a további következményekben borús tapasztalatok tétettek.

Mihelyt a szokások megállapodnak, az addig észrevétlenül haladó jogban hirtelen előretörekvés áll be; az állam vezetői elkezdik a törvényeket először tovább fejleszteni, azután meg az íróvesszővel újakat alkotni. A nép azonban, jogát illetőleg, gondtalanságnak adja át magát, mihelyt a régi szokásokat írásban bírja; elkezd tisztán csak elfogadó magatartást tanúsítani. És most engedjétek csak, hogy a törvénygyártás sok kis középponton üssön tanyát (Németország a középkor vége felé); a jog élő gyökerei nagyon is hamar kiszáradnak, a jogfejlődés megszűnik és akkor vagy az egyszer írásba foglalt szabályok, a megváltozott társadalomban elfonnyadva, fenmaradnak és «az ész értelmetlenséggé, a jótett csapássá lesz»; vagy pedig hosszabb fejlődésű idegen írott jog kiszorítja a tökéletesedés előtt megmerevedett hazai törvényeket.

Mindazonáltal az «eredendő bűn» eme komor következményeit nagy mértékben ellensúlyozzák az írott jog előnyei, a miket minden kortársunk élénken érez. Ki helyezné elébe a csak tudósra nézve hozzáférhető mai magánjog

észszerű, könnyen keresztülvihető és minden esetre kidolgozott tételeit azon csekély számú általános szabályoknak, melyeket a népben mindenki könyv nélkül tudott? És mégis az írott jog uralma alatt sincs kizárva, hogy közös jognézetek képződjenek, melyeket a nemzetiség főismertető jelei közé lehet számítani?

De jegyezzük meg mindenek előtt, hogy a közviszonyokra is vonatkozó pusztá szokásjog, mely csak hazafias szoros együvértartozóságuk tudatában levő, csekély számú emberek közt lehetséges, kiterjedt, szerte szétszórt, lazán összetartó népnél önkénynyé kell hogy fajuljon. A Keletnek nincsenek törvényei, vagy csak kevés törvénye van; hogyan kezelik ott a szokásjogot?

A milyen bizonyos az, hogy az emberi haladás a mechanikai eszközök és műszerek mennél nagyobb fokú alkalmazásában áll, épp oly bizonyos az is, hogy a tinta és nyomdafesték hasznosítása a jogra nézve a szellemi fejlettségnek magasabb fokát jelzi, mint a minő az emlékező tehetségnek kizárólagos használata.

És így az elfogulatlan előtt nem kétséges, hogy írott praeventiv szabályok rendszerének szoros keresztülvitele az államjogra nézve is szintoly üdvös lehetne, mint a magán- és büntetőjogra nézve. Az összes közjog codificatiójára New-York-államban tettek kísérletet. Valamennyi európai nép, daczára állami fejlettsége hosszú tartamának, eddig csak egyes törvényeknél állapodott meg, és ha ezeknek gyakran oly csekély reális jelentőségök van, hogy annak, a mit mondanak, éppen ellenkezője áll fenn jogszerűen: érthetőnek fogjuk találni azt a fogyatékosságot, hogy az ifjú lengyel nemzetnél az írott államtörvények fölött és mellett, a szokásjog a birodalom megdőléseig mindenható érvényben fentartotta magát.

A germán joggal egy tőből, az ős-árja jogszokásokból, melyeket egészben véve csak sejtenünk lehet, származott szláv szokások ritkán tagadják meg közeli rokonságukat a némettel. Nem minden alap nélkül mondták, hogy a «lengyel országos jog» és a «leges barbarorum» egyazon alapszöveg változatainak tekinthetők. Mindazonáltal éppen a lengyeleknél hamarabb fejlődött ki, mint más szláv törzseknél, a szokásjog ezen eredetiségéből határozott jellegűvé. Nevezetesen a magánjog már a XV. században emancipálta magát bizonyos ős-szláv vonások alól, melyek a Balkán-félszigeten még ma is érvényben vannak és melyeknek analogonjai másfélezer év előtt a germánoknál is megvoltak.

A lengyel államjog főforrása a szokás (*consuetudo*, *obyczaj*) volt. Nem volt ám az mindig állandó. Különböző időkben más meg más volt.

A jégmező tovacsuszamlásának folytonosságával terjedtek tovább elvei.

A lengyel jog legfontosabb intézményei csak szokás által állottak fenn vagy változtak; de kisebb jelentőségű jogok forrását is *praesumptio* szerint a szokás teszi. Viszont ennek szokásai az angol *common law*éihoz hasonlóan «kifürkészhetlenek, mint a Nilus forrásai». Hogy felismerhessük, mi volt Lengyelországban a szokás, mindent föl kell használnunk: törvényeket és törvényeszéki iratokat, történeti műveket és leveleket, emlékeket és mindenféle maradványokat. Talán sehol sem lép oly világosan előtérbe valamely nép műveltsége és joga közti szoros összefüggés, mint a lengyel államjogban.

A szokás a lengyel nemesség kis száma mellett folyton hatalmas maradt. Akkor is, midőn már egész Európa befogadta a római jogot.

Igy aztán a forradalom Lengyelországban mindaddig elképzelhetlen volt, míg a szokásjog következményei az állam felbontására nem vezettek és azt magát el nem temették. Az ellenmondásból, mely Európában mindenütt egyfelől a kor jogérzete és jogi öntudata, másfelől a fennálló törvények között kitört, élénk harczok keletkeztek s velők hatalmas haladás indult meg. Lengyelországban, hol mindig az volt a jog, a mit a nemzet, vagy a mit a változásban irányadó egyesek jognak tartottak, ily belső harcz nem támadhatott; de ez aztán erős alapot szolgáltatott a nemzeti szellem elposványosodásának s így a közakarat időszerűvé többé nem válhatott. Sőt a közakarat annyira észszerűtlen, hogy oly intézményeket, engedett szokássá válni, melyek az észszerű közakaratot megfosztották az érvényre juthatás eszközeitől. A mindenható szokásjog volt az a fegyver, melylyel Lengyelország közszelleme önmagát kegyetlenül, majdnem az öngyilkosságig megsebezte.

Az 1791-iki férfiak megkísérlették az első és utolsó szakítást a multtal. Alkotmányuk csak bámulatosan okos reformkísérletnek tekinthető, de kérdéses, vajjon nem dőlt volna-e meg a külföld beavatkozása nélkül is? Az írott jog iránti tiszteletet a szokás uralma alatt álló államszellemben beoltani immár nem lehetett. Lengyelország, úgy a mint volt, ugyan soha sem tagadta volna meg a régi gúnyos mondást: Törvényeink nem tartanak tovább három napnál.

MÁSODIK SZAKASZ.

A lengyelek írott joga.

A régi Lengyelországban nem az írott jog határozza meg a tényeket: nem, a tények teremtik a jogot.

Persze, a törvény, az írott jog sem volt *minden* jelentőség nélkül. A lengyel állam három esetben alkotott törvényeket: hogy valamely szokást eltöröljön, hogy valamely szokást megállapítson s hogy új jogot alkosson. Legcsekélyebb erejűek, bár elég gyakran alkalmazták, az első esetbeliek voltak.

Lengyel felfogás szerint kétféle törvények voltak: olyanok, melyeket többséggel, és olyanok, melyeket egyhangúlag fogadtak el a lengyel törvényhozók, azaz fogadtak el az összes nemesség, mely képviseltethette magát az országgyűléseken, de a végső szót minden esetben személyileg is megtartotta. A törvény elvitázhatlan érvényt azonban mind a két feltétel mellett sem nyert. Mert legyünk tisztában az iránt, hogy teljes egyhangúság soha sem volt elérhető (némely hazafiak mindig kötelességöknek tartották tiltakozni), úgy, hogy minden statutum az ellenmondás által, mely végrehajtásakor támadt, meg volt dönthető. E szerint a lengyel állam folytonosan ámitotta önmagát saját valódi viszonyai tekintetében: felállította az egyhangúság elvét és ahhoz görcsösen ragaszkodott, a nélkül, hogy ez valaha erőre emelkedett volna. Hasonlított Tantalushoz.

De a tudvalevőleg szótöbbség útján alkotott törvények sem birtak soha tökéletesen kötelező erővel; a szokások mellett csak másodrangú helyet foglaltak el. Ha a szokások valamelyiket statutum által eltörölték is, mint ez a

köztársaság utolsó éveiben gyakrabban előfordult, péld. a confoederatiók több ízbeni eltiltása : a törvénynek éppen semmi reális jelentőség sem volt tulajdonítható; magok a törvényhozók is inkább politikai kívánalmak, mint az államakarat kifejezését látták saját gyártmányaikban. Hasonértelmű ismételt törvények által a közvéleményt lassanként oly álláspontra akarták juttatni, a melyen bizonyos szokás ellen kellett nyilatkoznia.

A legtöbb súlylyal birtak a gyakorlatra és reánk nézve, kik fel akarjuk ismerni, hogy Lengyelországban valóssággal minek volt hát jogérvénye, azon törvények, melyek által az érvényben levő szokások megerősítést nyertek. Ezek képezik reánk nézve magoknak a szokásoknak kipuhatólására a legbiztosabb eszközt. A lengyel törvények túlnyomó nagy számának czélja a most említett volt, még pedig a XVI. századig egyedüli czélja volt: a bizonytalanná vált, ingadozóan vagy szórványosan gyakorolt szokást hitelesen megállapítani. Mindamellet is az élő jogtudat mindig az írott jog fölébe került: a rettenetes kényszer, melyet modern viszonyok közt helylyel-közzel a betű gyakorol a jog ellenében, «mely keblünkben él», a lengyel bírák előtt még polgári perben is ismeretlen volt. E helyett viszont az önkénynek mindenestre szabad tere nyílt. A törvény csak eszköz volt a jog megállapítására: magán- és közdolgokban teljesen szabad férfiak szabad vélemény-nyilvánítása által szintoly érvényes módon ki lehetett mondani, hogy mi is hát a jogszerű. A ténykérdés és a jogi kérdés különválasztása semmi tekintetben sem volt meg. Államjogi dolgokban valamely szokás bebizonyítottan fennállónak tekintetett, ha nem támadt kifogás az ezen szokásnak megfelelőleg végbeviendő valamely cselekvény ellen. Minden lengyel intéz-

mény csak ad hoc szolgált: valamely szokás bebizonyítása is mindig csak időleges volt, hogy így az összes állampolgárok mindig fentartott szabadsága ellen semmi se történhessék. Ha ellenmondás támadt valamely állítólagos szokásból kifolyó cselekmény ellen, két út állt nyitva: vagy a cselekvény, mint az egyhangúság elvével ellenkező, nem történt meg, vagy pedig egy pillanatnyi többség erőszakos eszközökkel keresztülvitte s így a szokás azért még fennállónak bizonyult be. Kifogás (intercessió) minden scrupulus nélkül, akkor is tehető, ha a szokás írottjogilag már meg is volt állapítva, és azt lehetne mondani, hogy a tárgyalások, melyeket de lege ferenda lehetett volna várni, de lege lata folytak, ha ugyan a lengyel constitutiók a római jog értelmében vett lex-ek volnának. Nem, a lengyel statutumok *szerződések* voltak s ha szem előtt tartjuk a későbbi lengyel közélet nemzetközi jogi alapvonalait, eléggé megfejtethető a lengyel statutumok mulandósága, melyek hébe-korba alig birtak azon compactatumok tartamával, melyek «a három egy isten nevében örök időkre» köttettek.

Ha a törvényeknek nem ritkán az volt is a céljuk, hogy új jogot alkossanak, ebben ismét túlnyomó mértékben versenyzett velök a szokás. Az államhatalom, a tartományi képvisellel egyesülve, a nélkül, hogy írott feljogosításra szüksége lett volna, jogi cselekvényeket teljesíthetett. Ha a cselekvény ellenmondás nélkül, vagy ellenmondás daczára erőszakosan ment végbe, megmaradt mint praecedens eset. Ha ismétlődött, alakulóban levő szokásnak volt tekintendő. Ha tehát e szokással ellentétes törvény állt elő, csekély kivétellel hatástalanul hangzott el. Ha pedig a szokással egyezett, a második kategóriába esett. De a közhatalmak gyakrabban

állítottak fel a jövőbeli eljárás zsinórmértékeül törvényeket. Hanem vagy elhangzottak nyomtalanul, vagy pedig csakhamar fölvetődött melléjük egy, csirájában már megvolt congruens szokás. A törvényhozás ezen ágának további kifejlesztése mellett Lengyelország áldást-hozó útra tért volna, de sajnos, az első efféle nagyszabású szerencsés kísérlet az utolsó is volt. Az 1569-iki unio-statutum a lengyel jog húsába és vérébe ment át, minthogy hosszú tapasztalatok és érett megfontolás eredménye is volt. Ez a nevezetes lublini törvény a sarmata jogfejlődés virágzását jelzi, de egymagában áll, mint Athene, a fejből született, Zeus gyermekei mellett.

A körülmények szerint, melyek a lengyel jogforrásokat illető felfogásunkra nézve inkább esetlegeseknek és mellékeseknek tűnnek föl, a lengyel köztársaságban a közjog írott alapjainak háromféle nemét különböztették meg; voltak: statutumok és constitutiók; confoederalionalis törvényhozási actusok és pactum conventumok, melyek természetesen mint magánjogi források is érvénynyel birtak.

A két első kifejezés egyaránt jelzi a király által az országos képviselettel együttesen létesített törvényeket. Kezdődik pedig efféle följegyzés az 1347. évvel, a mint ezt a legszigorúbb kritika is ma ismét megengedi. Az akkor Kis-Lengyelország számára följegyzett wislicai statutumra még Nagy Kázmér alatt a szokásjognak különféle más írott megállapításai következtek, többi közt egy szintén Wisliczán 1368-ban az egész birodalom számára kibocsátott statutum. A Jagellók alatt tovább haladt e fejlődés. Sándor király, egy Justinian dicsőségére vágyva, Tribonianja: Laski János kancellár által az

1505-ig följegyzett törvényeket magában foglaló kötetet állíttatott össze. E compilatio, mely a kor kritikátlan szelleme szerint nagyon hiányosan készült, de gyakorlati tekintetben mégis érdemes munka volt, az 1505-iki országgyűlésen elfogadtatott és néhány hozzátoldással bővítettetett. Mint «Commune incliti regni Polonici... privilegium» 1506-ban jelent meg Krakóban nyomtatásban: az egyedüli törvénygyűjtemény, melyet a lengyel állam létesített. Azóta számos más compiler lépett fel, részint az országgyűléstől megbízva, de műveik soha sem nyerték meg az állami sanctiót: nyilván attól tartottak, hogy csorbát ejtenek a szokásjog hatalmán, ha codexet alkotnak. És így megtarták a lengyel törvények azt a sajátságát, melyet Rousseau mint legveszélyesebbet emel ki, «össze-vissza tákolt dirib-darab munka» maradtak.

A törvényeket 1550. évig latin nyelven szerkesztették, azon évtől kezdve a lengyel nyelv kizárólagos érvénybe lép. Ezért helytelenül nevezték el az 1550. előtti törvényeket statutumoknak, az 1550. utániakat pedig constitutióknak. A XVI. században mindkét név vegyesen használtatik, a «constitutio» megjelölés már a XV. században többszörösen fordul elő.

A confoederationalis törvényhozási actusoknak csak akkor van nagyobb jelentőségük, ha a bennök foglalt határozatok az interregnumok tartama alatt hoztak és az új király esküjére, valamint egyéb korlátozásaira vonatkoztak. Ezekre nézve az első példa az 1382. évi «Kaptur» volt. 1573. évtől kezdve, melynek éppen actája a legnagyobb jelentőségű s némi tekintetben lengyel kiadású Declaration of rights, rendszerint minden felségszünetet a senatus és a nemesség által elhatározott efféle törvény jelez, a mely az új király trónralépte al-

kalmával az alkotmány alapjai közé fölvetetik. Az inter-regnum alatt alkotott efféle confoederalionalis törvény megújítólag vagy megerősítőleg terjed ki az államélet minden tárgyára. Az állam minden felségsszünet alatt radicalis *börvedlésnek* veti alá magát.

A pactum conventumok csak az új király és a rendek közt létrejött, jobbára államjogi természetű megállapodásokat jelentik, melyekre a kormányra lépés előtt esküt kellett tenni. Ezek magokban foglalták nevezetesen az összes «jogok és szabadságok» pontos megerősítését, miután a lengyel király, Nyugot-Európa feudális királyaihoz hasonlóan, elődeinek cselekvényei által nem volt kötve. Ezen felfogás a *királyválasztás* germán rendszerével hozatott be, a piasta-királyság idejében lehetetlen volt. A pactum conventumok a német nemzeti-ségű római birodalom választási capitulatióinak felelnek meg.

Ezekhez már némileg hasonlóak voltak a «munimentumok», melyekről Lajos király kassai privilegiumában szól. Ezek sajátképi neve és tulajdonképeni fogalma Henrik király választása idejéből származik. A pactum conventumok akkor latinul, IV. Ulászló választása óta 1632-ben pedig lengyel nyelven voltak szerkesztve.

Két lengyel országrész birta saját írott jogának codificatióját. Litvániának 1529 óta ruthén nyelvű statutuma volt, mely kétszeres átdolgozásban és lengyel nyelvre is lefordítva, a birodalom végeig fentartotta magát. Litvánia már 1457-ben kapott egy alkotmánylevélfélét, mely nemességének egyszerre minden előjogot megadott, melyeket a lengyel nemesség csak lassanként szerzett meg magának. A porosz tartomány a maga Jus terrestre-jét 1598-ban adta ki s ez a culmi jog átalakítása volt.

Megemlítendők a «Statuta ducatus Masoviae» is, melyek 1541-ben jelentek meg.

Kisegítőül szolgáltak e specialis jogok úgy magán-, mint állami ügyekben.

HARMADIK SZAKASZ.

Idegen jog Lengyelországban.

Még a porosz tartományi jog is tulajdonképen csak idegen törvény volt. Nagyon gyakran szolgáltak kisegítőül a szász jogok, melyek a városlakóknak adattak. A lengyel magánjog nagy része, a büntetőjog és a perrendtartások csaknem egészen az északnémet szokások és gyakorlatok mintájára készültek. A befolyások, melyeket a német jog a lengyel alkotmányra gyakorolt, nem mutathatók ki mindig oly könnyen és közvetlenül; de előadásunk további folyamán helylyel-közzel mégis felismerhető lesz, hogy a középkori germán államjog némely fogalmai Lengyelországban egyenesen bevétettek.

Viszont a kánonjog nagyon csekély jelentőségű volt a lengyel államjog kérdéseire nézve; a papok viszonya is az államhoz lengyel szokások szerint nyert szabályozást.

A byzanczi jog Lengyelországban nem birhatott semmi súlylyal. Ha az országban egy tudós, hivatásszerű birói kar képződhetett volna, a Corpus juris is ünnepelhetne volna diadalát Lengyelországban. A híres tétel azonban, «mely a német birodalmat szétrombolta», quod principi placuit, legis habet vigorem, mely az egész justiniani államjogot körülbelül kifejezi, nem a legcsekélyebb mértékben hatott oda, hogy a lengyelek a caesari jog befogadásától visszariadtak.

Ellenben nem ismerhető félre az a befolyás, melyet *ó-római köztársasági* jogfogalmak, a mint azokat a XVI. században kiásottaknak vélték, az államjog kifejlődésére közvetlenül gyakoroltak. Hogy e tény felől meggyőződést szerezzünk, olvassuk el a lengyel törvényhozók beszédeit. Azon párhuzamok, melyeket fennálló vagy létesíteni szándékolt lengyel és római intézmények közt vontak (követek = néptribunok, püspökök = censorok), izlésteleneknek és erőszakoltaknak tűnnek föl előttünk, de mélyremenő hatásúak voltak. A «köztársaság» eszméje azonban, melyet a régi Rómából merítettek, a legjelentékenyebb következményű volt.

Az állam utolsó éveiben *angol* államnézetek, nagyjából Montesquieu-féle újraöntésben és Delolme-féle zománczban, figyelemreméltó erőre kaptak Lengyelországban, a mint Angolország példája részben már a XV. században hatott Lengyelországra. Részben ily serkentés folytán jött létre az 1791. évi alkotmány.

Végül megemlítendő, hogy a Rousseau-féle elvek nem voltak jelentőség nélküliek a lengyel állam utolsó vonaglásaira. A francia jakobinismus 1793- és 1794-ben látóhatólag befolyásolta a lengyel hazafiak alkotási törekvéseit. Ugyanazon eszközökkel kísérlték meg a mentést, melyek Franciaországot megtartották, de ezek előfeltételei hiányoztak Lengyelországban; a lengyel jogtételeknek belülről kiinduló sarkalatos felforgatása lehetetlen volt.

A LENGYEL KÖZTÁRSASÁG ALKOTMÁNYA.

HARMADIK KÖNYV.

Az államterület felosztása.

... ita ut nec specialitas generalitati, nec generalitas specialitati deroget.

Litterae juramenti et fidei Augusti II. anno 1697.

Eredetije a poseni Grod-levéltárban.

ELSŐ SZAKASZ.

Lengyelország földrajzi feltételei.

Valamely nép politikai alakulása nagyobb mértékben függ országának helyzetétől és alkatától, mint a hogy ezt a természetjogi felfogás varázsa alatt sejtették. Minden nemzet csak akkor boldog és marad boldog külső és belső államéletében, ha földrajzi álláspontjának vas-kényszerű feltételeihez alkalmazkodik. Egy szigeten, távoli, még gyöngén benépesített földrészen akadálytalanul fejlődhetnek virágzásra a szabadsági elvek; de az európai szárazföld még sokáig fog csak erősen védett, bensőleg szilárdan összefüggő államokat életben megtűrni.

Hullámosan domboruló, vagy sivatagszerűen lapályos alföldön terülnek el azok a tájak, melyeken évszázadokon át «a kereszténység védőfala» állott. A Balti-tenger észak

felől, a Kárpátok gerincei délről, természetes határok gyanánt védik e nem bájnélküli területet. Nyugaton a párhuzamos folyók alig nevezhetők védelemnek s fedetlenül nyílik kelet felé a terület. *Ezért kellett az államnak kelet felé támadólag előrenyomulni;* és benső fejlődése rendes maradt, a míg csak a keleti vadabb szomszédokkal való öntudatos küzdelem a nemzet életnedveit friss kerítésbe hozta.

A lengyel államnak továbbá az volt feladata, hogy a kiképzettebb nyugattal lépést tartva, hozzá sorakozzék, — minthogy már nyugati műveltséget vett föl s minthogy a germán minták rendi alkotmányt hoztak létre. A ki az előzményeket akarja, annak akarnia kell a következményt is. Ha Lengyelország a XVII. század óta nem engedett volna ismét sajátosságosan felfokozott ó-szláv elveket önmagára hatni, hanem követi azon idők általános continentalis vonását és ha együttesen veti vala belé magát az abszolutismus örvényébe, — valóban, nem locsant volna szét, hanem az egész régi Európához hasonlóan, új életerőre kavargott volna fel.

A határos Észak-Németország ellenében elkövetett súlyos hibákat kell hogy önmagának szemére vesse a lengyel politika, hibákat, melyek a legmélyebbre hatóbb visszahatással voltak a lengyel államjogra. Boleszláv, a hatalmas, államának legjobban felfogott érdekében cselekedett, midőn a még szláv területeket az Elbéig meghódoltatá, éppen úgy Boleszláv, a görbeszájú is, midőn a szláv Pomerániát becsatolta. De gyöngye utódaik elveszték ez országokat és részvétlenül engedék át őket a német-ség befolyásának.

A nemzet zürzavaros kis-államokká forgácsolódva, a XIV. század közepéig az Óriás-hegységet, az Oderát, a

Keleti-tengert német kezekre engedte átmenni s német gyarmatosok erős áramlatát fogadta magába. És most minő magatartás állott a lengyelek előtt, midőn ismét egy állammá erősödtek meg? Harcz vagy kibékülés a nyugatról benyomult elemekkel?

Nagy Kázmér csodálatraméltó tapintattal a másodikat választá. A német városlakókat lassanként lengyel polgárokká átalakítani, az elvesztett nyugati és északi határokért a keleten kárpótlást igyekezett találni. A tőle megkezdett utat nem folytatták. A német joggal élő közösségek, Lajos halála óta, az államélettől visszaszorítottak s a birodalom idegen alkatrészeként őriztettek, — sem az ő javukra, sem az országéra; a Litvániával való uniót pedig csak a Visztula torkolatánál levő «új Németország» megsemmisítésére zsákmányolták ki. A helyett, hogy Lengyelország és Litvánia egész erejét a Fekete-tenger felé irányították volna; a helyett, hogy a tatár khánságokat megtörték, Moszkvát felszabadították s az oroszokat a birodalommal egyesítették volna, mint a hogy a kis oroszok már voltak; a helyett, hogy a szláv hatalom határoszlopait az Ural és a Kaspi-tenger felé vitték volna, drága vér ontásának árán a Balti-tengerpart szélét szerezték meg, mely sem tiszta szlávva nem lett, sem azzá megint nem is válhatott. A német hatalom újraébredésével a porosz tartománynak az államtestre nézve ismét veszendőbe kellett mennie: a Fekete-tenger kikötői tisztességes, tartós, természetes és előnyös birtokot képeztek volna. Lengyelország három hatalmas folyója szállítá tova a lengyel gabonát a Földközi-tenger vizeire: a lengyel állam kimutathatólag soha sem mondhatá magáéinak a Dniester, Dnieper és Boh torkolatait.

Ahhoz, hogy az állam hivatását a Keleten betölthesse,

minden esetre folytonosan meg kellett volna őriznie a vallási türelmesség jellegét, melyet Kázmér idejétől kezdve a XVI. század végéig soha sem is nélkülözött teljesen. Talán az ország üdvére szolgált volna, ha az államintézményeknek, melyek a vallással összefüggésben állottak, a nyugoti szomszédok új vallását vetik vala alapjául; a németiséggel való áldatlan ellentét nem élesedett volna ki annyira, a mint azt még mai nap is látjuk s a keleti szlávokkal való összeolvadás könnyen mehetett volna végbe. De Lengyelországnak, még ha a katolikus hithez hű maradt is, semmi szín alatt sem volt szabad az *ultramontanismus* várává átalakulnia; ezzel tartozott földrajzi helyzetének.

Fanatikus lelkesedéssel nagy veszélynek kitett, előretolt őrség is még mindig tarthatja magát kifelé, ha minden erőt egy ákaratban foglal össze. Egy «hispan monarchia» minden következményével nem volt ugyan sürgős követelmény a XVII. századbeli Lengyelországban; de minden állam, mely földrajzilag természetes középpontot nélkülöz, arra van utalva, hogy mesterséges középpontot alkosson magának, melyből a részek annál erősebben kényszeríthetők az egésznek szolgálatára. Ebben nincs semmi természetellenes, mert hisz régen tudjuk, hogy művészet az ember természete.

A *centralisatio* kikerülhetetlen volt Lengyelországban ha azt akarták, hogy az állam fennálljon — és sehol sem érvényesült hatalmasabban, mint itt, a *decentralisatio*.

Az államélet kezdetén egy rövid központosítási korszak a legfényesebb eredményeket szülte. De csak despotikus *kényszer* által bővült ki a Boleszlávok monarchiája tiszteletet parancsoló terjedelművé és így maradt meg áttörhetlen egységben.

Midőn a szétforgácsolt részek a XIV. század óta ismét összeforrtak és erősödtek, a nemzeti szellem egységesítő tényezővé lett és megfelelő egyesítő formákat alkotott magának.

Ha már a törzs-együvértartozás patriarchalis öntudatát számításba vették, az új államszerkezetnek csak decentralisatio lehetett az alapvonása; ez kellett hogy legyen a vörös fonal, a melyen az államegész legkisebb részecskéjét lengyel jellegűnek lehetett fölismeri. Mint a szabadságra nézve hasonlíthatlanul kedvezőbb rendszert, egyedül ezt fogadhatta el a nemesség, mely annyira büszkén kiáltott fel: Hol van a világon nagyobb szabadság, mint nálunk? Lengyelországban az egységet a szabadság által alkották meg.

A lengyel köztársaságnak többször szemére vetették, hogy szerzeményeit északnyugaton és keleten erőszakkal lengyelesítette. Beszélnek a benszülött földbirtokosok erőszakos elűzéséről, lengyel harczosoknak államilag történt betelepítéséről, a sajátképi tartományi nyelveknek lengyel államhatalom által való elnyomatásáról.

De ezek az állítások alaptalanok és történeti tényekkel alig bizonyíthatók be.

Ha Litvánia, Vörös-Oroszország és a porosz tartomány, területükön a XVI. századtól kezdve lengyelesítetteknek kezdenek feltűnni, ez *az illető tartományok nemességén* és nem a lengyelen fordult meg. Igaz ugyan, hogy lengyel családok költöztek a sajátképeni Lengyelország partes annexae-ibe, de számuk- és vagyonukra nézve elenyésző töredékét tették az ottani lakosságnak. Azon vidékek legtöbb és legtekintélyesebb családjai a benszülött nemességből származtak. Ez őstelepedésű nemzetségek önszántukból lengyelesedtek el nyelvben és

szokásban, hogy a sajátképi Lengyelországban levő «panowie bracia»-ikhoz minden tekintetben hasonlók legyenek. Még a XVI. században zavartalanul volt uralkodó és hivatalos nyelv a vörös-orosz nyelv Litvániában s az egész Dnieper és Dniester vidéken; a porosz tartományban pedig a német. A XVII. században másként fordult. De ha akkor azon területek külsőleg lengyel színezetet nyertek is, ezért nem a lengyel államot és lengyel nemességet, hanem azon vidékek benszülött családait kell vádolni, a kik igen jól tudták, hogy mit cselekesznek, midőn nem-nemes földieiktől megválva, velők szemben lengyelekké lettek! Okolni kell a Radziwilleket, Chodkieviczeket és Sanguszkókat, a Czartoryskiakat, Wiśniowieckiakat és Sapiehákat, a Goltzokat, Hoverbeckeket és Dönhofokat, azon Dönhofokat, kik nevük német eredetét eltitkolni igyekeztek, midőn azt hol Denhofnak, hol Donhofnak írták! E tartományok egyesülése Lengyelországgal nem nyújtotta a legcsekélyebb jogi indokot és a legcsekélyebb jogi eszközt sem a lengyelesítésre; a lengyelek nem voltak uralkodó törzs a maguk köztársaságában.

Ha a lengyel alkotmányban valamit derekasnak el kell ismerni — és csak a mythus tud absolut rossz és kárhozatos képződményekről mesélni, — úgy Lengyelország területi tagozatát kell dicsérnünk. De jól megjegyezzük! A decentralisációnak ezen meglepően következetes rendszere csak akkor becses, ha azt idegen állami környezettől eltekintve, vesszük szemügyre. E bámulatos egyensúly összeállításának, mely az állam súlypontját nem részeinek egyikébe, hanem valamennyi közé helyezé; ezen ösztönszerű, de tán éppen azért annál szellemesebb építménynek, melyben sem a rész az egészet, sem pedig

az egész a részt nem csorbitotta, azon egyetlen hibája volt, hogy kifelé nem felelt meg Lengyelország földrajzi feltételeinek. 1650 óta semmi esetre sem!

Litvánok és poroszok kényszer nélkül csatlakoztak a sarmata birodalomhoz; de Lengyelország vonzóereje meglazult. Lengyelország a decentralisatiónak még mindig kényelmes és szépen ránczolt házi öltönyét viselő, de mindamelletts is, mint Sybel találóan megjegyzi, modern viszonyok közt, «csak vasbordájú államok» tarthatják fenn magokat.

Lengyelország azonban szomszédaival vallása és alkotmánya, erkölce és politikája miatt ellentétben állott.

Lengyelország továbbá abnormis módon körülzárt helyzete folytán szakadatlan invasióknak volt kitéve. Az összhangzatos és jogi tekintetben czélszerű épülete az egymásra helyezett egyes belső autonomiáknak ezért nem hozhatta meg azokat az áldásos hatásokat, melyeket az állam elszigetelt helyzetében kétségkívül elért volna.

Ilyen fajta foederatió-rendszer mellett még eredményes védelemre sem lehetett kilátás; gondoljuk csak meg, hogy a porosz honvédség, Culm, Marienburg és Pomerania lovas nemessége csak akkor volt köteles kivonulni, ha az ellenség e palatinatusok egyikének földjére lépett! Miként hozhattak volna ilyen fajta elvek üdvöt arra az államra, mely támadásra volt utalva, ha élni akart!

«Kalapács vagy üllő lenni!» A nemzetközi élet még mindig játéka a természeti erőknek.

MÁSODIK SZAKASZ.

Az alsóbb egységek geometriai haladványban.

«Azért különbözök az államok, mert különbözök a részeik», mondja Aristoteles és ezzel az államok osztályozásának nagyjelentőségű momentumát adja, melyet azonban sem ő maga, sem utána sokan nem alkalmaztak kellőképen. A monarchia, arisztokrácia és demokrácia örökös és egyetlen megkülönböztetésében voltak elfogódva, a mi pedig csak az uralkodóságnak megnevezetlen számokkal való pusztá megszámozásán alapszik. Az erősebb, vagy gyöngébb mód, melylyel a közös államhatalom az egyes területrészek fölött uralkodik, nem csak az állam hatalmának, de lényegesen jogának is hathatós zsinórmértéke. Az állam területi beosztása az államhatalom létének és cselekvésének közös alapja. Vajjon szem előtt tartá-e Dahlmann e pontot, midőn nyomatékos szavát kimondá: «Alkotmány és kormányzat nem párhuzamosak; mert elkövetkezik az a pont, melybe összefutnak, hogy ne váljanak szét ismét?»

Sajnos, a politikai nyelvezet mostanig sokkal szegényebb, hogy sem a tényleges különbségek azon végtelen gazdagságát pontosan kifejezhetné, melyben az államok, bensejök többé vagy kevésbé *tömör* szerkezete szerint, egymástól különböznek. Ezzel az egy-két kifejezéssel: szövetséges állam — egységes állam, centralisatio — decentralisatio, van megjelölve az illető szókörnek terjedelme.

Tocqueville panasza: «L'esprit humain invente plus facilement les choses, que les mots», nagyon is igaz. De éppen a mi századunkra várnak itt fontos és megoldatlan

feladatok. A szavak keletkezni fognak, ha a tények további kifejlődést nyernek; ha az egységes állam és államszövetség közt létező számos közbenső alakulat gyakorlati kipróbálásába mélyebben behatolunk. Lengyelország, bensejének különös daraboltsága által, örök időkre emlékezetes marad s későbbi idő képes lesz e tért tüzetesebben művelni, mint a hogy ez a jelen lapokon a még nem kielégítő nyelvanyag mellett lehetséges.

A politikai földrajz alapja, a legalsóbb területi egység államjogi tekintetben Lengyelországban is, mint minden szláv országban, a *község*; elnevezésével (gromada = csapat, raj) nomád viszonyokra emlékeztet és ezért az állandó megtelepedésnek nyilván első formája. Éppen mint a germánoknál. A külön udvar-rendszer, melyről ki van mutatva, hogy a német törzseknél még csak helyenkénti és késői alakja az együttlakásnak, az utolsó évszázadok alatt az előbbre haladt szlávoknál is itt-ott, nevezetesen a Kárpátok mindkét lejtőjén kifejlődött. De bizonyosan régibb és gyakoribb a germánok és szlávok között a falu elve. Már a nép minden tagjának a nép területéhez való közös tulajdonára vonatkozó ősrégi joga, a mely még ma is uralkodó Eichsfelden és Trier vidékén, valamint egész Nagy-Oroszországban, germánoknál és szlávoknál mindenek előtt az országnak, a földnek egyes községi határookra való felosztását és ehhez képest a község tagjainak térbeli egymáshoz csatlakozását kellett hogy előidézzé. Egészen eltekintve a biztonság szempontjaitól.

A *falu* és *város* közti különbség úgy az ó-szláv, mint a hűbéri viszonyok és fokozottabb gazdasági fejlettség által nem hatványozott tiszta német tudatra nézve egyaránt idegen. Nagyobb, vagy erősített gyarmat kezdet-

ben vár nevet kapott, mint Németországban (gród, oroszul ma is gorod). A későbbi lengyel halvány név: a «miasto» egyszerűen a német «Stadt» átírása.

A nemesi uralom ideje óta a község fogalmának államjogi jelentősége csökkenni kezd. A lengyel joggal élő falusi községek, melyek a Piastok alatt egész határozottan szervezett politikai egyediségek voltak, mint a mai orosz «mir», az egyes nemes emberek akaratának vettetnek alá és azontúl csak annyiban bírnak jelentőséggel, a mennyiben azt a realis alapot képezik, a melyen az «obywatel»-nek politikai hitel nyílik. A nemesi születés mellett valamely falusi község feletti kétségtelen uralom: kriteriuma a nemességnek. A községek még az adó-, tized- és törvényszéki lajstoromoknak is alapul szolgálnak.

A német községek azonban és velök az összes jelentékenyebb városok nem foglaltatnak a közönséges államrendbe.

A község fölött emelkedik a németeknél a százak testülete, a régibb Oroszországban és a kozákoknál ma is teljesen azonos «sotuja» (centuria). A lengyeleknél találjuk történetük első századaiban az *Opole*-t (vicinia), mely nagyságra nézve hasonlít az amerikai townshiphoz, «járási felosztás, több helységnek egy bizonyos, zárt egészszé való egyesülése», mint ezt Röpell megdönthetlenül kimutatta. Az ország részint adószedés céljából, részint az «együttes kezesség» végett volt ilyen alosztályokra szétdarabolva. Ez utóbbi elvet, mely nagyon távol áll attól, hogy germán különlegesség legyen, a minek bélyegezni akarták, megtaláljuk mindenütt, a hol a közbiztonság tökéletlen állapotba despotikusan szervezett központi hatalommal esik össze, Angolországban az első normann királyok alatt és Oroszországban a mongol özön visszavonulása után épp úgy,

mint Japánban és Afrika nyugati partjain. Ezen intézménynek nagyon mélyen kellett hogy gyökerezzen Lengyelországban, minthogy nem csupán a népességet, de még az országot is annak alapelvei szerint találjuk felosztva. A nemes embereknek egyedüli állampolgárokká történt fölemelkedésével eltűnik ez az intézmény is, mint olyan, mely igen sok kormányzati mechanizmust kíván és az új nagyobb méreteknél nem felel meg.

A germán jogban a birósági kerület (*gau*, grófság, *shire*) a legközelebbi magasabb egység. Így Lengyelországban is. A fejedelem, mint a biráskodás és általában az államhatalom kútforrása, bizonyos várkastélyokban (*grody*, *castra*) összegyűjtötte a környéket biráskodási és közigazgatási ügyekben és jogait egy várnagyra ruházta át. Így fejlődött ki a várnagysági alkotmány, mint a lengyel területfelosztásnak alapelve a XI. és XIV. század között. A XV. század óta a *starosta* lép a várnagy gyakorlati funkciójába; mindazáltal a *gród* marad közép-pontja a legfontosabb viszonyoknak, melyekben az állam az egyesekkel áll; centruma a büntető és polgári jog gyakorlatának, úgyszintén minden nyilvános gyűlésnek, közhírré tételnek és intézménynek. Nevezetesen a közvetlen állam-alattvalók kötelékének a XV. században történt szorosabbra fűzése óta a *powiat* (*districtus*, *grodkerület*, *járás*) válik a legalsóbb területegységgé. A legközelebbi magasabb rendtől részben független.

Ezek képezik a birodalom felosztásakor keletkezett *vajdaságokat*. Minden piasta kisfejedelem tartott maga mellett byzanci mintára «palatinust», kinek őt a legfontosabb ügyekben képviselnie kellett; és így a birodalom visszaállítása után az egykori fejedelemségek «palatinatus *województwo*» nevet kaptak. Sőt néhány új vajdaság

alakítottatott oly vidékeken, melyek soha sem képeztek külön herczegségeket; így alakult 1505-ben a lublini palatinatus és még 1768-ban a gneseni vajdaság. Ezen felosztás kiterjesztetett az újonnan szerzett tartományokra is. IV. Kázmér király a porosz lovagrendi tartományt, megszerzésének első látszatakor 1454-ben négy palatinatusra osztá fel és a thorni béke óta, mikor a königsbergi «palatinatus» a rendnek megmaradt, fentartotta magát a danzigi (vagy Pomerania, Pomorze), culmi és marienburgi vajdaság; jöllehet a porosz tartománynak nem Lengyelországgal, hanem csak a lengyel király személyével kellett connexusban lennie. Litvánia is már a lengyel birodalommal való egyesülése előtt 1569-ben vajdaságokra osztatott fel és éppen így kiterjesztetett e tagolat Livlandra is, a míg csak e terület Lengyelországgal egybeköttetésben állott. 1569. évben 32 vajdaság volt; számuk a XVII. század elején sem volt nagyobb 37-nél, mikor Lengyelország legnagyobb kiterjedését érte el.

A vajdaság szolgál a kormányzat és törvényhozás alapjául. Nevezetesen az adómegajánlás és az általánosan fegyverbe szólított fölkelősereg kivonulása vajdaságok szerint történik; a tartományi követek is helyenként kerületek szerint (powiaty, de melyek a sajátképi Lengyelországban «ziemie»-knek (terrae, vidékek) neveztetnek, ha nem állnak egy vajdaság alatt sem) választatnak s legtöbbször vajdasági gyűlésekre küldetnek; az országgyűléseken pedig gyakran, kezdetben mindig, vajdaságok szerint történt a szavazás. A vajdaságok között szigorú sorrend tartatik fenn, a rangsort oly szabatosnak és fontosnak tartják, mint az akkori európai hatalmakét. Minthogy a vajdaságok sok tekintetben majdnem teljesen és merőben önállók, területükre nézve német törvényekkel és szoká-

sokkal birnak, melyeknek a birodalmi törvények fölött elsőbbségük van, a német mondás szerint «Landrecht bricht gemeines Recht»; és a birodalommal szemben egyoldalúlag megtagadják az adókat, melyeket az országgyűlés elhatározott, és általában az országgyűlési határozatok csak a vajdasági lakosok személyes hozzájárulásával kötelezik őket; így ezek egész határozottan foederatív állást foglalnak el.

A mint Észak-Amerika egyes államai, keletkezési módjuk és egymás melletti fekvésük szerint, csoportokban foglaltatnak össze (Uj-Anglia, Déli államok, Távoli nyugot, Határállamok), Lengyelországban is a szokásjogi jelentőséggel bíró *vajdaságoknak* egész sorozatát találjuk. A Közép-Warthénál Posen és Kalisch palatinatusok, Frau-stadt vidékével és 1768. óta a Posentől elkülönített Gnesen vajdasággal együtt, alkotják a legszorosabb értelemben vett Nagy-Lengyelország területét. Közös intézmények, különösen közös tartománygyűlések Schroddában (Srzoda) a birodalom bukásáig fontos kapcsolatot tartottak fenn köztök.

Az említettek, a sieradzi és leczycai vajdaságokkal és Wieluń vidékével együttesen alkotják a tágasabb értelemben vett Nagy-Lengyelországot.

Kujawia, a Netze és Visztula között, a brzeséi és inowracławi palatinatusokból áll.

A plocki, rawai és varsói három vajdaság (vagy Maszovia sajátképi értelemben) Dobrzyn vidékével alkotja Maszoviát.

A köztársaság végeig a legszorosabb közösségben tartotta fenn magát a három porosz palatinatus: Pommerania (Danzig), Culm és Marienburg. A fölvaltva Marienburgban és Graudenzben tartott közös tartománygyűléseik, melyeken a lengyel országgyűlést kicsiben utánozták (két

kamara) e csoportot szilárd kapcsolatban tartották. A porosz tartomány 1772-ig Lengyelországnak az a része volt, mely a legtöbb sajátosságát megtartotta s a legkönnyebben volt tőle elszakítható. E tartomány (Preussen) soha sem emelkedhetett külön tartomány rangjára, noha ez iránt ismételten támasztott igényeket. Mindig csak egy *része* maradt a nagy-lengyelországi *tartománynak*, mely az eddig említett összes csoportokból állott s mely, mint ilyen, Nagy-Lengyelországot alkotta a legtágasabb értelemben.

A tartományi felosztást még magasabb jelentőségűnek fogjuk találni, mint a minő a csoportok összefoglalása.

Kis-Lengyelország tartománya két csoportból áll: a sajátképeni Kis-Lengyelországból és Vörös-Oroszországból. A sajátképeni Kis-Lengyelország, mely a XI. századig Chorbatiának neveztetett, még a XIV. században is többnyire «Cracovia»-nak jelöltetik, szemben «Poloniá»-val, — a mint Nagy-Lengyelország, mint a polän, polan vagy polon törzs ősi hazája nevezteték — a krakói és sandomierzi vajdaságokból alakult, melyekhez eredetileg nagyon vitás alapon a XVI. században a lublini palatinatus is csatlakozott. Továbbá két, hajdan sziléziai herczegséget is: Auschwitzet és Zatort is Kis-Lengyelországhoz csapták, miután egy évszázaddal előbb a koronára szálltak.

Az orosz csoport csak nagyon lassan került lengyel birtokba. Áll pedig ez a belzi, podlachiai, wolhyniai, podoliai, kijewi, braclawi, czerniechówi és vörös-oroszországi palatinatusokból, mely utóbbihoz Chelm vidéke is tartozik. Ezek Nagy Kázmér óta, egyik a másik után, a királyok uralma alá kerülván, a XVI. század óta kezdenek Nagy- és Kis-Lengyelországgal egyenlő jogokban részesülni. A teljes egyenlősítés 1569-ben történt, mely évben az

egész csoport a kis-lengyel tartományba vétetett föl, miután Litvánia hosszú időn át visszakövetelte. Czer-niechów még csak 1635-ben került lengyel birtokba és 1667-ben más vörös-oroszországi területekkel együtt veszendőbe ment.

Litvánia tartományának, a saját vajdaságai körén belől, szintén csoport-felosztása van, mely azonban csekély jelentőségű. A sajátképi Litvánia (lit. Letuwa) Wilno, Troki és Brześć Litewski palatinatusokból áll.

Samogitia (lengyelül: Żmudź, lit. Shamaite = Alföld), a többitől egészen elütő helyzetben, magában álló starostaságot alkot s vajdasággal egyenlőnek tekintetik. A harmadik csoport litván területekből áll, melyek köznépe orosz származású volt és most is az. *Fehér-Oroszországnak* neveztetnek együttvéve a polhocki, witepski, miński és mścislawi vajdaságok. *Fekete-Oroszország* a neve a novogrodeki vajdaságnak, mindkettő pedig így nevezetik ellentétben Kis-Lengyelország tartományának keleti területeivel, melyek *Vörös-Oroszország* névvel jelöltetnek, (Vörös-Oroszország szűkebb értelemben).

A vajdasági csoport fogalmára hivatalos név nem volt, a míg Lengyelország fennállott; különféle csoportok, mint a porosz tartomány, Masovia, herczegségnek (księstwo, ducatus) neveztettek. Mégis mindezen területi conglomeratumok több-kevesebb jelentőséggel bírnak a nemességnek, mely azokat lakta, közös politikájára, az országgyűlések eljárására és általában a kormányzatra nézve.

Lengyelországban a tartományi ellentétek Nagy Kázmér alatt lépnek először fel és teljes élességükben fenn is állottak a birodalom végeig. Nagy-Lengyelország, Kis-Lengyelország és Litvánia három «nemzetének» teljesen egyenlő tekintélyt kellett élveznie; nevezetesen az ország-

gyűlések tárgyalásaira nézve a tartományokra való felosztás a legnagyobb fontosságú volt. Bizonyos tekintetben Lengyelország hivatalosan háromágú szövetséges államnak tűnt fel. Voltakép különféle concentricus körök azok, a melyekből Lengyelország foederalismusa kicsiny és számos autonomiákról nagyobb terjedelmű és csekélyebb számú autonomiákra emelkedve, lassanként fölépül.

Nem tévedünk, ha a lengyel birodalomnak az 1791-ki alkotmány által is gondosan megőrzött foederativ színezete okait a lengyel államélet fiatalos jellegében keressük. A különböző származás tudata élénken tartotta fenn magát a köztársaság minden részében, mindamellett, hogy a XVI. század végétől fogva a birodalom minden vidékének uralkodó osztályát közös nyelv kezdte összekötni; és hogy a nemesség számoljon e tudattal, de még se okozzon túlnagy elforgácsolódást: feltalálta a tartományi felosztást, mely lefelé összekötő, fölfelé pedig szétválasztó irányban hatott jótékonyan. A köztársaság, a tartományok tagolata nélkül, az összes kötelékek egyébkénti lazasága mellett nem tarthatta volna fenn magát. Egy kifejlődött politikai alakulat fölébe helyezendő magasabb államhatalom megalapítása, melyet az elmélet az államművészet legnehezebb feladatai közé soroz és melyet a XIX. század gyakorlata majdnem még sehol sem vitt keresztül szerencsésen, a régi Lengyelországra nézve sikerültnek mondható. Bármennyi kifogásolni való is van különben a lengyel intézményekben: az államterület felosztása Lengyelországban megfelelt Lengyelország benső összetartása céljának.

Az egymásba iskátulázásnak eme rendszerén, — mely emlékeztet arra a nürnbergi tollkésre, melynek nyelében jókora mennyiségű kis kés van, melyek viszont valameny-

nyien saját nyelvükben külön-külön egy sereg késecskét rejtenek és melynél e viszony még nehányszor a láthatóság határáig emelkedik — nincs semmi gáncsolni valónk, ha meggondoljuk, hogy a benső államélet feladatai is szükségessé teszik az adott viszonyokkal való számolást. És ami a Lengyelországban meglevő tényezőkkel: különféle nyelvű népességgel s korlátlan szabadságot szomjuzó nemességgel a XIV. század óta elérhető volt, el is éretett. Hogy a lengyelektől a XVIII. században a sors megtagadott olyan uralkodót, ki a művet befejezhette volna, inkább szerencsétlenségök, mint hibájok volt.

A lengyel nemesség, mely még a XVI. században különféle államokká vált volna szét, ha ez által jogai és szabadságai csorbát nem szenvednek vala, — e nemesség, a birodalom végén egy népnek érezte magát, mely a különböző származás és részben különböző történet daczára még az állam összeroskadása után is a legbensőbb együttlérzéstől van áthatva. A centralizált Poroszország oly kevésbé asszimilálta mostanig a maga lengyeleit, hogy ezek a «testvérek» és «földiek», «honfitársak» alatt nem a rajna-vidékieket, hanem Varsó és Lemberg lakosait értik. Minden szövetséges állam eredménye: az egységes állam útjának egyengetése; legalább az ellentétes mozgalmat: az irányzatot az államszövetség felé minden szövetséges államban vészthozónak tekintik, mint hogy az még soha egy szövetséges államban sem lépett szerencsével előtérbe. Foederatív államegyesülés csak ott létesül, a hol nagyszerű arányokban való államtevékenység szükségét érzik. De azért a megosztott, megfelezett államhatalom, mely a szövetséges állam folyománya, csak szükségszerű segély és nem eszmény. A legtöbb szövetséges állam fejlődése szakadat-

lanul az összállam hatalmának gyarapítására, az egyes államok illetékességének megszorítására irányul. Így tünteti ezt föl a történelem az achajai szövetségtől kezdve az egyesült Németalföldig és Észak-Amerikáig. Ki állíthatja, hogy ennek másként kellene lenni?

Ezért tartják *azt* a foederatív alakot, mely az egységes államot a legbiztosabban és legzajtalanabbul nagyra növeli, a *legtökéletesebbnek*.

HARMADIK SZAKASZ.

Lengyelország és Litvánia.

Lengyelországban a teljesen egységes állam alakulása a XVIII. század végén elő volt készítve. A nemzeti öntudat egységessé lett.

Még a Litvánia és a koronaország közti éles ellentét is majdnem elmosódott. Mind a néprajzi különbség, — hisz a litvániai uralkodó osztály nem volt szláv eredetű, — mind az 1569. évig elkülönített politikai fejlődés a «nagyfejedelemséget» (magnus ducatus, wielkie księstwo) különállónak tüntette föl szemben a már régóta egyesített mindkét lengyel tartománnyal. Nagy-Lengyelország és Kis-Lengyelország Korona, Koronaország (regnum, korona) név alatt foglaltatnak össze, ha Litvánia nem mint tartomány, hanem mint ország lép fel. Litvánia alkotta (egy német államférfiú kifejezésével élve) a hypomochliont Nagy-Lengyelország és Kis-Lengyelország kölcsönös féltékenysége között, mely még a XVI. századon túl is gyakran élénken előtérbe lépett.

Lengyelország uniója Litvániával nem volt a szerencse ajándéka. A Kis- és Nagy-Lengyelország nemességétől

társadalmi különbségek által elválasztott litvánok 300 éven át kézzel-lábbal dolgoztak a királysággal való szorosabb egybeköttetés ellen. Még a personalis unio is békónak tűnt fel előttük. A magas politikai képzettség nélkül, melynek e viszonyok közt a lengyel senatus bizonyítékát adta; a hosszú küzdelem és bajoskodás nélkül, melyeket a lengyel államférfiak végeztek, a Jagellók uralma semmi haszonnal sem járt volna a lengyel államra nézve. A hosszú viaskodás jutalma a mégis csak laza uniót létesítő 1569-ki czikkelyek voltak.

A két ország államjogi viszonyaiban a praesumptio mindig a különjog mellett szólt. A közös ügyek korlátozottak voltak. Litvánia a legfontosabb viszonylatokban tényleg ugyan másodrangú szerepre volt kárhóztatva, de formai kérdésekben a «koronával» mindig egyenjogúnak tűnt fel. Mind a két ország összes belső kormányzata, nevezetesen a pénzügy, külön volt választva, úgyszintén a polgári törvényhozás és a jogszolgáltatás. A nagyfejedelemségnek éppen annyi magasabbrangú hivatalnok volt, mint a királyságnak. A confoederatiók 1792-ig mindig mind a két nemzet szerint alakultak és nevezték el magokat. E kifejezés épp úgy jelzi a három tartomány, mint a két ország tartalmát.

A későbbi Lengyelországnak, egész területére nézve, általános polgári joga volt; de sok esetben kétségkívül csak a vidék, a tartomány s a két legmagasabb egység: Litvánia és a Korona benszülöttje és megtelepültje birt hivatalt stb. képesítéssel. Általában a külön jogokat magasabbra tartották az összérdeknél, a mint ezt ünnepélyesen mindig újra meg újra megerősítették; — de lassanként a lengyel alkotmány is minden életképes alkotmány irányát követé: a különlegessel a közös ellenében felhagytak.

Mialatt ma, a különböző államoknak mindjárt első összeolvasztásakor, a mindkét részről való honosok közt levő majdnem minden társadalomjogi különbséget megszüntetnek, Lengyelország egyesülésében a vele szomszédos országokkal és nevezetesen Litvániával éppen megfordítva történt; különösen az egyes tartományok indigenatusát fentartották, — az egyes területrészek válaszfalát nem rombolták le, sőt írott okmányokban pontosan megjelölték. De a népszellem csaknem alattomban lérombolá ezeket; a szokásjog rést kezdett törni a particularismusnak törvényileg biztosított bástyáin.

De még Lengyelországnak Litvániával történt egyesüléséről szóló oklevél is ügyesen alkalmazott eszköz volt a két országnak észrevétlenül mind szorosabb egybekapcsolására.

Lengyelország alkotmánya, némely részeiben, jobb a hírénel. Az 1569. évi lublini unio, mely a birodalom megdőléseig jótékonyan hatott, politikai mestermű volt: a ki meg akarja tanulni, hogy miként lehet területi féltékenységet és ellentétes területi érdekeket egyszerre kielégíteni és az egésznek szolgálatára hasznosítani, az tanulmányozza ezt az okmányt. Persze, az egyes területrészek egyensúlyát olyan formalitással vitték keresztül és fejezték ki külsőleg, melyet századunkban félvállról szoktak tekinteni. De azon időkre nézve mély értelem rejlett a pontosan megszabott rangsorban, melybe az egyes magasabb és alsóbb területi egységeket, a mint azok hivatalnokaik által személyesítve voltak, beosztották. Különösön csodálatraméltó marad a mód, melylyel a szerkezetnek alap gondolatát: a Lengyelország és Litvánia közti tartós kiegyenlítést keresztül vitték.

Államjogi jelentőségre nézve, következményeiben fontos

momentum volt többi közt az a körülmény, hogy minden egyébkénti elkülönítés mellett is a Koronára és Litvániára nézve elismerték a közös tulajdonjogot: a livlandi terület mindkét nemzet alatt állt egyaránt, éppen úgy, a mint a kurlandi hercegséget mindkét ország hűbérének vallották. Igaz ugyan, hogy e határozatok épp oly kevésbé forrasztották össze *egy állammá* Lengyelországot és Litvániát, mint a többi, 1569. év óta köztük fennálló közösügyek. Egy személy választatott és proclamáltatott egyidejűleg királylyá és nagyfejedelemmé; egy okmány és egy eskü által erősítették meg Lengyelország és Litvánia jogai s e szabadságok fentartásában a két nemzetnek egymást támogatnia kellett; kifelé mind a két országnak csak egy politikája lehetett, szövetségre külön-külön nem léphettek: csak egy vertpénz lehetett érvényes; Nagy- és Kis-Lengyelország nem tartott országgyűlést Litvánia bevonása nélkül. Ez nem volt sok!

Sőt még e csekély számú határozatokat is alig tartották meg az idők folyamában a XVII. századig. A litvánok nagyon gyakran maradtak el a lengyel országgyűlésekről és a Jagellók kihalása után többször foglalkoztak nagyon nyíltan azzal a komoly szándékkal, hogy külön uralkodót válaszszanak, vagy Moszkvához csatlakozzanak.

Mindazonáltal sikerült a koronaországbeli államférfiak tapintatának és kitartásának az összeköttetést fentartani és megszilárdítani. A XVII. századdal Lengyelország és Litvánia egy államnak kezdik érezni magukat és egy államként kezdenek föllépni; a közvélemény most egy névvel jelzi a két országot és majdnem valamennyi külön területet egy hatalmas egészszé foglal össze.

A szavakban gyakran politikai hatalom van; bátran

lehet állítani, hogy két évszázadon át csak a «birodalom» elragadó neve tartotta fenn kiirthatatlanul az együvé-tartozás tudatát; és éppen így mozdította elő hihetetlen mértékben a «rzczechospolita» (respublica) bűvös neve a lengyel területrészek államjogi közeledését és egybeolvadását. Igaz marad, a mit Lelewel nemzetének dicsőségére mondott: Európa feudális módon szétforgácsolt vagy abszolutistikusan egybehegesztett államainak közepette Lengyelországban valósult meg először a szabadsági alapokon, nemzeti elemekre épített nagy állam eszméje. Az ókor és középkor csak városi köztársaságokat ismert; a szabadság szellemében és népiesen szervezett *ország* Lengyelország előtt nem létezett. Lengyelország mindenestre inkább emlékeztet államelőtti, mint állami állapotaira az ógermán-népeknek, melyek királyaik alatt is szabadon, nagy területeken elterjedve laktak; de a XVI. századtól kezdve mégis öntudatosan, mint párhuzamot az ókori köztársaságokkal, fogta fel önmagát. Az újkor jelentősége abban van, hogy az ókor állami és nemzetiségi eszméi középkori viszonyokra vitettek át. A lengyelek nem a római «imperium»-ot, hanem a «respublicát» választák mintájokul, eltérve a XVI. század összes többi népeitől.

És így emelkedik fel a XVII. század óta a lengyelek legfenségesebb *köztársasága* egy a különféle felosztások mellett is egységes államterületen, a legkiterjedtebb államterületen, melyet Európa Nagy Károly birodalma óta látott. Az egyes területrészek intézményei egymással mindinkább hasonlókká lesznek; a közép Warthénál és a felső Visztulánál nagyra nőtt elvek, bámulatos alkalmazkodó képességgel kiterjednek az európai kelet jelentékeny részére és gyökeret vernek a Njemen- és Dniepernél. Mindegy, akár üdvös volt hatásuk, akár nem,

a lengyeljog kiterjeszkedése hatalmas volt. Az újabbkori történelemben csak egy példa van erre még: az Egyesült-Államok növekvése.

Midőn Lengyelország pusztulása felé közelgett, az egész terület intézményei oly egyneműek voltak, hogy már csak *egy* államjogról lehet beszélni. A lengyel köz-társaság alkotmánya kész volt; de csak azért, hogy a saját egész nagy területén egyidejűleg tönkrejusson. Tönkrejusson azért, mert az állam tartalma, a társadalom és annak szervezete, az újkori műveltség és újkori jogfogalmak követelményei mögött hátramaradt.

Ne feledjük: beteges és egészséges tulajdonok különös kölcsönhatásra vegyülnek össze minden földi alkotásban. A lengyel terület nagyszerű kiterjedése és annak mintaszerűen foederatív rendje azon időben, mikor az amerikai demokrácia még nem volt képzelhető, csak az által volt lehetséges, hogy korlátozott számú osztály állott a lengyel társadalom élén, vagyis inkább csak az által, hogy a 20,000 négyszögmérföldön szétszórt, 800,000 lelket szám-láló nemesi népesség alkotta Lengyelországban a valódi társadalmat.

Ez a társadalom alapította meg Lengyelország szerencsáját; ez a társadalom, stereotyp módon fentartva, volt Lengyelország veszedelme.

NEGYEDIK KÖNYV.

A társadalom szervezete.

«Duo hominum genera in Polonia, plebejorum ac patriciorum. Plebeji arationi, pastioni, artificii ac mercaturae . . . patricii ad militiam et reipublicae procurationem destinati».

Zamoiseii oratio ad regem Henricum. Lugd. 1573.
fol. 14.

ELSŐ SZAKASZ.

Állam és társadalom Lengyelországban.

Hogy az államtudománynak mit kelljen a «társadalom» alatt értenie, daczára az élénk vitának, mely szemeink előtt e szó fogalma s a belőle folyó következtetések fölött megindult, még mindig bizonytalan. De a szó mindinkább gyakorlati használatba jön s minthogy már egyszer polgárjogot nyert a tudományban s nem látszik könnyen pótolhatónak, jó lesz itt is a gyakorlat zsarnokságához alkalmazkodni s a szónak azt az értelmezést adni, a melyben leggyakrabban előfordul.

E szerint a «társadalom» szó alatt a lakosság egymáshoz való viszonyában értetnék, a mennyiben az állam nem érinti. Valóban legelfogadhatóbb meghatározása

volna a társadalomnak ez: a magánegyének összessége, a nem-állami egyesületek és egyesek összessége, a mennyiben az állammal semminő közvetlen viszonylatban nem állanak.

A társadalom régibb, mint az állam. Egymásfölöttiségek *gazdasági* különféleségekben találja indokát.

Az állam, első keletkezésekor és első alakulásaiban, alkalmazkodik a társadalmi jegeczedéshez, melyet maga előtt talált. Mikor a congruentia teljessé lett, az állam törekvése oda irányul, hogy a meglévő társadalmi megkülönböztetéseket a már egyszer érvényre jutott irányban tovább kiélesítse.

Ha ez nem sikerül, a társadalmi állapotok módosulása áll be; különösen gazdasági tekintetben ritkán képes az állam társadalmi fejlődési folyamatokat feltartóztatni és ha ekkor az újonnan képződött alakulásoknak nem adja meg azt a politikai jelentőséget, mely társadalmi súlyuknak megfelelni alkalmas, erőszakos rázkódás áll be, mely nem mindig vezet közvetlenül jóra.

Azonban egyáltalában nem okvetetlenül szerencse az, ha valamely állam társadalmával állandóan conformis marad. Igaz ugyan, hogy az állam akkor éri el virágkorát, ha a társadalom minden törekvését előmozdítja; de ez a virágzás csak akkor tartós, ha a társadalom irányzatai időszerűek. Éppen mint az egyes, úgy az emberi közösségek is saját jóllétök tekintetében hatalmas tévedéseknek vannak kitéve; és ez utóbbiak még könnyebben, mint az egyes, mert minden emberi csoportulatot — mennél nagyobb, annál inkább — természeti hajlamok és természeti erők, nem pedig a számító ész vezérli törekvéseiben.

Lengyelországban a XVI. század közepe táján állam

és társadalom helyes egyensúlyban állott s ezért az országban aránylag nagy megalégedés uralkodott. Az állam összes tevékenysége azon kerékvágásokban mozgott, melyek a társadalmi állapotokhoz legjobban illettek. Ezek az állapotok azonban legkevésbé sem voltak mintaszerűek, mint a minőknek azokat az uralkodó osztály tartotta. És mivel a lengyel nemesség csak társadalmi állásának megtartására törekedett és az államot is, melyben épp oly irányadóvá lett, mint a társadalomban, csak ilyen czélokra zsákmányolta ki: a társadalmi szünetelésnek, megállapodottságnak balsikerre kellett vezetnie. Lengyelországban az államnak inkább sikerült, mint bárhol levonni a nép ifjúsága idejébeli társadalmi formák következményeit. És a mit egy amerikai az arisztokráciáról általános, bár nem mindig találó tétel gyanánt felállított, hogy ha az egyszer uralomra jut, nem igen szokott egyébbel törődni, mint azzal, hogy a politikai hatalom birtokát megtartsa, kétségkívül áll azon ténykedésről, melyet a lengyel államban elhatározó befolyásra jutott társadalmi rétegek kifejtettek.

Sajnos, nagyon is igaz, a mit a lengyeleknek egyik határozott ellensége állít, hogy a lengyel köztársaság a birtokos nemesség hatalmába került nagy állam eszményképe volt s hogy ebben áll világtörténelmi jelentősége. Valóban, a hol a birtokosok egyik osztálya az állami hatalom kizárólagos birtokába jut, nagyon könnyen kísértetbe jön, hogy hasonló állapotokat hozzon be, mint Lengyelországban. Mecklenburg erre nézve ékesen szóló példa.

Lengyelországban éppen azért képződhetett ki oly tipikusan a birtokos nemesség uralma, mert itt a fejlődés, szakadatlan szervi összefüggésben, egy évezreden át ment végbe.

Már Lengyelország belépésekor a történelembe fokozatos egyenlőtlenséget találunk a személyjogban. A teljesen szabadok és teljesen jogosultak nagy száma mellett megvolt a jobbágyoknak egy középrétege és a teljes rabszolgák nagy osztálya.

A lengyel állam kezdetét a mai demokrácia elveinek meg nem felelő eme tagozata miatt sokszorosan gáncsolták, és a szlávoktól, eme történeti jelenség miatt, általában minden hivatottságot a valódi szabadságra megtagadtak. Másfelől lengyel bűvárok a Warthe- és Visztulavidéken a X. és XI. század óta uralkodott ezen állapotokat idegen befolyásoknak tulajdonították. Egy elismert lengyel tudós, Szajnocha Lembergben, oly messze ment, hogy azt az intézményt, mely az egész lengyel jognak előfeltétele volt, a nemességet, a valódi nemzetet nem nemzeti eredetre vezette vissza s a nemességnek, melynek lényeges együvé tartozása területileg meggyökerezett nemzetségi alkotmány volt, nem nemzeti, hanem normann származást tulajdonított. De még az alapos Lelewel is csodálatos hypothesisekbe bocsátkozik, hogy a Lengyelországban ősidők óta fennálló társadalmi egymásfölöttségeknek állítólag nem szláv viszonyát földerítse.

És a dolog mégis oly egészen egyszerű: Lengyelországban, mint a többi szlávoknál, 1000. év körül állami sanctió alatt a társadalomnak ugyanazon rendje van meg, melyet mi mindjárt a mi aeránk kezdete után a germánoknál mindenütt látunk s melyet a szászok Nagy Károly idejében még híven megtartottak. Németországban liberi, laeti (liti, lassi, jobbágyok) servi; Lengyelországban liberi, kmetones (Coloni, jobbágyok) servi. De a mint ezen germán állapotokat valamely magyarázatra vagy igazolásra alkalmasoknak találjuk, éppen

olyan jól, vagy éppen olyan rosszul találhatjuk ilyeneknek a lengyel állapotokat is. Az indo-európai nyelvcsaládnak egy törzse sincs oly közeli rokonságban a germánokkal, mint a szlávok; ezáltal fel volnánk mentve a jobbágyság behozatala indokainak mesterséges kutatásai alól; azon jobbágyságénak, mely az ó-germán viszonyok közt önként értetődőnek vétetett, a szláv történetben pedig lánczcsörtető kisértetnek van feltüntetve. «Simplex sigillum veri», volt kedvencz mondása a nagy természetbúvárnak, Boerhavenak.

«Az összes német törzsek alkotmányának alapjául», mondja Savigny, «a szabadok rendjét tekintem». Ugyanez áll a lengyel alkotmányról is. Ezen domináló és egymásközt aránylag egynemű renddel szemben a jobbágyok is a rabszolgákkal nem sokára többé pontosan meg sem is igen különböztethető tömeggé olvadnak össze, éppen mint a németek későbbi fejlődésében; e helyett azonban néhány új osztály járul a társadalmi rendhez.

A XIV. század Lengyelországa már öt társadalmi osztályt különböztet meg alkotmányában: a nemességet, parasztokat, városiakat, papokat és zsidókat; és Lengyelország lakosságának ez öt része, mint élesen elkülönözött rendek, egymás mellett és egymás fölött az állam végeig megmaradt. De az államhoz tartozók tulajdonképen a nemesek voltak, a XV. század óta. A papságnak, mint ilyennek, nincsen politikai jelentősége ebben az országban; a püspökök nem mint a klérus képviselői, hanem mint nagybirtokosok s a király által kinevezett hivatalnokok foglalnak el kiváló helyet a király tanácsosai között. A többi lelkész csak annyiban vesz részt az államügyekben, a mennyiben erre nemesi születés által jogosítva van.

A városok, a Kázmér és Lajos idejébeli rövid kísérlet és az I. Zsigmond alatt történt átmeneti föllépésük óta, az államon kívül állanak. A városlakó Lengyelországban vendég, mint Magyarországon is. A városokat bevonják ugyan mindenféle adóba és kötelezettségekbe, a mióta a nemeség az államhatalom gyámjának és helytartójának tekinti magát, és a mióta oly jogosítványokat gyakorol, melyekhez 1572-ig csak a királynak, mint a városok személyes birtokosának volt joga, mindamellett ők a törvényhozásnak csak *tárgyai*, és azok is maradnak. A városok ügye összhangzatlan alkatrésze maradt a lengyel társadalomnak és lengyel államnak. A városok elszigetelték magokat és elszigetelve is tartattak az országban, mint olajcseppek a taven.

A zsidóknak gazdaságilag kiváló fontosságuk volt a régi Lengyelországra nézve, minthogy a lakosságnak több mint egy hatodrészét tették és csak kereskedéssel és kézművességgel foglalkoztak; jogilag csak ritkán említettnek. Előbb a királynak, azután a köztársaságnak voltak kamara-szolgái; ezzel minden meg van mondva.

Így a lengyel állam csak kevés hasznót húzott az új elemekből, melyek a nyugoti egyház behozatalával társadalmának eredeti szövődékéhez simultak. A városi polgárság befogadásával megtette az első lépést, hogy a nyugot társadalmi mintájára átalakuljon; de a második lépés, a városlakóknak az állam activ tagjaivá való átalakítása, mindvégig abban maradt.

A lengyel társadalom lényeges részeit, azon ingredien-tiákat, melyek nélkül a lengyel állam képzelhető sem volt, a parasztok és a nemesség alkotják; ezek a vezetésre, amazok az állam táplálására lévén hivatva. A lengyel nemes élete nem volt képzelhető a paraszt munkálkodása

nélkül; a parasztnak emberhez nem méltó állása csak azon hatáskörből magyarázható meg, mely a nemesnek, mint kimagasló embernek volt kijelölve.

A lengyel társadalmi alakulás okait meg lehet találni; magát az alakulást tökéletlen, lassanként betegessé vált képződménynek kell tartani. Nem alap nélküli Dumouriez mondása, ki még együtt harczolt Lengyelország függetlenségeért: Lengyelország társadalmi teste fejekből és gyomrokból álló, kezetlen és lábatlan szörnyeteg volt.

MÁSODIK SZAKASZ.

Lengyelország parasztjai.

Paraszt, vagyis nem-szabad volt azon időben, mikor a lengyel alkotmány az ezt mindenkorra megkülönböztető jelleget magára öltötte, Lengyelország mindazon lakosa, a ki nem tudta kimutatni, hogy a kiváltságos rendek valamelyikéhez tartozik. Lengyelországban, a birodalom feloszlásáig, a servitus volt a rendes állapot; a ki egyéb nem volt, az szolga volt.

Kezdetben nem így volt ez. Rabszolgákat természetesen a műveltség alsóbb fokán álló minden népnél találunk; a lengyeleknek a történelembe léptökkor is találunk elég nagyszámú rabszolgát a ljachtörzsben. Hadifogság és hódítás minden időben gazdag forrásai voltak a rabszolgaságnak. Vadásznép megöli foglyait; pásztornép is megsemmisíti ellenségeit; de már földművelő néptörzs hasznos eszközül tudja értékesíteni ember-zsákmányát. Így a rabszolgaság haladást jelez, a szlávok történetelőtti állapotaihoz viszonyítva.

A régi Lengyelország rabszolgái, számszerint nem jelentéktelen, alkatrészét teszik a lakosságnak. Egy, 1065-iki okirat éles megkülönböztetést tesz a mogilnoi kolostornak ajándékozott falvak servi adscripticii és liberi-i között. A lakosság legtöbb tagja azonban eredetileg egyformán van az államhatalomnak alávetve; szabad, és hadi szolgálatra is köteles. Csak a birtok által, mely részint közvetlen tulajdona a nemzetségeknek, részint pedig a szabadságot korlátozó bizonyos feltételek alatt a községeknek és egyeseknek engedtetik át, állapíttatnak meg következményeikben terhes megkülönböztetések. Nevezetesen a fejedelem, a kié ó-szláv felfogás szerint minden föld, mely művelés alatt nem áll, abban a helyzetben van, hogy a birtokain való telepítések által a személyileg szabad, de dologilag nem-szabad emberek osztályát mesterségesen szaporítsa. A lakosság e rétegének legfontosabb ismertetője: a csekélyebb vérbírság, kizáratás a nyilvános tanácskozásokból és nemzeti kötelekekből. Ilyen fejedelmi birtokoknak, kiváló harczosok és az egyház részére történt adományozása által, a jobbágy-földművesek is egyúttal más kezekbe kerülnek. És mivel a folytonos nyugtalanságok és békétlenségek által a szegényebb néprétegek elszegényedése fokozódott s a teljesen szabad birtok mindinkább egyes nemzetségek kezeibe halmozódott össze, már a XIII. században a jobbágyoknak igen kiterjedt osztálya fejlődött ki, mely okmányokban és íróknál «Kmetones, incolae, rustici, coloni, inquilini» nevek alatt fordul elő s már a röghöz van kötve. Valamint az adókat és az állam terheit, úgy az egyházi tizedet is ez az osztály tartozik viselni. A király összes alattvalóinak hadiszolgálati *kötelezettsége* a XIII. században határozottan a szabad birtok-

kal rendelkező nemzetségek hadi szolgálati *jogává* alakult át. A ló összetiporja a régi közszabadságot. A lovas-szolgalat csak kevesekre nézve lehetséges, kik önfeláldozásukért egyenértékekkel igyekeznek kárpótolni magokat. A XIV. század elején az összes lakosok régi közös alattvalósága már teljesen meg van törve. A kmet, ki a harcmezőre nem vonul ki többé, a király biráskodása alatt sem áll többé (ha csak nem királyi birtokokon lakik), hanem azon földnek uráé alatt áll, melyet művel. Először a papság, apátok és püspökök vonták ki parasztjaikat a királyi (castellan-) bíróság alól; nemsokára egyes nemesi családok is határozott immunitasi kiváltságokat szereztek és rövid idő alatt szokásjoggá vált, hogy a nemesi birtokokon levő kmetek csak *földes uraik* biráskodása alá tartoznak. Így a Topor- és Strykoń nemesi családok, midőn kmetjeik a király előtt bevádoltattak, kijelentették: hogy ők emberemlékezet óta az összes nemesekkel közös előjoggal bírnak s hogy ezért senki másnak, magának a király úrnak sincs joga szolgálk és parasztjaik fölött ítélni, mint csak magoknak és utódjaiknak.

A birói illetőség elvonása (miután a földesúr biráskodása éppen nem volt biráskodás) a földműves viszonyait lejtős útra tereli. A kmetek joga minden megállapodás nélkül rohan minden emberi jog tagadásába: a rab-szolgaságba.

A wisliczai statutum idejében a paraszt általában röghöz van kötve. Csak ritka esetben hagyhatja el szülőhelyét (ha a földesúr egy paraszt leányon erőszakot követ el, az egész falu). A kmieć, kmeto szó már a földesúr alattvalóját, szolgálját jelenti és bizonyára ezen értelemben, nem pedig mint megtisztelő praedicatum fordul elő

a lengyelek akkori nemzeti hymnusában, az úgynevezett Adalbert-dalban a következő: «Ádám, te isteni kmet, te istennél a tanácsban ülsz».

Nem szükséges föltenni, hogy a kmetek lassanként mind szigorúbbá vált alárendeltségének alapja a történetelőtti időkben végbement hódításban rejlenék. Az angol-szász alkotmánytörténet tanulságosan mutatja, miként ágazhatik el idők folyamában a szabadok rendjéből a jobbágyok nagy osztálya. Csak gazdasági változások által jut a ceorl, ki eredetileg szintoly teljesen szabad, mint a than, 1000. év körül azon viszonyok közé, melyekben a XIV. században a lengyel parasztok tömegét találjuk. Ceorl és than, kmieć és szlachcic: e viszonyok azonosak.

Még megmarad a paraszt számára bizonyos öröklési jog, melyre nézve a fejedelem immunitás-adományozásakor egyúttal a biráskodást is fentartotta magának; de a paraszt nem rendelkezik jogi eszközökkel, melyekkel jogát érvényesíthetné. Positiv joggal tehát tulajdonképen nem bír többé.

A teljesen szabad birtokok értéke azon időben már a rajtok lakó kmetek számától és ezeknek jobbágyi szolgálmányokra való kizsákmányolhatásától függ. Mint-hogy pedig a törvényhozás a XV. század óta kizárólag a földbirtokosok kezeiben van, ezt állandóan arra használják fel, hogy az összes falusi lakosság öröklött függőségének és a földesurak uralma alatti teljes alárendeltségének elve mind tovább kifejlesztessék.

Az 1454-ki állítólagos constitutio a már érvényben levő szokás folytán minden kmet-fiút a röghöz kötött. Több fiú közül csak egynek engedtetett meg a városokban való tartózkodás — a tudomány vagy ipar

elsajátítása végett. Azt a parasztfiút azonban, kit urának engedélylevele nélkül találtak a városokban, sine strepitu juris kellett falujába visszaszállítani. Az 1503. évi constitutio szerint ily esetben elveszté öröklési jogát is családjának telkére vonatkozólag. Megszüntették tehát a parasztközségeknek a falusi birtok tekintetében fennállott közös birtokjogát is, mely valószínűleg általában a földesúrra ment át, a ki tetszése szerint jelölte ki a szántóföldet az egyes családok fentartására.

Főkép e kérdésekre nézve fontos az 1496-ki constitutio. Ez megújította ugyan Nagy Kázmér törvényét, mely szerint a kmet évenként más faluba mehetett, de hogy e határozatot tényleg megsemmisítse, az uratlan parasztságra formaszzerű vadászati jogot létesített. Nem csak a starostáknak, nem, minden nemesnek joga volt a kósza parasztot munkára kényszeríteni; azt, ha reclamáltatnék, 6 márkányi birság mellett urának kiszolgáltatni, különben pedig sajátjaként megtartani.

Fölösleges volt tehát írásban megállapítani az érvényben levő jogszabályt, hogy nem a paraszt, hanem csak annak az ura idézhető magánjogilag törvénybe.

1511-ben már az összes parasztfiúk mint adscripticii szerepelnek. Egyiknek sem szabad többé városi iskolákba vagy városi céhekbe belépni.

1519-ben az összes királyi parasztságot állami rabszolgáknak nyilvánították s közmunkákra korlátlanul kényszeríthetők. Máskülönben ezeknek kilátásuk volt némi bíráskodási eljárásra: jog szerint a starosta előtt, ki mint az államjavak hasznélvezője állt fölöttük, feljebbbezettek a királyi udvari törvényszékhez. A XVII. század óta azonban ilyen feljebbbezés az actákból többé nem igen mutatható ki.

Egyébiránt a királyi parasztok is korlátlan robot-szolgalatnak voltak alávetve, mert ezzé terjesztették ki az 1520. évi határozatot, mely szerint az összes kmetek in universo regno hetenként legalább egy napon robotolni tartoztak.

Ennek a fejlődési sorozatnak záradéka az 1573-ki confoederatio, mely az összes földesuraknak a parasztok fölött korlátlan hatalmat ad. E törvény rövid tételeivel meg van pecsételve a parasztok *rabszolgasága*. Innen kezdve róluk a törvényekben (pedig közel 100 constitutióban van szó a parasztokról), majdnem csak akkor történik említés, ha szökevény vagy uratlan subjectumokról és birtokaik feletti vitás kérdésekről van szó. Hogy a paraszt fölött, urán kívül, senki másnak nincs joga, megerősíti az 1588-ki constitutió, mely a paraszt birtokát, ki örökösök nélkül halt el, már többé nem a fiscusnak, hanem urának adja oda; — és az 1601-ki constitutió, mely az úr tudta és beleegyezése nélkül nem engedi meg a paraszt nemesítését, a mint azt István király még gyakorolta.

A parasztokról más tekintetben tétetik említés az 1768. évi constitutióban, mely egy parasztnak agyonütését vagy meggyilkolását életvesztéssel bünteti; valamint az 1791-ki constitutióban, mely azon parasztoknak, kikkel uraik írásbeli egyezményekre lépnének, megigéri, hogy e szerződések meg fognak tartatni. Ugyanis mióta Zamojski kancellár 1760-ban robotos parasztjait bérfizetőkké kezdte átváltoztatni és ezzel fényes üzleteket csinált, a föld-birtokosok gyakrabban léptek efféle egyességekre. De az ilyen egyességek nem birtak kötelező jogi erővel s mint a Lengyelországot beutazott Coxe angol beszéli, azon nemes emberek utódai által, kik e szerződéseket kötötték, gyakran érvényteleneknek nyilvánítottak.

Elismeréssel kell lenni Poniatowski király törekvése iránt is, a ki Lelewel szerint szívjóságából kifolyólag, a földművesek számára bizonyos biráskodást, birói illetőséget akart létesíteni, midőn az instigatoroknak (királyi ügyészeknek) érdekeik képviselőjét kötelességévé tette. Mint tudjuk, minden tényleges eredmény nélkül.

Így nézte a lengyel parasztság mint egy tunya, eltompult, iszákosság és nyomor által elállatiasodott tömeg részvétlenül a birodalom pusztulását. Minden változástól csak jobbat várhatott; rosszabb helyzet nem volt lehetséges. De nem is várt semmit; e tömeg, melynek addig története nem volt, semminő jövőtől sem várhatott valamit. Hiszen összezúzva és érzéketlenül, az államnak csak padozata és alapja volt. A középkor szörnyű balhiedelme vala, amely valamely épület tartósságát az elevenen eltemetett emberi lélekhez kötötte; örökös szellemi halálra beolmozott koporsókba zárt lelkek milliói fölött emelkedett az újabb századok lengyel köztársasága, de elbukott.

Lengyelország szomszédjai ellenében nem volt képes elegendő emberi erőt szembeállítani. Mint Dumouriez helyesen emeli ki, igen kevés polgára volt ahhoz, hogy határait idegen hadsergek ellenében megvédhesse.

A kmet, ki a XVI. század óta közönségesen gúnynévvel *chlop*nak, közjogilag *poddanynak*, *alattvalónak* neveztetik, születése által lép a maga rendébe és pedig az apa statusa a döntő. Egyébiránt a lengyel közjognak nincsenek pontos definitiói. A ki nem volt egyéb, annak *alattvalónak* kellett lenni s mint ilyen, minden nehézség nélkül lefoglalható volt.

A paraszt a Jagellókig, tényleg 1588-ig, a király akarata által lép át más rendbe, 1588. óta csak az úrnak van

joga, a parasztot magasabb állásba emelni, vagyis rendszerint szabadon bocsátani.

Tulajdonképeni joga a parasztnak nincs, sőt még élni sincs joga. Az úrnak kétségtelen joga van megölni alattvalóját; idegen gyilkos a szokásos pénzbírságot, 30 márkát fizeti az úrnak, a kit egy dologgal szegényebbé tett. A paraszt tanúzásra rendszerint nem képes; a pört az úr viszi. A grad-iratok ugyan számos panaszt mutatnak fel egyes parasztok és egész községek részéről gyilkosság, megcsönkítés és egyéb károsítások miatt; de az ítéletek majdnem mindig hiányoznak.

A parasztnak még vallási véleményekhez való jogát is megvonta az 1573-ki *confoedaeratio-acta*. Sőt vasárnap is sok helyen munkára volt a paraszt kényszerítve. Valamiféle oktatásról egyáltalában szó sem volt.

A parasztnak a birtok- és öröklési jog sem adatott meg. A parasztnak ingó és ingatlan javait készakarva egyenlőkké tették a római rabszolgák *peculium*ával. Ki ítélte, ki vádolta volna az urat, ha az annyi meg annyi parasztudvart és telket alapított?

Szükség idején az úr táplálta alattvalóit, — a mennyire és a meddig ez ment. De erre jogigényt nem támaszthattak: itt az egyszeregy világosította fel a birtokost a maga előnyei felől. Oly falu, melynek parasztjai kiéhezettek voltak, nem ért semmit.

Ellenben a parasztok *kötelezettségeinek* csak a physikai lehetetlenségben volt meg a határa.

Hogy a paraszt mit tartozott szolgáltatni az urának, azt egyedül csak ez utóbbinak önkénye szabja meg, mely viszont nem ugyan a szokásjogban, hanem az erkölcsökben találja *correctivum*át vagy *coërcitivum*át. A birodalomnak nem minden részében voltak egyenlően

súlyosak a robotok és terhek; legnyomasztóbb volt az állapot Krakkó és Sandomir körül, legkönnyebb az orosz részeken, mely a tatár- vagy kozáklakta határhoz való közeli fekvésük miatt az alattvalónak bőségesen szolgáltatott eszközt a bosszúra, vagy alkalmat a szökésre. Egyedül e vidékeken tartott még meg a paraszt erőt és ruganyosságot ismételt fölkelésekre. Hisz a Dnieperen túl épp oly kecsegtetőn integettek a katonás közsabadságban ó-szláv módra szervezett kozák-századok, mint az ó-germán alkotmány maradványai a Vierwaldstätteni tó vidékén a sváb parasztoknak!

A közönséges, mindennapi robot-munkákon kívül, melyekhez minden parasztházból rendszerint csak néhány családtag használtatott fel, hogy a többiek a saját fenntartásukról gondoskodhassanak, a legkülönfélébb terheknek, szállítások- és szolgáltatásoknak egész sorozata volt gyakorlatban: szabályszerű éjjeli várórség, cséplés, előfogat, fuvar. Különösen aratás idején, mikor a gabna, azon vidékek klimájának hatása alatt, mindenütt egyszerre érett meg s az összes erők felhasználását követelte, a parasztok sorsa elviselhetlen volt és a «zniwo» szó (aratás, aratási robot) pokoli kinokat jelentett a lengyel alattvalóra nézve.

Mindazonáltal óvakodjunk e viszonyoknak túlszigorú felfogásától. Nem minden földműves volt rabszolga. Az aránylag fényes viszonyok, melyek közt a sok német paraszt Lengyelországban élt, kik telepeik után szabályszerű pénzbeli adót fizettek, máskülönben pedig teljesen autonomok voltak, a lengyel nemességnek nagyon is világosan mutatták meg a szabad munka előnyeit. És így találunk a XVI. század óta sok lengyel parasztot, kik egyedül bérlet, vagy mérsékelt robot mellett vannak

megtelepítve, az úgynevezett scholtetiket, soltysiket. És a szigorú rabszolgaságig sok más középfok is vala.

Persze a jobbágyságnak, mint a földművelők általános állapotának behozatala Lengyelországban korábbi keletű, mint Kelet- vagy Közép-Európa más vidékén s a lengyel parasztok helyzete a XVII. és XVIII. században nyomasztóbbnak íratik le, mint ugyanakkor egyebütt; de a népesség nagy többségének jogi helyzete a szárazföldi Európában mindenütt, megközelítőleg, egyenlően méltatlan volt. Oly igazán helyesen mondja Sybel: «Az eszme, hogy minden egyes ember élete ér valamit a többire nézve, még csak a mult században lett működő erővé». És Béranger megható szavai:

Ce pouvoir sur sa vieille base
Étant la meule du moulin
Ils étaient le grain qu'elle écrase

nem a lengyel chlopra, hanem a franczia vilainre vonatkoznak. Azon bölcsészek koráig, kiket mindegyre czáfolni és mindegyre védelembe venni kell, megfoghatatlan volt az a gondolat, hogy ugyanazon földön lakó embereknek egyenlő joggal és egyenlő birósággal kell birniok.

HARMADIK SZAKASZ.

Lengyelország nemessége.

Az angol Selden méltán gúnyolódik a maga szelleműs Table Talk-jában azon theologus politikusok fölött, kik valamennyi királynak egy-egy bibliai Moloch korlátlanágát adják meg. De megbocsátható hibája marad az embernek, hogy hasonló kifejezéseknek hasonló értelmet tulajdonít. Körülbelől minden országban találunk

egy politikailag előnyökben részesített kisebbséget, melyet legrövidebben nemességnek nevezhetünk; — mindamellett e kisebbség előjogai, ezek neme és terjedelme szerint, épp oly különbözők, mint e kisebbség alkata és száma. De különösen a lengyel nemesség már eredetére nézve is élesen megkülönböztetendő a többi európaiától. Éppen a lengyel nemesi viszonyok alapos ismeretét számos előítélet gátolja.

A középkori történelem, a mi modern hűskorunk, csak egy, a hadi szolgálaton alapuló előnyben-részesítést, kitüntetést ismer. «Miles»-nek neveztetik a katonai rendhez tartozó ember Lengyelországban, éppen úgy, mint a római kereszténység más országaiban. Míg azonban Nyugat-Európában a miles az 1000. évtől kezdve a fegyverek kötelmét és jogát *hűbéradás*, adományozás révén gyakorolja, ugyanakkor a lengyel hadsereget *szabad* földbirtokosokból látjuk kialakulni, kiket egymás közt vagy a fejedelem irányában nem köt vazallusi viszony. A lengyel harczos épp oly kevésbé hűbéres, mint utóda, a lengyel lovag, a lengyel nemes. A nemesség birtokai allodiumok; teljes örökletes tulajdon. A nemesség: a törzs szabad embereinek összesége, sőt maga a lengyel törzs, naród (natio). Egyedül a közös származás tudata köti össze a földbirtokosok tömegét a lengyel középkorban; a lengyel állam egy nagy patriarchalis rendszer. A jogosultak száma vagyont és vért emésztő szakadatlan hadjáratokban és tusákban leolvad ugyan; a hadkötelezettségnek, mióta az kizárólag lovas-szolgálatná lett, mind kevesebben tehetnek eleget; a lengyel hadi állomány már a XIII. században a lakosságnak határozottan kisebbségét teszi; de a törzshöz-tartozás tudata megmarad; a nemesség önmagát német kifejezéssel (Geschlecht) szlachtnak, nemzet-

ségnek nevezi. Nemzetség-finak (szlachcie) neveztetik a nemesség egyes tagja. A nemesség összesége önmagát egy nagy családnak, természetes egységnek fogta fel.

E patriarchalis befolyások nem tarthatták volna fenn magokat oly élénken, ha az egyes és családja nem lett volna szorosan a törzs (stirps, lengyelül herb, az Erbe német szótól) kötelékébe fonódva. Lengyelországban az uralkodó törzs megtelepedése nemzetség szerint történt, mint a cseheknél és a délszlávoknál. A lengyel szabad ember sokáig csak is nemzetségi birtokot ismert, mint még ma is szerb atyjafia a Fekete-Hegyekben. Fokozott fejlődésnél a magánbirtok természetesen mindinkább előtérbe lép, de a wiślicai statutum még a nemzetségi öröklés-jog javára foglal magában határozatokat: ez a «Magen», hogy a német jog műszavát használjuk. És részben az állam bukásáig fenmaradt a leányok kizárása az örökségből, mert ezek férjhezmenetelük által más családba lépnek, mely rendszerint más nemzetséghez tartozott. A férjezett nők ezen átlépését már megnevezésök módja is kifejezi, így péld. Jadwiga z Toporów Naleczowa, azaz Hedvig a Topor-nemzetségből, most Nalecz-nemzetségbeli; vagy később a családneveknél: Anna z Pileckich Radwanowszka azaz Radwanow Anna a Pilcá-k házából.

Így az özvegynek sincs öröklési joga, férje hagyatékát illetőleg; a birtokot, melyre hozománya betáblázva van, haszonélvezetből tartja meg cstpän. Ha újra férjhez megy, az elhalt férj összes hagyatékát kiszolgáltatja, hogy a nemzetségnek, melyből most ismét kilép, megmaradjon a birtok.

A retractus joga, vagyis a nemzetségi javak visszakövetelése a nővérektől és cognatusoktól Nagy Kázmér

alatt is a nemzetséghez tartozó minden atyafi részére fenn áll. De Jagello Ulászló alatt a nemzetségi közösség annyira meglazult, hogy eme joggal már csak a fivérek birnak.

A szabad ember csak ingó vagyon felől végrendelkezhetik; *földbirtokok*, mint a melyek a lengyel magánjog összes rendelkezéseinek fő tárgyát teszik, a végrendelet nélküli örökösödés alá esnek. E pont további fejtegetése a magánjogba vezetne. A felhozott példákból látható, mennyire akarták a régibb lengyel szokások a nemzetségi birtok érintetlen fentartását.

A nemzetségnek továbbá nem csak joga és kötelessége volt valamely agyonütött tagja után járó vérdíjat felosztani, mihelyt az ellenpárt az összeget kifizette, hanem köteles volt minden tagjának büntetteiért helyt állni, közös kezességet szolgáltatni.

Így aztán a nemzetség politikailag is a legnagyobb jelentőségű; nem elvek, hanem csak a nemzetség érdekei szabják meg a tagok pártállását. Még a XIV. század végén is heves nemzetségi tusák mennek végbe; Nagy-Lengyelország legkiterjedtebb nemzetségeinek, a Naleczek és Grzymalák pártusái elhamvasztották Samter városát.

A birodalomnak a Jagellók alatt történt kiterjesztése óta a particularisticus nemzetségi érzület minden esetre eltűnik; nagyszerű nemzeti öntudat ragadja meg a nemesség kedélyét; a birodalom legkülönfélébb vidékeiről a legkülönfélébbekre gyakori átvándorlás megy végbe; Nagy- és Kis-Lengyelországhoz hatalmas földterületek csatlakoznak benszüllött nemességükkel s a belvillongások most a *tartományi* féltékenységben gyökereznek. De a nemzetségek mégis megmaradtak.

A czímerek használatbavétele, mint a nemesség ismer-

tető jele tudniillik, a XIV. században nem családok, hanem nemzetségek szerint történt s minthogy a lengyelekül elismert címerek száma 1500. év után csakhamar lezáródott, a nemzetség címere a nemzetség jelvényeként maradt meg. Nemes emberek kérvényei a lengyel irodákban csak úgy fogadtattak el, ha pecsétjük valódi címert tüntetett fel. Miután továbbá a lengyel családnevekben a nemesség nem fejeztetik ki, ma is a lengyelre nézve, a ki nemesváltat megjelölni kívánja, nem marad más lehetőség hátra, mint hogy ó-lengyel módra, hasonlóan a római szokáshoz, a nemzetségnevet családi neve elébe tegye, például Edvard Nalecz Raczyński. Czímeres nemesség, szlachta herbowa, mondja a lengyel, hogy ezzel valódi lovagszületést jelezzen; a «herb» szó épp úgy jelent nemzetséget, mint címert.

Ezen észrevételek eléggé mutatják a lengyel nemesség önállóságát szemben az államhatalommal. A lengyel szlachcie suo jure az, a mi, nem pedig fejedelmi átruházás által, mint a nyugoti hűbér- és diplomás lovag. Mutatkoznak ugyan a lengyel történetben némely kísérletek és hajlamok a hűbérrendszer felé; a király nagyszámú hivatalt önhatalmúlág adományozhatott és örökölhetőkké is tehetett volna azokat; de ez nem csak saját jól felfogott érdekével, hanem még inkább a nemzeti érülettel ellenkezett volna. Midőn Jagelló fattyúfiának, Pilca Jánosnak hűbér gyanánt Vörös-Oroszországot és Granowski Vinczének egy grófságot akart adományozni, a kanczellár vonakodott az illető okmányt kiállítani. A hol a lengyel jogfogalmak a hűbériséggel összeütközésbe jönnek, elbukik a feudalismus; így nyilváníttatnak a Litvániával és a porosz tartománynyal létre jött uniókban az összes földbirtokok allodialisoknak.

Olykor-olykor hűbér módra öröklési jog adatott starostaságokra; a Lubomirskiek örökös starostái voltak az áldott Szepességnek. Egyes elszigetelt hűbér adományozások a Litvániával történt unió után is megmaradtak kivételesen. De a lengyel hivatalok- és méltóságokra nézve általában az az elv maradt érvényben, melyet már Constantius Porphyrogenetus mint sajátos szláv vonást jelez, hogy tudniillik minden kitüntetés csak élethosszigan való és nem örökölhető.

Lengyelországban e szerint hiányzott az a nagyszerű kötelék, mely máshol az államegység előfeltételét alkotta: a hűbéri kötelék egy közös fő alatt, mely egyedül tartotta egymással össze a német törzseket. És mióta a nemzetség szerves kötelékei lazulni kezdtek, indulhattak csak fejlődésnek az egymás mellett souverainként álló kis territorialis urak alatt azon nemzetközi-jogszerű alapelvek, melyekben a későbbi lengyel állam signaturáját lehet felismerni. A középkori Lengyelország patriarchalis rendszere a különféle nemzetségek régisége, kiterjedtsége és hirneve által megállapított egymásfölöttiséget ismert az igazi urak rendjében, éppen úgy, mint időszámításunk első évezredében a legtöbb német népnél a liberi-k és ingenui-k közül különféle nemzetségek mint a nobiles-ek, proceres-ek vagy éppen principes-ek osztálya emelkedtek ki. Az új századok megnyitásával azonban érvényre jut a souverainek vagyis az összes németek *általános egyenlőségének* nemzetközi jogi elve. 1500. óta az egyenlőség nem csak több ízben hivatalosan kijelentett államalapelv, hanem a nemes-tömegek legbensőbb öntudatába hatolt hitcikkely is válik.

Egyes nemesi fokozatok tényleges megkülönböztetése régebben sem történt, sőt majdnem minden szaba-

dalmi és kiváltsági okiratok az összes nemesség számára állítottak ki. Ezért tekintik aztán későbbi évszázadokban a nemesek egyenlőségét, mint valami önként értetődő dolgot. A czimnek, — melylyel a nemesek egymást, lettek légyen bár gazdagok vagy szegények, az államban magas vagy alacsony állást elfoglalók, illették: panie bracie, panowie bracia, testvér úr, testvér urak, mely élénken emlékeztet a képzelt egyenlőségben levő koronás államfők személyes érintkezésére, — a törzsökös együvé tartozás mély érzületében már rég meg kellett gyökerezve lennie.

A XVII. század óta az országgyűlés is aggodalmasan őrködött az egyenlőség formalis fentartása fölött. Az 1690. constitutio történetesen kis nemességről beszél; de csakhamar kijelenti a következő országgyűlés, hogy ez tévedés; minden nemes ember egyenlő és nincs sem nagyobb, sem kisebb nemesség. A nemesi egyenlőség, mint sarkalatos jog, 1768. évben hozatik be s még az 1791. constitutio is még mint teljes érvényben állót ismeri el. Államiratokban és állambeszédekben a nemesség egyenlőségét folytonosan, nemcsak passive, mint most mondani szoktuk, a törvényelőtti egyenlőséget, hanem active, mint a lengyel állam főalapelvét emelik ki Załojcki ezen alapjog hangsúlyozásával kiküzdé 1573-ban az összes nemes emberek számára a jogosultságot, hogy a királyt személyesen válaszsák. Górnicki, elragadtatva az összes nemes emberek egyenlősítése által, «Észrevételek a választásról» című híres röpiratában így kiált fel 1578-ban: «Mondd meg nekem, hol van a világon ilyen szabadság! A legszegényebb nemes szavazata annyit ér, mint a leggazdagabb uré . . . Itt számíttatnak, nem pedig mérlegeltetnek a szavazatok». Büszkén hangzik egy

lengyel közmondás: «Nemes ember a maga nemzetségében olyan, mint a vajda!» Midőn a szászok alatt az egész politikai ékesszólás a hála-, dicséret- és szerencsekivánó ömlengésekre szorítkozott, a köztársaság más megmérhetlen jelességei mellett soha sem feledkeztek meg az egyenlőségről. «Mi a mi köztársaságunkban», így szónokolt a koronai konyhamester mint követ az 1740-ki országgyűlésen, «mindnyájan egyenlők vagyunk egymással, és mit sem tudunk az uraságokról . . . olyan nemes ember, a kinek csak egyetlen egy falva van, éppen olyan, mint más, a ki ezer faluval dicsekszik. Őseink a lengyel nemességet többre tartották a császár és királyok által nekik felajánlt minden méltóságnál és azt mondták *sufficit nos Polonos nobiles esse.*»

Ez utóbbi axiomát állítólag a lengyel nagyok 1515-ben mondták ki, a kiknek I. Miksa a következményekben gazdag pozsonyi congressuson arany gyapjat és birodalmi hercegi méltóságokat ajánlott fel, s a mely axiomát a lengyel nemesség már a XVI. században nagyon gyakran önérzettel szeretett emlegetni.

Republikánus és saját állami önérzettel nyilatkozott a nemzet a hűbéri czímek ellen, melyeket csak külföldi uralkodók adhattak. Zamojski János, Sapieha Leo többször utasítottak vissza idegen nemesi neveket és rendeket. De a kísértet nőtt; a lengyel nemes már a XVII. században nem akadályozhatta meg, hogy Európában tett utazásai közben gróf úrnak ne szólítsák, bár mily hangsúlylyal mondotta legyen is magát csakis *eques Polonusnak*. Ekkor az 1638. és 1641-ki *constitutio* szigorúan eltiltotta a hűbéri nevek elfogadását vagy az utánok való járást, sőt az 1673-ki *constitutio* mindenkít, a ki ez ellen cselekedett, becstelennek nyilvání-

tott. Kivételt tett néhány vörös-orosz és litván család, melyeknek elnézésből vagy határozott jóváhagyással a régi benszülött czimeik : knjaz, ksiaże, princeps, fejedelem már korábban meghagytak; ilyenek voltak a Czartoryski-, Sanguszko-, Wiśniowiecki-, Ostrog-, Zbaraski-, Lukomla- és Radziwill-családok; valamint a Myszkowskiak és örököseik, a Wielopolskiak, kiknek VIII. Kelemen pápa a marchese-méltóságot adományozta; továbbá a Teczyńskieik és Oleśnickieik, kik, miként az 1590-ben kihalt Gorka-nemzetség (a sziléziai határ mellett fekvő Görchen város urai, Nagy-Lengyelország leghatalmasabb családja a XVI. században), a császártól grófokká tétettek. De ezen megtúrt elnevezéseknek semmi anyagi jelentőségük sem volt; a XVI. században a litván kenézek, kik czimeik alapján a lengyel senatusba való bebocsáttatást kérték, mint Bielski, az egykorú lengyel krónikás beszéli, gúnynyal utasítottak vissza.

Mindamellett a XVIII. században mind több és több volt a nemesi cím, noha a két Ágost pactum conventumai az egyenlőség és czímtelenség fentartására irányultak; starosták és senatorok fiai elkezdtek magokat nyilvánosan grófoknak aláírni és a birodalom megdőltékor idegen nevek egész özöne szakadt az országra. Még az országgyűlés is alkalmazkodott az uralkodó szokáshoz, eltúrte a hűbéri jelzéseket és Poniatowski király rokonainak hercegi czímet adott. Az osztzkodó hatalmak aztán nagy mennyiségben creáltak a grófokat és hercegeket.

Azon időben tehát a mágnási rend külsőleg is fölébe emelkedett a köznemességnek. Ugyanis az állam összeroskadásával, a lengyel nemesség középkori, nem egészen határozott tagozata felbomolván, formalis befejezést nyert

az a mozgalom, mely az országot évszázadokon át emésztette. Az egyenlőség elve ellen mindig volt egy élénk oppositio; és a hatalmas családoktól kiindulva, ezen nem mindig világosan előtérbe lépő ellenállás oly erős volt, hogy a nemesség egyenlősége Lengyelországban soha sem volt eszménynél több. Éppen úgy, mint az egyhangúság!

A lengyel szabadoknak igazi, a fennálló viszonyokon nyugvó egyenlősége soha sem volt meg, másfelől a birodalom végeig szorosan beosztott rangfokozata sem volt.

Minthogy azonban, szerintünk, valamely állam alkotmányát életének valódi és kiható feltételeiben kell keresni, nem szabad annak beismerésével megelégednünk, hogy az állampolgárok egyenlősége a lengyel jogrendszer postulatuma volt; szem előtt kell tartanunk a kivételeket is, melyeken az anyagilag oly különböző helyzetű testületben, mint a minő a lengyel nemesség volt, az egyenlőség elve megtörött.

A középkori német birodalom hűbéri hatalma hét *«Heerschild»*-re volt beosztva, azon szolgálatokhoz képest, melyeket az egyes vasallusok az összességnek tettek. Lengyelországban is már kezdet óta kellett egyenlőtlenységnek beállania — azon érdek következtében, melyeket az egyes az állam irányában szerzett. Igaz, a nemzetségek teljesen szabad tagjai ősidőtől fogva annyiban egyenlőknek voltak tekintendők, hogy összességüket demokráciának lehetett jelezni, de ez katonailag szervezett demokrácia volt. És vezérek a hadban, valamint tanácsadók a békében a jelentékenyebb nemzetségek legjelentékenyebb férfiai voltak, a mint még ma is a montenegrói fejedelem tanácsa a törzsfőnökökből (vajdák) áll. Állásukban, mint a fejedelem tisztviselői, barones-eknek, sőt comites-eknek neveztettek, de minden tekintetben

szigorúan megkülönböztetendők a nyugot hasonnevű feudális uraitól, a kikkel még kevesebb közös vonásuk van, mint például ma valamely continentalis főrendiháznak a house of the Lords-szal.

Szorosan vett öröklési rend a báróságban nem volt, mindazonáltal jobbára nemzedékeken át megmaradt a báróság egyes nemzetség tagjainak s következőleg azon családoknak, melyek a meglazult nemzetségi kötelékből a legkiterjedtebb földbirtokot vették ki. Mióta a földbirtok a nemes ember lényeges ismertető jelévé lett, a leggazdagabb territorialis urak a legjobb nemeseknek kellett hogy tekintessenek. Hivatalosan ugyan visszautasították ezt a következtetést, de privatim annál inkább érvényben volt.

Továbbá a nagy családoknak, melyekből régi gyakorlat szerint a király tanácsosai kerültek ki, a közönséges nemesség felett álló különös rendnek kellett előtűnniök, mint az ordo senatoriusnak az equester fölött. Így beszélnek a XVI. század írói, még ha egyénileg a különbség nélküli egyenlőség mellett vannak is, a tényleges viszonyok elismerése mellett, a proceres vagy ciceróiasabban szólva, az optimates rendjéről, ellentétben a nobilitas-szal. Lengyelül egy főnemesi család tagja pánnak neveztetik, szemben az egyszerű szlachcic-szal. Csak egy hiányzott a lengyel főnemességnek a csehországi úri renddel és a magyarországi főrendiházzal való teljes egyenlőségéhez: nem volt állami tekintély által lefelé lezárva; a hozzátartozó családok száma nem volt határozottan korlátozva, hanem folytonosan, zaj nélkül egészítette ki magát egyszerű nemesi, de lassanként birtokhoz és tekintélyhez jutott házakkal, olyan formán, mint a hogy az angol gentry az alsóbb néprétegekből állandóan növedéket vesz

föl magába. Ilyen, Dahlmannel szólva, «szerencsés bizonytalanság», nem kerülhette ki a két rend közti heves érdekharcokat. Más pártokat, mint a melyek az urakra és nemesekre való társadalmi megoszlásban gyökereznek, a lengyel állam az alkotmányviszályig, mely pusztulását megelőzte, nem ismert; és ugyanazon ellentétek tagadhatlanul ma is tovább hatnak.

A fehérek és vörösek, mint az 1864-ki berlini lengyel pör vádirata által bizonyos mértékig hitelesekké lett elnevezések hangzanak, az arisztokraták a nemességen belül és a nemesi demokraták, nem a mi napjaink, hanem a XV. század óta határozzák meg, kölesönös surlódásaikkal, Lengyelország benső történetét.

A szlachta myriadjai 1537. évben erőszakosan keltek föl Lemberg rónaságán király és senatus ellen, kiket azon szándékkal vádoltak, hogy cseh és magyar mintára örökölhető úri rendet akarnak alapítani hűbérczímekkel. És mivel az osztrák ház tagjait, kik a későbbi lengyel interregnumokban igen gyakran lengyel főurak támogatásával mint trónkövetelők léptek föl, hasonló tervekkel gyanúsították, heves harcok folytak szakadatlanul.

És az eredmény?

Elzárt, örökölhető címekkel kitüntetett s politikai meghatározott előjogokkal ellátott mágnási rend a lengyel állam bukásáig nem fejlődhetett ki.

Míg e tekintetben a törvényes nemesi egyenlőség fölfelé semminő jogi változtatást nem szenvedett, és míg a nemességben levő fokozatok, minők Litvániában, orosz befolyás következtében, fennállottak, vagy Maszoviában, hol az úgynevezett wlodikok a szlachta és a kmetek között mintegy középállást foglaltak el, lengyel törvények által eltöröltettek, lefelé ugyanazon elv megszorí-

tásának két módja maradt épségben, a lengyel alkotmány állandó sajátóságaként.

A földbirtok nagysága nem nyújthatott semminő előjogokat; de a ki egészen birtok nélkül volt, nem élvezte együtt a többivel a nemesség egyenlő jogait, ha kimutathatta is tekintélyes nemzetségtől való származását.

A régi lengyel jogtételből, hogy szabad javakat csak szabad emberek birtokolhatnak; hogy közvetlenül csak a királytól függő földbirtokosoknak nemeseknek kell lenniök, már a XIV. és XV. században a következő elv fejlődött ki: minden nemes embernek földbirtokkal kell birni. A nemesi születés már nem elég többé a kiváltságok teljes élvezetére, csak a ki bene natus és possessionatus is egyszersmind, vétetik testvéreivel egyenlő számba. A birtoktalan, impossessionatus (golota, vagyontalan) a törvényekben és szokásjogilag szigorúan meg van különböztetve a possessionatustól. Passive más peres eljárás, más büntetések alá esik; active nincs joga közhivatalokra és állami tanácskozásokban való részvételre. (1505. és 1569. constitutio.)

E jogszabály következménye: a családi javaknak a végtelenségbe menő progressiv feldarabolása volt. Egy fiú sem maradhatott örökség nélkül. Ezért fejlődött ki Lengyelország némely vidékén, hol a teljesen szabadok száma a középkor századain át csonkítatlanul maradt fenn, igen gonosz egy pauperismus.

«Nyolez oszmianai nemes egy kecskét hajt a vásárra», tartja egy lengyel példabeszéd. Maszoviában, hol a nemes emberek száma néha a lakosság létszámának felét elérte, nem ritkán lehetett látni egy-egy magdeburgi holdnyi terjedelmű nemesi birtokokat, melyeken a boldog birtokos mezitláb, de sarkantyúval a sarkán és hüvely-

nélküli régi karddal, vagy pedig kardnélküli hüvelylyel a vállán ásott és kapált. «Ha ráfekszik a kutya egy nemes birtokára», gúnyolódék a vörös-orosz paraszt, «farka a szomszéd telket éri.»

És e birtok-elforgácsolódás daczára is oda jutottak a dolgok, hogy a nemesség jelentékeny része földbirtok nélkül maradt. Ennélfogva a szokás későbbi időkben nem szüntette meg az impossessionatusokra vonatkozó korlátozásokat, hanem kiterjesztette a birtokosok jogait ezek közeli rokonai- és nemesi szolgálaira (1768-ki constitutió), ebben is, mint mindig, csak az érvényben levő szokást erősítvén meg. Ha a nemesség körében három fokozatot különböztetünk meg, gazdag, mérsékeltén vagyos és birtok nélküli nemességet, természetes viszony támad az első és a harmadik fokozat között. És valóban, Lengyelország mivelődéstörténetében a legsajátságosabb viszonyok egyike az a szolgaság, melybe a lélekszámot tekintve, a lengyel nemességnek majdnem a fele belekerült, a mágnásokkal szemben. Az ország nagyjainak udvartartásai és kíséreteik az ország- és tartománygyűléseken csaknem kivétel nélkül szegény nemes emberekből állottak. A birtoktalan, ily támasz hiányában, nem volt részese a nemzeti egyenlőségnek.

Épp oly kevésbé az ujonnan nemesített és gyermekei. Már a wiśliczai statutum is magasabbra becsüli a miles famosust, vagyis a régi származású nemest, mint a scartabellust és a «miles a kmetone»-t, kik alatt minden esetre új ívású nemeseket kell értenünk. És az ujonnan meg-nemesített a legkésőbbi időkgig nem részesült a szabadok teljes jogosultságában, hanem csak másod unokái, hacsak a nemeslevélben világosan ki nem mondatott «praeciso scartabellatu».

E pont a nemesség megszerzésének különféle módjaihoz vezet el bennünket.

Legtermészetesebb és legáltalánosabb módon születés útján szerezhető a nemesség. A nemes ember minden törvényes gyermeke tagja az apa nemzetségének, és 18 éves korában, mely a harczképesség kora, a *testvérekkel* egyenlő. Az anya nemesi származása nem szükséges. Balházasság fogalma, e nehéz pontja a német jognak, ismeretlen Lengyelországban. «Nem az orsón, hanem a kardon fordul meg», mondja a lengyel s megelégszik a tétellel: «Uxor sequitur maritum».

Ellenben a szász jognak azon elve már korán meg volt honosodva Lengyelországban, mely szerint az olyan nőtől származó gyermekek, a ki a férjnek előbb ágyasa volt, sem öröklésre nem jogosultak, sem nem nemesek. Daczára annak, hogy a pápai bulla, mely a Sachsenspiegel illető helyét más tizenhárommal együtt kárhoztatta, Sándor király alatt 1505-ben mint Lengyelországra érvényes elismertett és a Laski törvény-gyűjteményébe felvétellett, a régi jogi felfogás mégis érvényben maradt a lengyeleknél, a mint ezt későbbi constitutiók 1578. és 1633-ból bizonyítják. Ennek oka egyszerűen a régi nemzetségi érzület kihatása volt; házasságon kívüli gyermekek nem a nemzettségben születtek és csak az összes nemzetségi tagok beleegyezése mellett lettek volna a nemzetségbe fölvehetők.

Általában minden adoptióhoz is az egész nemzetségnek beleegyezése kívántatott meg. Ebben persze legtöbbször csak külföldi nemes emberek részesültek. Litván családok tömeges adoptiója a lengyel nemzetségek részéről 1413-ban történt. Akkor 56 lengyel nemzetségbe recipiáltak litván nemesi családokat. A nemzetségi kötelék

meglazulásával az adoptio immár nem volt többé ellenőrizhető; 1601-ben teljesen eltiltatott; a ki nem nemest vesz föl nemzetségébe, maga veszti el a nemességet.

A nemesítés, a Piastok idejében, az uralkodónak kétségtelenül gyakran használt előjoga volt.

Sok nemzetség eredetét hagyományosan valamely hőstől származtatta, melyért az őst a fejedelem teljes jogú milesnek nyilvánította. Úgy látszik, e királyi praerogativát utoljára István gyakorolta, ki Rettenetes Ivánnal való háborújában egy parasztot megnemesített. Azon időtől fogva a király által tett nemesek, az equites aurati, városiak voltak, kik a krakkói piacon történt koronázás után lovagokká üttettek. Hogy e lovaggá ütés színjátéknál több lett volna; hogy az equites aurati, bár csak részben is, örülhettek volna a nemesi kiváltságoknak, nem mutatható ki.

A nemessé tevés joga átment az országgyűlésre, de nem gyakran érvényesült. Az országgyűlés ebbeli tevékenysége jobbra az indigenatus-osztogatásra szorítkozott; idegen nemes embereknek lengyel nemesek jogai adattak meg. Az országgyűlés által indigenatussal vagy nemességgel megajándékozott összes személyek száma 1764-ig csak 1856-ra ment. Az 1791-ki constitutio az országgyűlés útján történő, efféle nemesítéseknek rendkívüli szaporítását szabályszerűn kilátásba helyezte. És meg is kezdték a megvalósítását.

Hasonlóképen a nemesség megvonása: az országgyűlés vagy legalább az országgyűlési bíróság kiváltsága volt. Kimutathatólag csak ritkán történt meg és általában képzelhető is csak akkor volt, miután a nemzetségi öntudat eltűnt. A becstelenség büntetésének rendszerint maga után kellett vonnia a nemesség elvesztését is; de sokszor

gyakoroltak elnézést és a *restitutio in integrum* Lengyelországban általában valami nagyon közönséges dolog volt.

A nemesi jog önmagától semmis lett, ha valaki azon föltételeket, melyek alatt nemesítése vagy *indigenatusa* történt (későbbi időkben legtöbbször áttérés a katholicismusra), nem teljesítette; ha a nemes az országgyűlés beleegyezése nélkül nem-nemeseket vett föl a nemzetiségébe és ha a lovag városi foglalkozásra adta magát, kézműves, vagy korcsmáros lett, vagy pedig fonttal és singgel mért. Az utóbbi határozatot 1775-ben hatályon kívül helyezték. A nagykereskedés soha sem ártott a nemesi jognak.

A nemes nő, ha nem-nemeshez ment nőül, eo ipso elveszté jogait.

A ki nemesnek adta ki magát, a nélkül, hogy nemes lett volna, minden vagyonát veszté, melynek fele a följelentőnek jutott (1589. *constitutio*). Ha valakinek nemessége kétségbe vonatott, az ellenkezőt azonnal bizonyítani kellett. (Német jogi elv szerint a bizonyítás kötelezettsége a panaszlottat terheli.) Főbizonyítékul szolgáltak a rokonok, kik ismeretes nemességgel birtak. A hamis panaszló büntetése, ki a saját nemességét képes volt bebizonyítani, 60 márka és félévi toronyba záratás volt; ha nem volt nemes, Nagy-Lengyelországban halállal, Litvániában pedig pellengérrel lakolt. Lippomano, a velencei követ, 1574-ben jelenti, hogy a nemesség vitássá tételekor vádló és vádlott életet, állítottak étellel szembe s hogy a pervesztes fél a törvény oltalmán kívüli állapotba jutott.

Hogy hasonló esetekben az *existentia* kockára tétele valóban indokolt volt, az iránt tisztában leszünk, ha közelebbről ismerjük azokat a hatalmas és sokféle jogokat,

melyeket a valódi egyenlőséget igénylő, teljesen szabad ember élvezett. Az érvényes nemesség előfeltétele: a szabad javak birtoka, egyszersmind kizárólagos joga volt a lengyel nemességnek. Nem csak hogy a városlakókat 1426. óta ebből kizárták, de a Jagellók nralma óta király és egyház is csak az országgyűlés külön engedélyével örökölhetett nemesi javakat. A birtoknak birtoklásával a XIV. évszázad óta megközelítő, 1573. óta pedig föltétlen rendelkezési jog volt összekötve a röghöz kötött alattvalók felett. Ezek vagyona és élete a földesúr kezébe van letéve.

A szabad birtokokon netalán előforduló ásványok is a birtokost illetik; bánya-regalék Lengyelországban ismeretlenek.

A nemesi birtokok adómentessége Lajos óta majdnem teljes. Később kiterjesztetik az ingó javaknak is minden vám és adózások alóli mentességére, sőt még szabad használatára a sónak is, melyet a köztársaság kiaknázhatlan sóbányáiból, különös fáradság nélkül, merítenek és költségmentesen szolgáltatnak ki minden nemes embernek.

Hozzájárul a birtok szabadságához annak biztonsága; elkobzásnak csak felség- és hazaárulás esetén van helye; fenyegetésként gyakran használták, de a nélkül, hogy alkalmazták volna.

A nemes ember háza sérthetetlen, nem-nemes bűnösöknek menedéket nyújt.

Habeas Corpus is van; Jagielló adta ki 1422-ben Jedlinoban a híres statutumot: *Neminem captivabimus nisi jure victum*, — ebben is már érvényben levő szokást erősítvén meg. Birói végzés nélkül az elzárás csak az *in flagranti* rajta kapottat érheti; az 1768. *constitutio* azonban az *in flagranti* határidejét egy évre és

hat hétre terjesztette ki s ez elismerésre méltó megszorítás volt, melylyel a nemesség a maga féktelenségét korlátozta.

Általában a nemességet halálbüntetés nem érthette és torturának alávethető nem volt. A lengyel nemesi jog és a római civitasnak párhuzamosításából származó eme föltevés azonban ellenkező eseteket sem gátolt meg.

Eme nagyfokú biztonsági kiváltságokat, a nemesség beleegyezésével, leginkább akkor szegték meg, ha az 1573-ban ünnepélyesen biztosított hitszabadság korlátozása forgott szóban. Lyszczyński és Unruh nemes emberek ellen 1688. illetőleg 1715-ben alkalmazott szörnyű véres ítélet épp úgy kétségtelen belemarkolás volt a biztonságba, mint már előbb az arianusok kiűzése. Így rombolta le a nemesség, áldatlan elvakulásában, egyszerre két legszebb jogát. Hogy a gondolat- és hitszabadságot megsemmisítse, mely ötven éven át Lengyelország ékessége volt olyan időben, mikor Európában mindenütt a leghevesebb fanatizmus uralkodott, a személy, lakás és tulajdon biztosítékait áldozta fel a nemesség.

Az alapjogoknak a XVII. század végével beálló megkárosításáért a politikai szabadságok kiterjesztése nyújtott teljes kárpótlást. A hivatalokra való jogosultsághoz, mely az utolsó Piastok óta kizárólag az egyenlő lengyel nemesség osztályrésze volt, úgy hogy még a király rokonai sem viselhettek semminő lengyel méltóságot, a politikai véleménynyilvánítás teljes szabadságához, mely a Jagellók alatt fejlődött ki és politikai büntetlenséggé lett; a lengyel trónra való várományhoz, melyre 1573. óta, de még inkább 1575. óta minden szabad lengyel kétségtelenül épp oly képes volt, mint a királyválasztás activ személyes jogára, minden lengyel nemes ember azon jelentékeny joga járul hozzá, mely szerint

egyedüli szavazati jogával megakadályozhat tanácskozásokat és feloszlathat gyűléseket, a melyekben részt venni jogosítva van. A liberum veto annak idején épp úgy érvényes volt a birtokos nemes emberek személyes összejövetelein, mint a követek közt az országgyűlésen. Ezt a tényt nemcsak a százsz időből származó számos példa, hanem az érdeemes danzigi Lengnich határozott tanúságtétele is bizonyítja. Az 1768-ki constitutio, mely a tartománygyűléseken a szavazattöbbséget hozta be és az 1791. évi constitutio, mely a lengyel szabadság személfényét, a *nie pozwalam*-ot teljesen megszüntette, nem hathatott többé eredményesen.

E szerint a nemesi individuum, a kiterjedt fajnak: az *eques polonus*nak minden példánya képessé tétetett arra, hogy a lengyel államot minden pillanatban felvillanyozza és tőle a functióira szükséges képességet időnként ismét el-elrabolja; — előlegezése azon találmánynak, a melyen a mai telegraphia alapszik.

Ez utóbbi elv magában foglalja már mindazon biztosítékok összegét, melyeket az egyes az állam részéről való elnyomatás ellenében kívánhat; ez szorította háttérbe a hatósági erőszakkal szemben az ellenállás jogát. Jogában állott ez kezdetől fogva a lengyel nemesnek, épp úgy mint a germán szabad embernek; és a mint halljuk, hogy «a törvényes *insurrectio* szent alapelvét» az angol állam alapjaként jelzik, úgy szervezkedett Lengyelország folytonosan újjá, de mindig csak ideiglenesen modern állammá, a minden nemes ember részére egyenlően biztosított *confoederalis* jog által. Minden nemes embernek megvan 1791-ig az érintetlen joga, hogy a magához hasonlókkal egyesüljön, a közügyeket nyilvánosan megbeszélje és ezen egyesülés többségi határozatait

erővel államtörvénynyé tegye. Daniele Manin, velencei dictator kedvelt mondása: «Cospiriamo nel chiar del sole» Lengyelországban állandó és szószerinti kivitelre alkalmas volt.

Ez az apellatio a fegyver döntésére, mely ó-germán és ó-szláv módon a nemes embernek polgári és büntető ügyekben mint jogeszköz is megengedett, egyfelől nemzetközi jogi, de nem államjogi nézetek határozott bélyegét viseli magán; másfelől pedig szorosan összefügg a nemesség általános hadkötelezettségével, mely elméletileg az állam bukásáig egyedüli, de elegendő ellensúlynak tekintetett a nemesi jogok túlaradó teljességével szemben.

A valóságban ez a kötelesség is, melynek teljesítését soha sem vették oly szigorúan, mint a jogok csorbítatlan élvezetét, illusoriusnak tekinthető, a mióta a honvédség (sic!) (obrona krajova), vagy az összes hadkötelezettek csak az összes követek hozzájárulásával és, a dolog mélyére tekintve, az összes nemes emberek beléegyezésével hivatnak be. Oly kötelesség azonban, melyet az érdekelt fél mindig csak szabad akarata szerint teljesíthet, jogi értelemben véve, már nem kötelesség, hanem oly tevékenység, melyet szintűgy jognak is lehet minősíteni.

Ha egybevetjük a felsorolt összes jogosítványok foglalatát, melyek nagyobb részint minden írásbeli följegyzés nélkül a szokásban annál mélyebben gyökereztek, az egyéni erőnek teljes féktelensége, az uralom alatt állóknak teljes biztonsága áll elő az államhatalom részéről való jogellenes cselekvények ellenében, szóval előáll oly szabadság, a minő soha és sehol nem létezett.

De mint Lengnich mondja, «ez az oly nagyon magasztalt lengyel szabadság csak a nemesség javára szolgál»,

és ez által a mi szemünkben kiváltság jellegével bír. A régi lengyelek előtt nem tűnt fel természetellenesnek, hogy az államot az ország lakosságának csak egy kisebbsége alkossa. Persze a lengyel nemesség, minthogy ez nem egy hűbérúr akarata folytán emelkedett alúlról fölfelé, hanem mivel a régi közszabadság residuumaként vált ki, számra nézve is jelentékenyen erősebb volt, mint más országok mesterségesen fölemelt kiváltságos rendje. És a lengyel nemesség, mely származásra nézve a nemzet magva, a tiszta nemzet volt, arra is elég erős volt, hogy magát emphasissal politikai tekintetben nemzetnek, naródnak, populusnak nevezze. Ha a lengyel köztársaság lakosságát 8 és 13 millió közt ingadozónak vesszük, e számból átlag 10 százalékot nemesnek tekinthetünk; miután az adatok, melyek szerint a nemesség fegyverfogható része, a mennyiben a XVI. és XVII. században királyválasztásra és általános fegyverbe-hívásra összegyűlt, 150,000—250,000 főre ment, körülbelül egy milliónyi nemesi lakosságra engednek következtetni.

Ha most fontolóra vesszük, hogy az ókor demokratiáiban is csak egy kisebbség vett részt az állam ügyeiben; hogy a mi mostani államainkban is csak egy kisebbség él öntudatosan és hogy oly sokoldalú és költséget követelő tevékenységet a közügyek irányában, a minőt a lengyel állam a maga tagjainál föltételezett, csak egy birtokos kisebbség gyakorolhatott; akkor nemcsak megmagyarázhatónak fogjuk találni, ha e lengyel állampolgárok (cives, obywatel), miután az államhatalmat már egyszer elfoglalták, minden más országlakost az államhatalomból határozottan kizártak.

Ne vádoljuk egyoldalúan a lengyeleket, hogy egyedül saját hibájok folytán jutottak a társadalom igazság-

talán szervezetébe. A jobbágyság, sőt a teljesen szigorú rabszolgaság, antik és keleti értelemben véve, az újabb évszázadokig, az angolok kivételével, minden európai nép-nél jogérvényes állapot volt. Olyan tény ez, a melyet nagyon is gyakran nem vesznek figyelembe! Sok történetíró és jogtudós átszellemült tekintettel hirdeti, hogy a kereszténység irtotta ki Európában a rabszolgaságot! Nos, nézzétek a XVI. századbeli Olasz- és Svédországot, egészen eltekintve a keresztény időszámítás első évezredétől, pénzen vásárolt házi és mezei rabszolgákat fogtok találni. Lengyelországban a valódi szabadok rendje minden esetre sokkal csekélyebb volt, mint más országban, az igaz! de éppen a kereszténység behozatala és ennek következményei szaporították föl Lengyelországban a rabszolgák és jobbágyok számát, és súlyosbították helyzetüket. Ezt Lelewel meggyőzően mutatta ki.

Alig nyerte meg aztán a Jagellók alatt a nemesség az önmaga fölötti törvényhozás jogát, midőn az egész többi lakosságot csak rendelkezéseinek tárgyául kezdi tekinteni s a római jogfogalmak világítása mellett az összes nem-nemeseket, daczára a köztök fennálló különbségeknek, megvetőleg plebejusokként foglalja össze. Jobbágyok és rabszolgák egygyé olvadnak össze; a zsidók- és városlakóknak alig juttatnak magasabb állást. Ebben a lengyel nemességet persze nem lehet bizonyos önkényes elvakultság alól fölmenteni; de ilyen elvakultságba esik majdnem minden ember, kinek a sors saját embertársai fölött felelősség nélküli hatalmat ad a kezébe. Hogyan volna másként elképzelhető, hogy évtizedünkben, a rabszolgaság miatt, példátlan kegyetlenségekkel négyéves háború törhetett ki, mikor már régen be volt bizonyítva, hogy a szabad munka biztosabb és jövedelmezőbb.

Az uralomvágynak minden emberben lakozó méregcsirája egész nemzetek jogfejlődésére nagyon is veszélyes.

Hogy azonban a lengyel nemességgel szemben az összes többi rendek majdnem egyenlő semmiségbe süllyedtek le, az sem példátlan. Bárhol emelkedett legyen is az újabb évszázadokban valamely rend az ország többi társadalmi rétegei fölé, az utóbbiakat egyenlő színvonalra nyomta le sarkai alá. Így tűnik el a spanyol királysággal, a német fejedelemségekkel szemben minden befolyása a többi rendnek. A tizenhetedik évszázadban souverain birodalmi rendek uralkodnak Németországban, souverain birodalmi rendek Lengyelországban. Itt sok száz fejedelem, ott sok ezer nemes ember tiport le maga előtt minden más hatalmat és erőt. Itt mindenki, a kinek közvetlen földbirtoka volt, a byzanci imperatort másolta, kit egy *lex regia* korlátlan basileussá galvanizált; ott a szabad földesurakból álló lakosság csupa királyokból álló népet tett magának mintaképül.

De mi a lengyel nemességet károsan tüntette ki, az az újabb elemek fölvétele elől való szigorú elzárkozása volt. Teljesen kasztta lett. A lengyel államjog is, az angol is arisztokratikus; a különbség a kettő között lényegesen azon módon keresendő, a mint a gentry és a szlachta önmagát kiegészíti. Amaz az érdem és befolyás szabad emberi versenye által, emez pusztán a vérrokonság szigorúan természettörvényi útján. Ily megkötötten szervezett rendnek szükségképen el kellett fajulnia.

Hogy miként jutott oda a lengyel nemesség, hogy friss erők fölvételét magától elutasítsa, azt csak úgy értethetjük meg, ha egyfelől figyelembe vesszük az ó-germán jognézletet, mely szerint szabadság és nemesség a vérben gyökerezik, másfelől szem előtt tartjuk a germánnal oly

bensőleg összefüggő lengyel jogrendszer fiatal voltát. A lengyel nemesség nem engedhette meg, hogy a paraszt, a ki Hamtól származott, vagy a városlakó, a ki bebizonyíthatólag német eredetű volt, vele valaha egyenlő legyen; tehát nekik vagy éppen nem, vagy csak szűkösen engedhette meg saját jogainak élvezetét. Különben hűtelenné lett volna az elvhez, mely őt magát összetartotta, azon alapelvhez t. i., hogy csak emlékezetet meghaladó teljes szabadoktól való származás feltételezi a lengyel nemességet. Bizonyosan ez okból történt az, hogy a megkeresztelt zsidóktól, kiknek jámbor buzgalom nemesi kiváltságokat engedélyezett, az 1764. constitutio által a nemesség visszavonatot. A mit a nemesség a maga királyaitól elvett, szilárd alapkő gyanánt megtartotta a maga számára: az örökölhetőséget, a minden okoskodó vizsgálódásnak véget vető, isten kegyelméből való jogot.

Tehát egészen kizárólag a maga számára vette igénybe az állam vezetését, melynek fentartása az alsóbb rétegek feladata volt. Reánk nézve különös munkafelosztás, de érthető olyan időben, melyben test és lélek közvetlen ellentétek valának. A test — melegágy, csak arra jó, hogy az égi virágnak, a szellemnek a maga aetheri lételéhez szükséges materialis tápanyagot szolgáltatassa; éppen így Lengyelország lakosságának zöme átok- és nyomor-sujtottan, helotaszerűleg, oly bánásmódban részesítve, mintha nem is ember, csak dolog volna, hogy az államnak a dologi szükségleteket szolgáltatassa. És mint a lengyel államjog alanya, mint maga az állam, emelkedik e széles rabszolga-réteg fölé a lengyel *nép*, a *naród polski*; magát, átérzett antik módon, a *demos Athenaios*- és a *populus Romanus*hoz hasonlóvá tévén.

Látjuk tehát, hogy a lengyelországi isteni világrend,

mely név alatt az egykori Németország hasonló társadalmi szervezetét jámborul káromolva visszakivánták, sajnos ellentéteket foglalt magában, de mint minden rossz, ezek is könnyen megfejtethők. Azonban vele járt a lengyel *jellemmel*, hogy a nemes emberek nyomása nem volt oly súlyos és nem érezték oly nehéznek, mint a minőnek a szigorú jogszabályok szerint látszik; s hogy viszont minden egyéni erő fölszabadítása éppen a lengyel államban veszélyesebbé lett, mint a hogy az elvont elv szerint sejteni lehetett. Ha már a középkori germán jogépítmény az egyes existenciák korlátlansága folytán tönkre ment, hogy helyet engedjen a *razione di statonak*: úgy egy hasonló rendszer a még fiatalos lengyel nemzetnél mindent inkább rejthetett magában, mint a tartósság biztosítékát, — mihelyt a szomszéd országokban a fölvilágosult abszolutizmus uralkodóvá lett.

A lengyel társadalom, a magán nemes emberek aggregátuma, az állam volt — *sans phrase*; itt e két fogalom azonossá lett. Ezen fölemelését a társadalomnak állammá vagy ezen felosztását az államnak társadalommá, magában véve semmi esetre sem lehet elítélni. De ki kell jelenten, hogy az állam- és társadalomnak illetően egybeolvasztása mellett mindazon erényeknek és hibáknak, melyek az egyes jogalanyokkal közösek valának, az államéletben a legvilágosabban kellett kifejezést nyerniök. Ám a lengyel jellem alapvonását a nagy lengyel tudós, Bandtke szavával: *«rhapsodikus lény»*, lehet kifejezni. A vérmes temperamentum sajátásaiból magyarázható meg minden lengyel kiváló tulajdon és fogyatkozás, hirtelen felbuzdulás és gyors kimerülés, nagylelkű önfeláldozás és szeretetre méltó könnyelműség, büszke bátorság és hiú gyöngeség. E fiatalos ruganyosság, e ruganyos

tevékenység, mely többé-kevésbbé minden szláv népet jellemez, egyes férfiaknál nagy eredményeket mutathat föl, mint a hogy az újabb oroszág typusa, Potemkin herczeg mind ezen tulajdonokat a legnagyobb mértékben birta: de ily alkatú lényekből álló egész nemzetet, melynek a maga államát személyesen kell kormányoznia, bajosan kísérhet szerencse. Akkor az államnak is szükségképen oly rhapsodikuson kell dolgoznia, mint az egyesnek és valóban látni fogjuk, hogy a lengyel állam legtöbb határozata és intézménye csak ad hoc valamely átmeneti hatásra volt alkotva; az újabbkori évszázadok nagy politikai élete azonban perpetuum mobile, megállapodás és nyugpont nélkül és a nagy hajtóművezetben levő szögek és kerekek, melyek azt vélik, hogy bár csak pillanatra pihenhetnek, irgalmatlanul tova fognak röpíttetni.

Hogy a lengyel állam általában még két évszázadig fennállott, miután azt a lengyel társadalom elnyelte volt; miután a maga nemesi demokracziájában az arisztokrácia és népuralom hátrányait: az állandóságot és gondtalanságot egyesíteni kezdé; miután minden oldalról biztos bukását megjósolni kezdték; miután világossá lett, hogy antik minta szerinti kevés polgárral bíró állam rövidebb életű kell hogy legyen, mint az újkor demokratamonarchikus birodalmai: ezt ismét csak abból lehet megmagyarázni, hogy a lengyel államjog teljesen kielégítette a lengyel társadalom szükségleteit. És bárminő lett legyen is a lengyel alkotmány; bár mily nehezen érthető legyen is az, a maga különös szabványaival, a mi modern tekintetünk előtt: teljesen megfelelt a sajátágosan alakult rendnek, mely a lengyel állam fölött uralkodott. A lengyel államjog nem nyújtott az országnak biztonságot

kifelé, de szabadságot lehellő szellemével a nemességet oly lelkesedéssel töltötte el, mely nem egyszer mentette meg az államot. «Hallgass, gyáva rabszolga», kiálta Sobieski János alatt egy lengyel vezér a pasának, ki őt Trebowla, galicziai hegyvár feladására szólította fel, «mi kevesen vagyunk szabad nemes emberek, de azért a mi bátorságunk *határtalan!*»

Kár, hogy ennyi fenköltségnek és ekkora izmos tetterőnek téves utakon kellett elvéreznie. Minő csodatetteket vihetett volna végbe e nemes nép megfelelő vezetés alatt!

A demokráciai formula, melyet később a forradalom franczia népe önmaga fölé emelt, gyakran futotta át ittasítva a nemesség sorait. *Szabadság, egyenlőség, testvériség* azonban itt csak a harczos-kaszt számára létezett.

Erőtéljes királyság hiányzott a lengyel társadalomnak! Soha sem merült volna el az egyoldalúságban, ha az örökletes dynastia kiegyenlítő súlya az újkorba kísérte volna át!

ÖTÖDIK KÖNYV.

Királyi hatalom.

Der König selbst, wiewohl an Glanz der Höchste,
Muss oft des mächtgen Adels Diener sein.

Schiller, Demetrius.

ELSŐ SZAKASZ.

A lengyel király állása.

A régi vita, hogy az ember kezdet óta zoon politikon volt és soha sem élhetett, sem nem élt állam nélkül, vagy hogy az államokat öntudatosan alkotta, leghelyesebben úgy dönthető el, ha egy általános észlelet alapján kijelentjük, hogy csekély számú ember, alacsony műveltségi fokon, *államhoz hasonló nemzetségi kötelékben* áll s hogy ez csak lassanként alakul át valódi állammá.

Ezen átmenetet a különböző törzsek közti harczok szokták siettetni; csak kölcsönös surlódások által nyernek az emberi társaságok állandóságot. És a mint még ma is a belső államjognak a megerősödésben és czélszerű tovább fejlődésben külháborúkra van szüksége, és kívülről jövő veszedelmek hatása alatt gyakran a legáldásosab-

ban fejlődik: úgy mindenütt csak vérontás mellett fejlődött ki az állam első és természetes alakja: a *patriarchalis monarchia*.

Ezen állapotban tűnik fel nekünk a szlávok politikai szervezete az 1000-ik év előtt. Náluk mindenütt egy bizonyos nemzetség nyer előrangot a törzsbeli társak felett és eme kiváltságos nemzetség fejei gyakorolják legnagyobb részét a biráskodásnak, mely addig minden törzsfőnöknek jogához tartozott a maga rokonai körében. Az egyes családok hatalma fölébe emelkedik egy felsőbb hatalom, melyet *államinak* kell jelezni. Ezen törzs-állam-hatalom tulajdonosának megjelölésére a szlávok előbb ugyanazt a szót használják, mint a germánok: a szláv knjaž, litvánul kunigas teljesen ugyanaz, a mi a kunic, König; mind a kettő az ó-árja kn gyöktől származik, mely nemet jelent (lat. és gör. gen.) Ez a nemzetség-fejedelem, patriarcha, vagy phylarcha, későbbi lengyel nyelven a névnek megfelelő átalakítása által ksiadź, ksiaz, ksiażę néven, a mindent egyenlősítő középkori kifejezéssel pedig dux-nak, ritkán princepsnek neveztetik.

Az 1000. évi lengyel dux-nak bizonyos hasonlatossága a svábok, szászok, bajorok és frankok akkori hercegeihez nem tagadható, és így Boleslaw herczeg, miután az összes közelebbi és távolabbi szomszédos szláv törzseket meghódította, a rex czímet vette föl, mely az akkori német viszonyoknak megfelelően, több nép fölötti uralmat kellett hogy jelezzen, — lengyelül król, csehül král, melyből a magyarok a «király» szót alkották. E név elfogadása előttünk jelképileg egy a monarchikus hatalom körében végbemenő mozgalmat jelent, mert krol, oroszul karol, egyenlő értelmű e német szóval: Karl s az északi Jarl-lal és hatalmast, hadi fejedelmet jelent,

tehát nyilván egy lépést a patriarchális uralmon túl. És Boleslaw imperatori módon lépett fel; sokat markoló ökle majdnem azzá lehetett volna a keletre nézve, a mi Nagy-Károly izmos karja a nyugotra nézve volt.

A król cím első megszerzésének módja mindenesetre kétséges volt, s a cím csakhamar ismét veszendőbe ment; vele együtt roskadt össze a kül- és belterjes hatalombővítés, melyet Boleslaw az ő diadémja által hirdetni akart. Görbeszáju Boleslaw csak dux volt, jöllehet a fejedelmi hatalom ő alatta ismét emelkedett. Csak másfél százados gyöngeség után, mely most a megosztott Lengyelországot elfogta, emelkedett fel az önálló politika a Boleslaw-féle birodalom egyik részében, Nagy-Lengyelországban, mely már egyszer a hatalom bölcsője volt; és ezen új spontan élet kifejezése a királyi címnek újra felvétele volt Przemyslaw és szerencsésebb utóda Wladyslaw által; 1320. óta a lengyel állam feje szakadatlanul królnak neveztetik.

Dynasztikus elv forgácsolta szét Lengyelországot; Lokietek Ulászló a nemzeti szellemet hívta segítségül, hogy a régi birodalom főrészeit egyesítse. Alatta és még inkább fia, Nagy Kázmér alatt, a szegények és nyomorultak védelmezője, a zsidó- és parasztkirály alatt kezdik a bárók és harczosok magokat, a fejedelmi hatalommal szemben, birodalmi rendek gyanánt felfogni. 1365. és 1368. óta a király csak még alattvalóinak részvétele mellett souverain. Azon idő óta egészen különös megszorítást szenved a királyi hatalom, az öröklési jognak maga Kázmér által kezdeményezett megszüntetése miatt.

A lengyel királyt a maga hatalomteljében ugyan még mindig nem gátolta semminő törvényes korlátozás; még mindig joggal viselte a hospodar, gospodar, hospodyn

(dominus) általános szláv czimet, mely az államhatalam minden tevékenységét magában foglaló ó-szláv fejedelemséget oly igazi nyomatékkal fejezi ki. A lengyel király, az ó-germán monarchiákhoz hasonlóan, a maga személyében egyesítette még mindazon jogosítványokat, melyek egyáltalában az állam által gyakorolhatók voltak. És pedig ugyanazon öntudattal jelöltetett ki az államhatalom képviselőjeül, a melylyel Nowgorod polgárai és Moszkva képviselői magokat czárjoknak alávetették. Hisz a népsouverainitás rossz hírbe jutott eszméjéből, melyet az egész szláv történetben a legkülönbözőbb alkalmakkor világosan ki lehet mutatni, mindenütt, a világ államéletében, csak tömörített fejedelmi hatalom kelt ki.

De mióta Lajos király a megadóztatás jogát és a haderők feletti szabad rendelkezést feladta, a királyság hatalma oda lett. Már az első Jagellók alatt oly hanyatlást szenved a monarchikus elv, hogy ebben a hanyatlásban tönkre is ment, a nélkül, hogy a birodalom bukásáig bármikor is, az újra fölemelkedésnek valamely korszaka bekövetkezett volna.

Gyöngé fejedelmek legveszedelmesebb ellenségei a fejedelmi hatalomnak; a mit a XV. század jelentéktelen uralkodói hazafias senatus, feltörekvő nemesség javára elvesztettek, még oly erőteljes természetek sem pótolhatták többé vissza, minő I. Zsigmond és István.

Fényes és sok kívánságnak célja volt az uralkodó külső állása. Már 1426-ban, de aztán a XV. század második felében egész rendesen majestas és serenissimus czimet visel a király. Nem ismételt kivétel volt, hogy XIV. Lajos megtagadta Sobieski királytól a felség czimet.

A király büszke czíme: Rex Poloniae, Magnus Dux

Litvaniae, Dux Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Kijoviae, Volhiniae, Podoliae, Podlachiae, Livoniae, Smolensciae, Severiae, Czernichoviae, 1638-tól kezdve, mikor azt IV. Ulászló tökéletesen így fölvette, 1686-ig, mely évben Smolensk, Siewier és Czerniechow minden korra átengedettett, nem tartalmazott semmi valótlán megjelölést (mily előkelő!); azontúl azonban igen is három ilyent, miután Kiew várost is, de nem egyúttal a hasonnevő vajdaságot, 1668-ban Oroszországnak átengedték. A külfölddel szemben megmaradt a lengyel király annak, a minek eszmeileg lennie kellett: az államhatalom képviselőjének és birtokosának. De magában az államban majdnem csak a formai jelentőség maradt meg neki.

Nem alaptalanul származtatják le a királyválasztás elvéből a lengyel királyság egész gyöngeségét. Örök időkre igaz marad, a mit Rousseau «Gouvernement de Pologne»-jában pajkosan oda vet: «Hérédité dans le trône et liberté dans la nation seront à jamais des choses incompatibles,» — ha a szabadságot úgy értelmezzük, mint ő és a lengyel: mint az egyesnek lehető legnagyobb féktelenségét és függetlenségét az államban; és ha a szabadságot az államélet főcéljának, nem pedig a célra vezető eszköznek tekintjük, a mint ezt a lengyelek tévék, akkor a királyság számára tétova nélkül a választási kényszert fogjuk behozni s az alkotmány alaposzlopa gyanánt fenntartani. De nem szabad magában véve a választási elvet Lengyelország szerencsétlenségének egyedüli okául tekinteni. Tocquevillenek kétségtelenül igaza van, midőn azt mondja: «Les révolutions de Pologne ne doivent pas seulement être attribuées au système électif en général, mais à ce que le magistrat élu était le chef d'une grande

monarchie», és másodszor a *módozat*, mely szerint a választás Lengyelországban végbement, hosszadalmas, bizonytalan és veszélyes volt.

És így a királynak is, a mint őt az összes nemes emberek személyesen választották, valamennyiök személyes hajlamait és óhajtasait is ki kellett volna elégítenie. Nem a *volonté générale*-nak, hanem a *volonté de tous*-nak kellett hogy *productum*ává, *szolgájává* és *eszközévé* legyen. «A nemes embereken kívül,» mondák tulzó módon, «az összes lengyelek rabszolgák, a királylyal együtt». Zsigmond Ágostig az uralkodó még megtartotta az országgyűlés fölötti állását; 1573. óta a *senatus* és a nemesség mellett mint *harmadik rend* szerepel és országgyűlési beszédekben gyakran ilyennek említik is a királyt.

A derék Lengnich monarchikus lelkiismerete föllázadt az ellen, hogy a királyt azokéval egyenlő rangfokozatba dobja, a kik neki hódolnak, de Lengnich halála után a király hivatalosan és egész általánosan *stan republikanski*-nak, a köztársaság egyik rendjének neveztetik.

A hatalom, melylyel a király még bírt, csak az államügyekre való közvetett hatásokban nyilvánulhatott, ellenben személyesen szavatos és felelős volt kormányának minden tetteért. Az 1791-ki alkotmány azon tételének, mely a királyt nem-felelősnek nyilvánítja, az állam egyéb szervezete mellett, a melyet ezen alkotmány is megtartott, nem volt semmi értelme. Már csak az is, hogy a királyt a *senatus* elnökeül meghagyták, szétrombolta a felelőtlenség eszméjét. A kancellári ellenjegyzést, mely a király minden kormányzati iratánál megkivántatott, sem involválta semmikép ez az elv. A király gyakran személyesen volt kénytelen az országgyűléseken az összes állami cselekvényekről beszámolni.

A lengyel királyság eme jellegében hű maradt önmagához. Germánoknál úgy, mint a szlávoknál minden hatalom és uralom a személyes jogból és nem elvont eszméből indult ki. A fejedelmi hatalom fölmerülése előtt itt-ott gyakorolt köz-jogosítványok mind a fejedelem *személyére* ruháztattak át. A Merovingek államában, melylyel Lengyelország mindig bizonyos hasonlóságot tartott meg, eme viszony a legvilágosabban lép előtérbe. De Ermanarik góth királysága is, mely 350 körül ugyanazon vidékeken épült fel, melyekre egy évezreddel későbbben a lengyel jogar terjedt ki, már ebből az elvből keletkezett.

Ez az anyagi tény, mely a germán királyság alapjául szolgál: a föld és talaj legfőbb birtoka, az ó-szláv állapotokban is felismerhető. Egész bizonyossággal megvan az orosz alkotmányban, a hol minden esetre hódítás történt, de megvan a lengyel államjog egyes vonásaiban is. Nemcsak minden műveletlen föld, de a legjobb és legfontosabb tájak, helyek és helységek, melyeken később a birodalom fővárosai emelkedtek, és a határtartományok a királyi nemzetség személyes tulajdonához tartoznak. De fő-urasági jogot gyakorolt az összes szabadok javai fölött is; különben megmagyarázhatlan volna azon időkben az a messzeterjedő hatalom, melyet adóztatásban és biráskodásban a fejedelmek és várkapitányaik az egész országra kiterjedőleg gyakoroltak. Tudjuk, hogy a lengyel uralkodó nem volt hűbérúr, de bizonyos joga volt országának minden földje felett, különben nem követelhetett volna az első évszázadokban az összes földbirtokosoktól, tehát úgy a teljes szabadoktól, mint a kmetektől katonaállítást.

Ez így magyarázható meg: Az árják jogának egyik

ősalapelve szerint minden föld communistikusan azon törzsé, mely azt birtokba veszi, és később közös tulajdona lesz az egyes nemzetségeknek. Specifikus szláv jog szerint a nemzetségen belül a birtok feletti rendelkezés nem annyira a gyakrabban összeülő nemzetségi gyűlést, hanem az öröklő vagy választott legidősebbet, a Starostát, az orosz Starsinát, a stary pánt illeti, mint a hogy a kárpáti tótok még ma is a községi tisztviselőt nevezik. A nemzetségi legidősebbek legtöbb jogosítványa, a haladó fejlődés folyamán, átment a törzsfejedelemre, książę-ra és így ez, valamint későbbi utóda, a király, a król, az általános országos-uraság tulajdonosa.

De korai állapotokban minden ember nem magában véve, hanem csak a szerint ér többet vagy kevesebbet, a mint valamely anyagi alapra támaszkodik és pedig mindenek előtt összeköttetésben a legtermészetesebb tulajdonnal, a földbirtokkal. A ki tehát a földnek főura, szükségképen illetékességgel bír a földön megtelepült emberek fölött is. És így valamint a XVI. században az egyes nemes emberek, miután birtokaik souverain uraivá lettek, azt hívék, hogy jobbágyaik absolut uralkodóivá születtek: úgy a XI. század lengyel uralkodója is mint fő országos-uraság azt hívé, hogy mind azok fölött despotikus hatalmat is gyakorolhat, kik az ő földjéről táplálkoztak. És gyakorolta is.

A fejedelem uralma a saját maga régi törzse, a nagy-lengyelországi lengyelek fölött, a Warthe mellett annál szilárdabb és merevebb lesz, mennél inkább visszahat ide is az a hatalom, melyet az uralkodó, mint *hódító* más országrészeiben gyakorol. Hiszen Boleslaw II. Henrikkel szemben Lausitzot és más meghódított tartományokat saját *tulajdonának* mondja. Csak így sikerült a len-

gyel királyságnak korlátlan hatalmával valódi államot alkotnia.

Minden állam kezdete és egyes állam történetén belől minden új fejlődési korszak végpontja despoticus-dictatori hatalom körébe esik. Csak egyes ember képes erőteljesen alkalmazni az eszközöket, melyek az állameszme keresztülvitelére szükségesek; csak egyes ember alkalmas symboluma az államnak egy leendő, vagy tökéletlen nemzet fiatalon üde érzékei előtt. A prairie indiánjai nagyapának nevezik az Egyesült-Államok központi hatalmát, s ez alatt a washingtoni elnök testét értik. És valamint a középkori egyház a pápában foglaltatott, úgy kellett a középkor lengyel államának is a fejedelem személyében összefoglaltatnia.

És így is volt ez Lengyelországban. A király állandóan igazi képviselője volt az államhatalomnak. Vele szemben a nemes emberek lényegesen magán érdekeket képviseltek. Ezért minden megszorítása a királyi hatalomnak az állam gyöngítése volt. És a mint Lengyelország sajátos történetében egy és más tüneményt fő-fő személyes kérdésekre lehet visszavezetni, a lengyel államhatalom tekintélyére nézve is súlyosan esett a mérlegbe az a körülmény, hogy szemben a sok jelentékeny erővel, melyek a nemesi tömegekben szabadon csapongtak s a lengyel dicsőségnek állandóan új fényt kölcsönöztek, Kázmér parasztkirály óta minden tekintetben nagy uralkodó nem lépett a lengyel trónra. Nem egy lengyel király épenséggel imbecilis volt, a többiek gyöngék voltak; és ez tetszhetett a nemességnek. Egy I. Zsigmond, Bátory István és Sobieski János erélyes alakjai iránt lelkesülhetünk, — de első rangú uralkodó az utolsó Piast-király óta nem volt többé!

A lengyel államiság úgy emancipálja magát állandóan növekvő gyöngeség, mint az orosz állandóan gyarapodó erő által a szláv monarchiák azon sajátága alól, melyet túlhatalmas és velőtlen uralkodó-természetek váltakozásában találni és melyre nézve a cseh történelem és a szerb történelem, Ottokár bukása és Dusán császárságának tönkre jutása óta, még folytonos bizonyítékokat szolgáltat. És midőn a lengyelek királysága teljesen erőtlenné lett, mint Szaniszló Ágost alatt, az államérdek magánérdekek conglomeratumává foszlott szét.

De a szétvált alkatrészek a saját erőfeszítésükből nem illeszkedhettek ismét harmonikusan össze; s azért Lengyelországnak el kellett pusztulnia, midőn a lengyel alkotmány legsürgősebb követelménye, egy erős királyság helyreállítása, nem ment teljességbe.

MÁSODIK SZAKASZ.

A királyi méltóság megszerzése.

A lengyelek királysága, eredetére nézve, örökletes. De örökletes csak az uralkodó nemzetségben, de nem szorosan egyenes vonalon. Hisz úgy az ó-szláv, mint a germán királyság lényege oly uralom, mely egy bizonyos nemzetséget illet és pedig azt a nemzetséget, mely kor, birtok és számos jobbágyság által kiváló tekintélynek örvendett. A patriarchalis vonás mellett, mely az egész ó-szláv életet áthatotta, nem lehetett másként. Sőt a nemzetségi szerkezet a királyságon belől is visszatükröződik.

Hiszen a nemzetségi örökségnek a királyi család összes tagjai közt való, megközelítőleg egyenlő, felosztási rend-

szere állott fenn. Ez a rendszer, melyet évszázadunk egyik reactionarius pártja, fővonásaiban, visszakivánt, éppen ez okból semmi esetre sem oly nagyon vízőzönelőtti. Az ultraista «Gazette de France» 1824. május 21-én egy sugalmazott cikkben ezt írta: «Dans une Monarchie héréditaire la royauté se divise pour ainsi dire entre les membres d'une famille; le roi futur semble avoir le droit de veiller sur les dépôts que le roi présent doit lui remettre.» Oly megmagyarázhatatlannak találhatjuk-e hát a nemzeti királyságot, melyből a lengyel monarchia fejlődött?

A lengyel királyi nemzetségre nézve általánosan használt Piast megjelölésnek, — mely nemzetség a történet kezdete óta 1370-ig Lengyelország, 1525-ig Maszovia és 1676-ig Szilézia egyes részei fölött örökletesen uralkodott, — egyéb szláv nemzeti nevekkel határozottan közös jellege van.

Mint minden szláv törzsnél, itt is a fejedelem fiai ország-részeket kaptak osztályrészül. Csak egyes erélyes fejedelmek szakították szét az egyéniséget gátló nemzeti köteleket; modern kézzel, néha erőszakkal, igazi monokracziát alkottak; így a Hatalmas Boleslaw és a Görbeszájú Boleslaw. A hadvezérlet, melyben ők magok tűntek ki, nem pedig nemzetségek, fokozta személyes tekintélyüket.

Mások a lengyel szabadok hozzájárulásával törvényes kivételeket alkottak a régi nemzeti öröklés alól, s ilyen eljárást Oroszországban gyakran és az angolszászoknál is látunk. A mit Nagy Alfréd és Godunow Boris a maguk számára ki vívtak, azt Wladyslaw Herrmann és Nagy Kázmér utódaik számára érték el. Ez utóbbi alatt következett be a multtal való teljes szakítás.

A lengyel állam akkori viszonyait azon idők szellemében magánjogilag kell fölfogni és így azt mondhatjuk,

hogy Kázmér a nemzetség közös vagyonáról, melynek mint a nemzetség legidősebbje, letéteményese volt, végrendeletet csinált: rendelkezett a lengyel birodalom fölött, a nemzetségen kívül álló, tehát merőben jogszerűtlen utód javára, minden esetre azoknak beleegyezésével, kik a nemzetség tulajdonjoga által eddig érdekelve voltak; királyi nemzetségének alattvalói, a lengyel milesek beleegyezésével.

És midőn aztán Kázmér örököse, Lajos fiutód nélkül meghal, az eddigi lengyel szokásjogban nincs támpont a trónutódlás szabályozására. A szükség jogalkotó ereje a lengyel királyi méltóság feletti rendelkezést innentől kezdve a nemesség kezeibe szolgáltatja. Lengyelország az 1386-ki interregnum óta, a mikor Jagello az állampolgárok szabad akaratából trónra lép, határozottan választó birodalommal lett. A Piastok alatt érvényben volt elv: *«Le roi est mort, vive le roi»* nem áll fenn többé. A királyi méltóság határozott átruházását mindenkor megkövetelik. A választásnak persze nincsenek megszabott formái. Mindazonáltal a különféle államcselekvényeknek, melyek által a jogar 1386-tól 1527-ig átadatik, a nemzet beleegyezése szolgál alapul, miközben a nemzet szóvivőiként a bárók lépnek fel.

A trón betöltésénél még másodrangú befolyást gyakorolt a lengyelek jogérzetében állandóan tovább gyökeröző azon elv is, hogy a királyságnak az uralkodóházban kell maradnia; hogy az elhunyt királylyal való vérrokonság a legjobb eszköz az új királynak állásában való megszilárdítására és ez annál szorosabb köteleket létesít, minél közelebbi volt a rokonság. Így tényleg egyenes trónöröklés állott fenn a Jagellók alatt, mely ténynek ezek az uralkodók a *«heres»* cím állandó alkalmazása által adtak kifejezést.

És a mint Lajos uralkodása Erzsébet kezéhez, Jagellóé pedig Hedvigéhez volt kötve, még 1573-ban is a souverain nemes emberek összesége a Jagellók utolsó sarját, Anna infansnőt leányörökös viszonyban levőnek tekintette és a vele való házasságot trónralépési feltételül tűzte az ujonnan választott fejedelemnek; de sok volt azt kívánni a 23 éves Henriktől, hogy a 30 évvel idősebb szűzzel házasságra lépjen és érthető, ha ő, már csak hogy ezen kötelezettség alól kivonja magát, éjnek idején továbbillant.

A nemesség mindamellett fentartá a további interregnum alatt a már egyszer kikötött feltételt — elismerésre méltó kegyelettel a Jagelló-nemzetség iránt, — és *conditio sine qua non*-ná lett Batori (lengyel írásmód szerint Batory) Istvánra nézve.

Ugyanazon patriarchális elv működött közre III. Zsigmond megválasztásakor, kit egyéb okokon kívül, mint Zsigmond Ágost unokaöccsét, az utolsó Jagellókkal nem oly közeli rokon Miksa főherczeg elébe tettek, — valamint az ő két fiának zajtalan trónralépésénél is. Még 1669-ben Wiśniowecki megválasztásakor sem volt jelentéktelen momentum az, hogy családját ugyanazon ó-litván fejedelmi törzsszel rokonságban állónak tekintették, melyhez a Jagellók tartoztak. Valósággal vörös-orosz származású volt, de még a moszkvai bojárok közül is többen örömezték le magukat Gedimintől, a litván hatalom alapítójától, mint Ruriktól.

Sobieski választásával azonban egy más elem lép a királyválasztásba. E valódi nemzeti alak — król nasz lechski, mint lengyel népdalok a királyt ma is magasztalják — csak fényes érdemnek köszönhette fölemeltetését. De Sobieski személyes tettei, melyeknek háttérében nem állott vakító fényű genealógia, nem voltak képesek fiai

számára a trónt biztosítani; az 1697. év az egyedüli példa a lengyel történelemben arra nézve, hogy az elhalt király nagykorú fiai nem kapták meg a bibort.

Ellenben Erős Ágost halála után fia jutott a jogar birtokába és a lengyelek ragaszkodása a Wettin-házhoz, mely 1764-ben nem tarthatta magát, nem csak abban nyilvánult, hogy Szaniszló Ágost uralkodása alatt a szász választófejedelemségi hercegek, mint lengyel królewiczek (királyfiak) gazdag és szakadatlan dotatióban részesítették; nem csak abban, hogy Frigyes Ágost választófejedelem 1791-ben trónörökösnek proklamáltatott, hanem még a birodalom bukása után is különféle jelekből észlelhető.

Daczára ezen eredetien megmaradt alapvonásnak, mely 1573. óta majdnem minden királyválasztásnál tapasztalható, a közvélemény a felségszünetek alatt formailag teljesen elővélelem nélküli és befolyásolatlan volt. A választásnak szabadnak kellett lenni; ez minden valódi lengyel nemes embernek a hittétele. A választó mezőn egybegyűlt tömegnek minden külső befolyástól menten kellett, hogy a valóban legméltóbbat megválassza, — diadema dignissimo, volt gyakran ismételt jelszava a lengyel, eredetileg Piast czímer-állatnak. A varsói választási tér számos képein a fehér sas látható, a mint a jelenet fölött e jelszóval beírt lappal tovarepül. A nemesség isten közvetlen beavatkozását hitte a választási cselekvénybe; Bátorinak a szlachta által 1575-ben a mágánásokkal szemben egyoldalúlag királylyá történt kikiáltását minden tétova nélkül vox Dei-nek nevezték, és 1669-ben azt kiáltá a nemesség: azt választjuk, a kit isten a szivünkbe ad! Még 1793-ban is így szólt Kimbar, az upitai követ a grodnói szomorú országgyűlésen a királyhoz: «Az általa-

nos vélemény az, hogy a korona elnyeréseért Katalinnal szemben kötelezettségeket vállaltál: mutasd meg most a világnak, hogy isten volt az, a ki téged királylyá rendelt!»

Így a választási cselekvények is mindig a szentlélek segítségül hívása mellett kezdődtek; százezerhangú «Veni creator spiritus» nyitotta meg a választást és ünnepélyes «Te Deum laudamus» zárta be azt. E vallási szertartásokra bőven volt indok; mert a sajátyszerűen rendezett választási cselekvény fölötté ideális alapgondolatai csak nagyon anyagiasan megzavart módon valósultak meg. A választási mező nagyon is gyakran a bir- és dicsvágy közveszélyes szenvedélyeinek tomboló tere volt. Már a XVI. századnak egyik élesen látó és vonzóan előadó diplomatája, Languet Hubert, így nyilatkozott kora lengyel főurairól: «Superbia et avaritia patriam perdunt» és pályatársa, az ismeretes magyar expüspök, Dudith jugurthai gúnynyal írja: «A ki képes az összes nagyoknak megfizetni az évdíjakat, melyeket kívánnak, az a lengyelek ura, addig — a míg fizet.»

Ma ugyan belátja az egész nemzet, a mint ezt értelmes tagjai már régen belátták, mily gyalázat hárult az országra a királyválasztás isteni elvéből. A külföldi arany, melyet Matejko, krakói festő az idei párisi bíráló-bizottság által pályakoszorúzott «Lengyelország bukása» című képén oly bőségesen gurít a földön, nem a felosztások, hanem az 1573. évi első szabad királyválasztás óta jött forgalomba Lengyelországban. Csak a királyi ház örökletessége által, a melyet az 1791. évi férfiak dynastiák szerinti választhatóság név alatt behozni akartak, lehetett volna az országban elhatalmasodott corruptionnak és elvtelenségnek határt szabni. Az államjog volt itt az ok, az erkölcsi romlottság az okozat. Hisz a trónkövetelők

minden *interregnum* alkalmával egymást multák felül a megvesztegetésekben s ezért mondták: hogy az isten nagyobb csodákat mivel egy lengyel királyválasztásnál, mint a világ teremtetésekor, mert ez utóbbinál nem kellett ellenszegülő anyaggal megküzdnie, de az előbbinél végtelennel.

Nem alaptalan volt ez a metaphysikába játszó hasonlat. Lengyelország, felségszünet idején, chaos volt és a királyválasztás, az államélet egyik legfontosabb actusa a birodalom végeig nem bírt szorosan megállapított szabályokkal. Miért? Hogy megóvassék a szabadság, mely alatt itt aztán határozottan féktelenséget kell érteni.

Midőn a király még elődjének életében választatott, az állam biztos szabványok nélkül sem lehetett túlnagy ingadozások veszélyeinek kitéve; de miután Zsigmond Ágost alatt az a vélemény kapott erőre, hogy csak *interregnum* alatt ejthető meg szabad választás: elbámult a velencei a válasz fölött, melyet azon kérdésére adtak, hogy miért nem állapítanak meg választási modust? Mihelyt törvény van alkotva, felelék a lengyel nagyok, az emberek arra törekednek, hogy azt kijátszszák, ezért ebben inkább semminő törvényt sem alkotunk. Mindazonáltal a jedrzejowi nevezetes gyűlés a legközelebbi országgyűlés feladatául tűzte biztos és maradandó szabályok alkotását a királyválasztás számára. De épp oly eredménytelenek maradtak, mint ez az 1576-ki határozat, azon többrendbeli követelések is, melyek 1669-ben ugyan-ezen ügyben fölmerültek

III. Zsigmond és főkép János Kázmér királyok hiában törekedtek még uralkodásuk alatt választást elrendelni; akkor a választás nem lesz szabad, mondá egyhangúlag a nemesség és sikerrel ellentállt. Zsigmond alatt polgár-

háborúra került a dolog, János Kázmér alatt ennek csak kevés híja volt. A szlachta eszméletét veszté! Lubienski így szólt hozzá: Lapozzátok át évkönyveinket, nem fogtok találni példát a szabad választásra! De a nemesek vagy valóban elhitették önmagokkal, vagy pedig ravasz főurak által beszéltették rá magokat, hogy a vak esetleg, mely a felségsszünetek alatt oly jelentékeny szerepet játszott és a választási cselekvények legtöbbször váratlan, de ritkán szerencsés eredményei szent, emberi bírálgatáson felül álló tünemények.

Választás és annak előkészítései azonban semmi esetre sem mentek egészen szabály nélkül végbe; hagyományosan, szokásjogilag ejtették meg 1587. óta az eljárást, melyhez a két első felségsszünet eseményei a Jagellók kihalta után például szolgáltak.

HARMADIK SZAKASZ.

A királyválasztás és trónralépés módja.

Interregnumnak a trón új betöltésére nézve döntő időszak neveztetik, és minden apró jogtörténeti részletnek, melyet felségsszünetek alkalmával szem előtt tartani szoktak, pontos előadása teszi a lengyel államjogról írt régibb művek fénypontját. A mi mai czéljainkra elég lesz kevesebb is, annyival inkább, mert publicistikai szabályok tüzetes felállítása a történet kivételeknek még tüzetesebb felsorolását vonná maga után. A lengyel történelemnek kell az életteljes színezetet szolgáltatni az alkotmányjog elvont körvonalaihoz, mint általában, úgy különösen itt.

A király halálát a primás, mint interrex hirdeti ki s

egyszersmind országgyűlést hív egybe, mely a legsürgősebb ügyeket elintézi és az interregnum tartamára vonatkozólag határozatokat hoz, összehívja a convocationalis gyűlést, a convocationis comitiát, a sejm konvokacyjny. Interrexként a gneseni érsek működik és ennek akadályoztatása esetén vagy ha ilyen nincs, a kujawiai püspök. Ez nyitja meg a convocatiót, melyre szokásos módon a követek szokott számban és a senatus Varsóban gyűlnek össze. Tartama ezen országgyűlésnek, mely sem törvényalkotással, sem más országgyűlési ténykedésekkel nem foglalkozik, 14 napon túl általában nem terjedhetett. Az 1575. októberi convocationalis gyűlés, melyen Henrik király a tróntól megfosztatott, csak három napig tartott.

A liberum veto behozatala óta a convocationalis gyűlések is rendetlenebbek lettek; az 1696-ki szétzüllött. Közöségesen valamely confoederatiónak volt feladata a convocationalis gyűlés zavartalan működését és határozatainak keresztülvitelét biztosítani. Az interregnum alatti kormánytevékenység a primástól és a köréje gyűlt senatoroktól, kik Varsóban székeltek, indult ki, de csak halaszthatlan ügyek elintézésére szorítkozott. Az idegen követek csak az érsektől kiállított igazolványokkal léphetnek lengyel területre és a tőle számukra kijelölt tartózkodási helyre vonulnak. A külföldi követek a nevezetes drámákban, melyek minden interregnum alatt kifejlődtek, jelentékeny szerepet játszanak. Majdnem minden kiváló hatalom a XVIII. századig meghatalmazottat küldött a lengyel királyválasztásokhoz.

Hisz a lengyel trónra való jutás tulajdonképen mindenki előtt nyitva állott. Csak 1669. óta ment át minden akatholikus szokásjogi kizáratása valamennyi pactum conventumba, s már a következő század elején az állam

sarkalatos jogának mondatott s mint ilyen átment az 1768-ki alkotmányba. Különben senki és a pályázók egy kategóriája sem volt kizárva. A «corona dignissimo» jel-szónak minden külső megszorítás nélkül kellett megvalósulnia, hogy a választási szabadság e tekintetben is valósággá legyen. Az 1696-ki törvénynek, mely azon Piastokat, kik a trón elnyerésére fognának törekedni, a haza ellenségeinek nyilvánítá, csak pillanatnyi és pedig a Sobieskiek ellen irányuló célja volt. Piastok alatt 1573-ban olyan lengyeleket értettek, kik mint trónkövetelők léptek fel, 1669-ben először sikerrel.

Éppen így az 1764., 1768. és 1775-ki határozat is, hogy csak Piastok választhatók, az osztzkodó hatalmak által diktált tétel volt. A hazaszerető lengyelek különben azt vélték, hogy a királynak nem szabad benszülöttnek lenni; a nagy családok féltékenysége fölött kellett állania. És a gonosz tapasztalatok után, melyeket e tekintetben Poniatowski Szaniszlóval tettek, jogosult, habár diplomatiailag oktalan gondolat volt, a szász házat a trónra meghívni. A porosz érdekek sérelme nélkül is lehetséges lett volna, a sarmata főurak és külföldi uralkodók jövődő torzsalkodását tárgytalanná tenni. De miként lehetett volna a 200,000 lengyel választófejedelemtől a magas politikára való éleselméjű tekinteteket várni!

A lengyel trón minden esetre nagyon is gyakran tünt fel, idegen hatalmak előtt, elhelyező intézetnek fiatalabb hercegek számára. Ausztria és Franciaország nem egy interregnum idejében tekintette azt ilyennek. Spanyolországi Fülöp is azt hitte, hogy hősies fivérét, Don Juan d'Austriát, a lepantói győzőt a Visztula mellett elhelyezheti és némely kisebb uralkodó nem vélte elmulaszthatni a trónra törekvés jogát, melylyel birt és mint ferrarai

Alfonzo, Tasso oltalmazója, hízelt és vesztegetést bőven felhasznált, hogy a lengyel nemesség szavazatát megnyerje. De mert egy trónjelöltnek sem volt szabad a választási téren személyesen megjelenni, diplomáciai tevékenységre volt szükség.

Olyan követeknek is, kik nem mint valamely jelöltnek képviselői jöttek, szabad volt az interregnum alatt a birodalom területére lépni; ekkor aztán többnyire uralkodójoktól a trónra törekvők egyike vagy másika javára ajánló levelekkel jöttek. Ily célból gyakran jelentek meg a német választófejedelmek, a porta és Oroszország követei.

Kivételesen széles kör nyílt a követek tevékenységének.

A convocationalis gyűlés által megállapított átlag hat hét tartamú választási időszak elején fegyveresen Varsóba gyűlt össze Lengyelország összes nemessége, a mennyiben részese volt az egyenlőségnek, vagy nem is volt részese. Az egyes főurak magyar hajdúi, német landsknechtjei, utóbb már fegyelmezett csapatai és a XVIII. században orosz csapatok töltötték be rakás számra, a mi a választó mezőn még üres volt. Ezek nem maradtak mindig néma nézők; ártatlan összetévesztés a fölfegyverzett szlachcicekkel nagyon is könnyű volt. A korábban nagyon bizonytalan és esetleges módon, főképp a bárók által, kikhez a nemesség egy része, a későbbi Jagellók alatt a követek is csatlakoztak, gyakorolt, de lényegileg csak a tulajdonképeni nagy- és kis-lengyelországiak által fogatosított választási jog 1573. óta tulajdonává lesz Lengyelország. Litvánia és valamennyi bekeblezett tartomány, nevezetesen a porosz tartomány is minden, hadi szolgálatra kötelezett nemesének; jóllehet ezen vajdasági csoport különben bevonását az általános lengyel tárgyalásokba privilegium odio-

sumnak tekintette és 1454. évi, a lengyel szokásjog által csakhamar túlszárnyalt bekeblezési okmánya alapján csak, mint egész, egy közös szavazattal akart a királyválasztásban részt venni. De hogy milyen kevés tekintettel voltak az ő külön praetensióikra, azt tapasztalták a poroszok, midőn Zsigmond Agost és Bátori István egészen az ő bevonatásuk nélkül választattak meg. Hogy tehát a választási jogot el ne veszítsék, oly módon járultak a választáshoz, mint a köztársaság többi polgárai. Danzig, Elbing és Thorn városok otthon maradtak s a nemesség viritim vonult fel Varsóba. E választó gyűlések súlypontja 1573. óta a nemesi tömegekben van, melyek a választási mezőt mindig legalább 100,000 főnyi létszámban lepték el s koronként jelentékeny nyomást gyakoroltak a zsoldos csapatok és nemesi cselédség által kísért főurakra, ha egyetértők voltak; de gyakran heves ellennyomást is szenvedtek.

A mágnások, mint senatus, egy színben (szopa) gyűltek össze, mely a földhányások és árkok által körülvett választási tér egyik végén állíttatott fel. Nálók foglaltak helyet a tartományi követek, de nem minden interregnumban választattak választási tartományi követek. A tulajdonképeni választási térségen a nemesség, vajdaságok és powiatok szerint, rendezte magát, éppen úgy, a mint az általános fegyverbe híváskor sorakozott. 1575. óta egy marschallt vagy szónokot (orator, marszałek) is választott.

Merőben minden jelentőség nélküli elemként figurálnak a választó gyűléseken az egyes városok képviselői. Csak mint statisták szerepelnek. Ha a senatus és az egyes vajdaságok már leszavaztak, aztán ha vagy összakarat nyilvánult vagy pedig két ellentétes nézet között az egybegyűlt urak és lovagok megoszlottak, van joguk vélemé-

nyöket nyilvánítani. Első esetben minden tétova nélkül aláírták a választási oklevelet, a másodikban ugyan ritkán mertek határozottan nyilatkozni; vagy használták itt is az egyedüli hatalmat, mely rendelkezésükre állt, a beleegyezést a nemesi többség határozataiba, mely 1575. óta többnyire szerencsével nyilatkozott a mágnások ellenében.

1573. óta a választásoknál Krakó és Posen városok rendszerint képviselve vannak; Varsó 1575-ben és 1669. óta jelenik meg, Sandomierz 1575-ben, Wilno és Lemberg 1632. óta, Lublin szórványosan, 1764. óta Kamieniec is megjelent. A porosz városok 1648-ban mint a választás részesei soroltattak fel és 1673-ban helyettök az ermlandi püspök írt alá. Azóta nem említettnek föl többé.

A Jagellók különféle helyeken választattak meg, többnyire Krakóban vagy Peterkauban; 1573. óta Varsó maradt a választási hely. A választási tér 1575-ben a város és Wola falu között jelöltetett meg és itt maradt. Henrik Kamien falu mellett választatott meg.

A választási cselekvényt a választási helynek a választási idő tartamára való szentnek nyilvánításával szokták megkezdeni. Ezután több napon át, mihelyt a gyűlés elég látogatottnak tünt fel, ritkán az előbb megállapított datumkor, meghallgattattak az idegen követek beszédei, melyekre az érsek, olykor a nemesség marschallja válaszolt.

A választási idő második szaka azzal kezdődik, hogy a primás a jelöltek névsorát felolvassa a senatusban és maga is valamelyik irányban elhatározza magát; őt követik a senatorok és a tartományi követek, ha ilyenek választattak. A szavazatok rendszerint igen hosszadalmasan indokoltatnak. Ezen episod is mindig több napot vesz igénybe.

Szintűgy a választás harmadik szakasza is, mely az egyes vajdaságok nemességének vitájában, szavazásában állott. Itt nem voltak szabályok.

Negyedik és főrésznek azt az időt tekinthetjük, mely alatt az egyes pártok ismételt tárgyalások során kialakulnak és teljesen vegyes módon, senatorok, tartományi követek, lovagok és idegen követek tarka összevisszaságban minden párt a másikat magának megnyerni igyekszik. Minden képzelhető eszközzel; természetesen ígéretekkel és fenyegetésekkel a leggyakrabban. De miként lettek volna is egy ilyen gyűlésben az elvont megfontolás érvei meghallgathatók! Hiszen a megválasztandó király közel vonatkozásban állt minden polgár személyes érdekeivel. Ha nem az általánosan lekötelező és gyakran nagyon is bizalmas jókedélyűsége forgott volna fenn a szláv törzsnek, ó, akkor a sajátlagos lengyel államjog itt még egészen más választási jeleneteket idézett volna elő! A lengyel választási eljárásra nem szabad a mai mértéket alkalmaznunk, hanem más államok ugyanazon időbeli nemességének erkölceivel kell azt összehasonlítanunk. A választási tumultusok, a mint azok Pasek emlékirataiban a legmulatságosabban meg vannak írva, még mindig annyira szelideknek látszanak, a minők azok a lengyel alkotmány alapelvei szerint csak lehettek.

Ha általános megegyezés (zgoda) jó létre; ha a lengyel tárgyalások végczélja, az egyhangúság el van érve: pro forma megtörténik ugyan még a szavazásnak egy neme, melynek következtében a primás a jelöltet, ki mellett valamennyien, vagy pedig teljesen túlnyomó többség nyilatkozott, királylyá *nevezi ki* (nominat, oznajmuje). A korona nagy marsallja azonban királylyá kiáltja őt ki (promulgat, oglasza), és pedig a választási helyiség mind

a három kapujánál, melyek közül a nyugati Nagy-Lengyelország, a déli Kis-Lengyelország, a keleti pedig Litvánia felé néz.

Ha egyhangúság nem érhető el, a mint ez az 1572. után megejtett kilencz szabad választás közül négynél megtörtént, akkor a választási színjáték ötödik felvonása, az idő és körülmények szerint, másként alakul. Ekkor rendszerint minden párt a nála levő hivatalnokok által kikiáltja a maga jelöltjét, éppen mintha egyhangúlag választatott volna meg és ellenfeleit hazaárulóknak nyilvánítja. Akkor aztán egy merőben nemzetközi jogi eszközre, a fegyverekre marad a döntés, hogy melyik király legyen jogszerűnek tekintendő, mire a választási dráma egy kis polgárháború előjátékának tűnik fel.

Ugyanis a megválasztott trónkereső vagy trónkeresők meghatalmazottjai, azonnal megbízóik proclamálása után, aláírják a pactum conventumokat. Ezek Henrik király óta részint az összes későbbi megválasztott királyok által esküvel erősített általános czikkelyekből állanak: minők a szabad választás biztosítása, Habeas corpus és ez által mindannyiszor a lengyel államjog kivonatát, az alkotmánylevél egy nemét képezik; részint pedig egyes szakaszokból, melyek feltételeit vagy maga a megválasztott ajánlotta fel, vagy melyekbe való beleegyezéseket a meghatalmazottak kijelentették. És ezen speciálítások nem egy tekintetben vetnek élénk fényt a mindenkori lengyel viszonyokra. Különösen vonzóak mindjárt azok az ígérek, melyek megtartására Henrik király kötelezte magát. Saját költségén hajóhadat és hadsereget kellett fölszerelnie Moszkva ellen s az egész háborút a maga költségén kellett viselnie. Éppen mint Nyugot-Európa rendi fejedelmei!

Az aláírás után, mely Montluc francia követ óta mindig azon reservatio mentalissal történt meg, hogy a megválasztott annyit fog megtartani, a mennyit lehet, megkapják a követek a megbízóik jogszerű megválasztására vonatkozó diplomát és leteszik az esküt, melyet neki ismételnie kell.

A koronázási nap megállapításával véget ér a választási összejövetel és a választás színhelyén még jelenlevők (sok nemes ember, kik oda jöttek, nem képesek a választási cselekvényre rendszerint megállapított hat hetet kihúzni) elhagyják azt, hogy haza, vagy pedig azonnal a koronázási városba, Krakóba siessenek. Lokietek Ulászló óta valamennyi lengyel király közül csak az utolsó, Szaniszló Ágost nem Krakóban, hanem Varsóban koronáztatott meg.

Maga a koronázás zárja be az interregnumot. Ettől kezdve számíthatja a király kormányzását és végezhet államcselekvényeket. Kivételesen megengedettett III. (Sobieski) János királynak, hogy uralmát a választástól származtassa és a koronázás előtt teljes érvénnyel láthasson el kormányzati ügyeket: győzedelmes háborúban volt a törökökkel.

A koronázás tisztán szertartás és egyes részleteiben nem bir államjogi jelentőséggel. Ha nem hajthatja végre az érsek, 1576. óta a kujawiai püspök végzi. Megelőzi ezt a meghalt király ünnepélyes temetése, nem annyira azért, hogy az utódnak minden fény mulandóságáról erkölcsi elmélkedésekre némi anyagot szolgáltatasson, hanem valószínűleg azért, hogy a királyság folytonosságára vonatkozó ó-szláv alapelvet, mely a gyakorlatban már eltűnt volt, mint szent hagyományt fentartsa. Ezért Kázmér király egymás után kétszer temettetett el, egyszer privatim és azután utódjának, Lajosnak jelenlétében.

Hogy a néhány nappal azután következő koronázást a pactum conventumokra, a köztársaság minden joga- és szabadságára tett ünnepélyes eskü előzi meg, mondani sem szükséges. Természetesen a krakói székesegyházban összegyűlt népnek is beleegyezését kellett adnia, mint más birodalmakban.

Közvetlenül ezen actus után kezdődik a király kormányzati ideje a koronázási országgyűléssel, melynek gyakran alárendelt jelentősége van s a pactum conventumok behatóbb magyarázatával és sürgős panaszok elintézésével foglalkozik, egyszersmind azonban a királynak is, kormányzása számára, programmot állapít meg.

A választás és koronázás actaszerű leírását a kancellárok nyomtatásban adják ki és számos példányban küldik szét az országba. A grodbiróságok kötelesek azt beiktatni.

Ily módon a *nyilvánosság*, a lengyel államélet eme szép vonása, a lengyel királyi méltóság átruházásakor keresztülvitetett az utolsó következményekig. Baj, hogy a XVII. és XVIII. század valamennyi többi hatalma a *hallgatást* és titkolózást tekinti az államművészet első feladatának!

A ki magát környezete által akarja kitüntettetni, az vagy nevetségesnek, vagy magasztosnak tűnik fel; a lengyel királyválasztási módban megvolt mind a kettő. Megkapó idealismustól vezérlett nagyszerű jogeszmék szükségképen elégtelen, czélelles keresztülvitelben!

Ha már egyszer megengedjük, hogy nagy államnak, — hisz kis állam az újkor tudományos elmélkedései tekintetében már többé szóba sem jöhet, miután nem modern állam; minden tárgy veszít, ha bizonyos quantum alá süllyed, elveszíti minőségét, sőt még a színét is, —

— egységes vezetésre van szüksége és ha még sem határozzuk el magunkat örökletes monarchiára, a választási rendszer veszélyei, a választás szabályszerű ismétlődése által meghatározott időszakok múlva, és az új választás megejtése által, a megválasztott államfő működésének tartama alatt, minden esetre enyhíthetők. De még oly bölcs intézkedések is, a minők az észak-amerikai elnökválasztásnak alapul szolgálnak, tumultuaris jelene-
teket és gonosz befolyásolásokat, főkép az államnak kívülről jövő szorongattatásakor, nem akadályozhatnak meg.

A ki az államfő választhatásához ragaszkodik, annak Leszczynski Rafaellal, a XVI. század egyik jelentékeny államférfiával határozottan ki kell jelentenie: *«Malo secura servitute libertatem periculosam»* és tudatában kell lennie azon életveszélynek, melynek egy nagy politikára utalt választó birodalom ki van téve.

NEGYEDIK SZAKASZ.

A király jogai.

Jefferson, a híres amerikai, Writingjeinek egyik helyén az Egyesült-Államok elnökét *«a lengyel király rossz kiadásának»* mondja. Olyan állítás, mely fölött sokat lehetne vitatkozni. Igaz, hogy a lengyel király jogai kiterjedtebbek voltak, mint az elnökéi; ellenben ezen államhivatalnok jogosítványainak pontos körülírása és meghatározása (eltekinthetve csak négy évre terjedő kormányzati idejétől), ennek hatáskörébe oly hatalmi intensitást visz be, a minővel a lengyel király a köztársaság utolsó két év-

százada alatt, a tartományi követek folytonos beavatkozásaival szemben, nem birt.

A lengyel királyság lényegét úgy jellemeztük, hogy az a nemzetnek önmaga és a szomszédok előtti képviselőjében áll. A lengyel fejedelem egyesíti maga személyében az államhatalmat, minek szükségét a lengyelek, már a történelembe való belépésökkel, minden irányban érezték. Az eladdig az egyes nemzetségfőnökök által gyakorolt jogosítványok, valamint mind az, a mi a népjogokból megvolt, 1000. év körül legkiválóbb részeikben a fejedelmekre mentek át. Hatalmas Boleslaw kétségkívül a törvényhozásnak egy nemét gyakorolta, a mit ő ugyancsak arra használt fel, hogy a meglevő szokásokat iratlan novellákkal gyarapítsa; birta az igazságszolgáltatás egyedüli jogát és az adminisztrációra vonatkozólag is rendkívül messze menő jogosultsággal birt, úgy hogy az ország összes adó- és védereje fölött korlátlanul rendelkezett.

Azon időtől kezdve a királyi jogosítványok fokozatos hanyatlásban vannak, mely azonban a XV. század közepéig határozott körvonalokban még nem mutatkozik. A papság tagjai a kereszténység behozatala óta ki voltak véve a királyi hatalom alól; nem sokára és a XIII. század végeig teljesen lemondott a király az alattvalói felett való bíráskodásról. Hasonló immunitással ruháztatik fel a nemesség nagy része s a német joggal élő községek tömeges fölvétele által széleskörű átlukasztása következik be a lengyel államköteléknek.

Nagy Kázmér alatt az uralkodó jogszolgáltatása és törvényhozása tekintében a nemesség kiválóbb elemeinek részvétele szabálylyá lett. Az, hogy Lajos a pénz- és hadügyi rendelkezésről oly nagy mértékben lemondott,

a XV. században a szabályozott nemesi képviseletnek állandó részvételét tette szükségessé minden államügyben, és 1496-ban a már érvényben levő szokás abban állapíttatik meg, hogy a király semminemű adót ki nem vethet, semminemű törvényt nem alkothat hozzájárulása nélkül az országgyűlésnek, melylyel a háború és béke iránti jogot is meg kell osztania. Ily módon a király a XV. század végén a törvényalkotást és kormányzást majdnem teljesen az országgyűlés és a nemzet részére elvesztette; a következő száz év végén pedig a birói hatalmat is csaknem egészen kicsavarták a kezéből. Csak kevés, közvetlenül gyakorlandó jog maradt meg a köztársaság legfőbb hivatalnoka részére a köztársaság bukásáig.

Csak a királynak van joga kormányzati ideje alatt országgyűléseket összehívni. A gyakorlati kísérletek, melyek célja az volt, e jog gyakorlását a primásra ruházni, nem nyerhettek tartós érvényt. Maciejowski érsek vonakodott III. Zsigmond ellenében országgyűlést összehívni és mind azon cselekvények, melyek a Radziejowski primás által 1704-ben összehívott országgyűlésen történtek, következményeikkel együtt, semmiseknek nyilvánítottak. Akkor svéd fegyverek emelték trónra korának legszeretetre-méltóbb férfiát, ki egyszersmind a lengyel alkotmány bajait éles elmével fölismerte; orosz fegyverek buktatták meg őt s az egyhangú választást, mely ugyanazon Leszcynskit 1733-ben a legjogszerűbb formában érte, ismét semmivé tették. Lengyelország, Erős Ágost trónralépése óta, a czári birodalomhoz tartozott.

Az országgyűlés, mely a Jagellók alatt gyakran a király jelenléte nélkül fontos határozatokat hozott, a szabadon választott királyok óta csak azon a helyen határozatképes, a hol a király tartózkodik és a király-

nak kell azt személyesen megnyitni és bezárni. Ezért vonultak fel az 1652-ben egybegyűlt rendek üléseik elején és végén Ujazdow várkastélyba Varsó mellett, hol az ágyban fekvő János Kázmér király az illető formulákat kanczellárja által olvastatta fel.

A király a törvényhozásban 1572. óta általában csak a constitutiók jóváhagyása által vett részt, melyek az ő neve alatt tételnek közzé. Kifejezett határozat által abban sem volt gátolva, hogy vétóval éljen, de jobbnak tartotta a kellemetlen törvényeket más úton hiúsítani meg, és így nem birunk annak semmi nyomával, hogy a király egyedül ellenmondása által ne engedett volna valamely constitutiót létrejönni.

A jogszolgáltatásban a király tevékenysége az országgyűlési bíróságokra, a legfelsőbb instantiára, melyekben ő elnökölt, és a városok feletti biráskodásra szoritkozott, melyet azonban később nem csak a senatorokkal, hanem a követekkel is megosztott. A legfőbb bírósági megidézés és ítélet a király nevében adatott ki, a nélkül, hogy ő azokra befolyást gyakorolhatott volna. Természetesen jelentőség nélküli volt az elmebetegek fölötti gondnoksági jog, mely a királyt, mint a nemzet atyját illette.

Névlegesen voltak a király közigazgatási jogosítványai is; lényegileg az élethossziglan alkalmazott, elmozdíthatlan tisztviselőkre ruháztattak át.

Az általános fegyveres fölkelés vezérségének már a Jagellók alatt sem volt realis jelentősége, miután a király a fölkelést tulajdonképen 1374. óta csak korlátozva és 1496. óta csak az országgyűlés akaratával értékesíthette. A zsoldos sereg pedig felállítása óta hetmánok alatt állott és a király az 1573. constitutio által arra kötelez-

tetett, . . . hogy megelőző országgyűlési határozat nélkül háborút ne indítson.

A király, Erős Ágost óta, élt a rendjel-adományozás semmitmondó jogával. Az 1705. évi fehérsasrend, az 1765-ki Szaniszló-rend ellenkezett a nemzet szellemével, mely egy *állandó* lovagrend eszméjét sem magából ki nem fejlesztette, sem soha el nem fogadta. Ezeket Ágost és Szaniszló királyok alapították, mikor a köztársaság majd minden polgárával békétlenségben éltek. A rend által érdekelték száma majdnem mindig csak a nemesség legfelsőbb köreire és külföldiekre szorítkozott. A szeplőtlen fogantatás rendje, melyet IV. Ulászló király 1634-ben alapított, mint haszontalan importatio megszűnt 1638-ban az országgyűlés akaratára egy általános vihar következtében, mely hűbérczímek és más külföldiességek ellen tört ki.

Külföldi alattvalóknak tetszés szerint adományozhatott a király nemesi címeket. A külfölddel szemben monarcha volt, mint más koronás fők s ezért önállóan fogadott idegen követeket, csak néhány senator jelenlétében, mint a hogy a követek kinevezésének jogát is gyakran korlátlanul gyakorolta. Egyebekben a királynak tulajdonképpen minden meg volt engedve, a mi határozottan tiltva nem volt, jóllehet a nemesség soha sem osztotta Lengnich nézetét, hogy egyes bizonytalan esetekben a vélelem a király javára szól. De erős akaratú urakodó itt, tartós harcban a nemesi követelések dagadó áradatával, némi tért megtarthatott vagy visszafoglalhatott, a mint ezt Bátori István példája mutatja. A királyság egykori korlátlanságának emlékezete egyre hatott; a praesumptio elméletileg a mellett szólt, hogy a lengyel uralkodó mindent joggal cselekszik, a miről a nemesség javára le nem mondott.

A lengyel mellett idegen birodalmak felett is uralkodni, a királynak soha meg nem támadott joga volt, daczára annak, hogy az országban való gyakori jelenlétét megkivánták.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

A király ellátása.

A király jövedelmei aránylag jelentékenyek voltak és igaz, hogy a lengyeleknek fősvénységet e tekintetben nem lehet a szemökre vetni.

Lengyelországban jóval korábban, mint más országokban az államtulajdon egy része a király szükségleteire volt kijelölve.

A Piastok persze szabadon rendelkeztek az állam összes bevételeivel. Akaratuktól függött, hogy a bevételekből mennyit fordítsanak állami szükségletekre és mennyit magánigényeikre.

Még a nemesi telek után járó 2 garasnyi adó, poradine vagy królestwo is, melyet Lajos király 1374-ben a közvetlen uralom jeléül magának tartott fenn és melyet a XVI. századig szedtek, 1632-ben pedig határozottan eltöröltek, jobbára állami kiadások fedezésére fordítottak. Így tehát a király magánczéljaira csak az úgynevezett királyi, rendkívül nagyszámú fekvőségek haszonélvezete maradt meg. De azok már a Piastok alatt legnagyobb részben a hivatalnokok ellátására fordítottak, kik a királynak, mint az állam fejének jogait élvezték és a Jagellók alatt ezen királyi javak már az államtulajdon természetét öltötték magokra. És a nemesség, mely ezen javakat, melyek mint panis bene meritorum, élethossziglan ado-

mányoztattak, a maga összeségének akarta megtartani, oda hatott, hogy azok ajándékozások által ne csökken-
tessenek. Ulászló, a várnai hős (Warnińczyk), mint a
lengyel őt büszkén nevezi, 1440-ben kénytelen volt meg-
fogadni, hogy a királyi javak integritását fentartja, szint-
úgy tett utána Kázmér is. Mindazonáltal gyakrabban
kénytelenek voltak a királyok, részint, hogy állami kiadá-
sokat, részint pedig, hogy sürgős személyi szükségleteiket
fedezhessék, királyi javakat elzálogosítani vagy eladni,
és így Sándor megígérte, hogy állambirtok eladása csak
a senatus beleegyezésével fog történni.

A későbbi királyok alatt kivált a király szükséglete
számára rendelt birtokoknak egy része, főkép mióta a
Jagelló-ház magánbirtokai, melyek Anna infansnőre száll-
tak, 1576-ban, mint panis bene meritorum, teljesen a
köztársaságra ment át.

1590-ben mint bona mensae regiae (królewsczyzny,
ekonomie) a királynak a maga háztartása számára kijelöl-
tettek: Litvániában a grodnoi, szawlei, brzeszi, kobrzeni,
olitai és mohilewi birtok-complexumok, Kis-Lengyelország-
ban a sandomiriak és samboriak, a porosz tartományban
a marienburgi, dirschaui és roggenshauseni rendkívül jöve-
delmező birtokok, azonkívül az úgynevezett krakkói pro-
curatoriák (Wielkorzady krakowskie). Úgyszintén a wie-
liczkai, bochniai és vörös-oroszországi sóbányák (zupy)
jövedelmei. Továbbá a király külön bevételeinek tekin-
tették a határvámokat, nevezetesen a marhakivitel utáni
adókat (powolowszczyzna), de a XVII. században e bevétel
legnagyobb részben a köztársaságra ment át, éppen úgy,
mint a fontvám, a danzigi, elbingi és rigai kikötő-díjak,
melyeket majdnem soha sem szolgáltatnak ki pontosan a
királynak.

Az előfogat (podvody) előbb szolgálmány, később adó az úgynevezett királyi városoktól és falvaktól, 1647. óta a posta behozatalával lassanként megszűnt.

Midőn Szaniszló Ágost királynak az 1772-ki felosztás következtében legfontosabb jövedelmei elvételtek, az országgyűlés a még megmaradt birtokok haszonélvezetein kívül 4 millió lengyel forintra menő évi civillistát állapított meg az ő számára. Az akkori viszonyokhoz mérve nem kis összeg, de még sem pótolta a veszteségeket. A XVI. századbeli lengyel királynak jelentékenyen több bevétele volt. A velencei Lippomano 1574-ben a király évdíját 1 millió tallérra teszi.

HATODIK SZAKASZ.

A királyság magva.

A lengyel király eddig felsorolt jogai és élvezményei teljesen elegendők lettek volna arra, hogy őt nagyválasztó-fejedelemmé tegyék, a milyenül Sièyes 1799-ki hirhedt alkotmánytervezetében egy ilyen méltóságot magának képzelt. És Bonapartéval szólva, bizonyára nem akadt volna férfi, kiben szellem és szív lakik, a ki hajlandó lett volna ilyen hatalmi állást elfogadni, ha a királynak a birodalom felosztásáig érintetlenül maradt olyan joga nem lett volna, mely kiszámíthatlan befolyást biztosított neki.

Ugyanis a király nevez ki majdnem minden államhivatalnokot és adományozza élethossziglan a kenyeret érdemes férfiaknak, t. i. az államjavakat. Lengyelország királya nevezi ki, nem mint Sièyes nagy-választója (grand électeur), a két legfelsőbb hivatalnokot, hanem az

egész senatust, közte 13—16 püspököt, kiknek állása a kereszténység leggazdagabban dotáltjai közé tartoztak, úgy szintén több mint 130 világi méltóságot, különféle praelatusokat, nevezetesen a birodalom legjobban ellátott apátjait, a jogszolgáltatás és közigazgatás jóval több mint 1000 tisztviselőjét, kik között a sok starosta a legkeresettebb állásokat tölti be és az állandó hadsereg minden fokozatú parancsnok-állomásait is a király tölti be.

A hivatali állások betöltésének eme joga az az archimedesi *dos moi pu sto*, melyről a király képes az államot a saját akarata szerint igazgatni. Közelebbi leírása annak, hogy miként éltek a királyok ezen jogosítvánnyal, tanulmányunk határain kívül esik; azt az egyet említjük csupán, hogy III. Zsigmond úgy használta fel a csáb-eszközöket, melyek birtokába a hivatalok és javak feletti rendelkezés által jutott, hogy 44 év alatt a lengyel urakat és lovagokat ismét katolikusokká tette. És nem szenved kétséget, hogy e jog egy erélyes és jóakarátú királynak azt a fogantyút is a kezébe szolgáltatta volna, hogy a királyi hatalom határait ismét kiterjessze.

Általában véve a király később eme hivatalnokok és méltóságviselők kinevezésénél szabadabbá lett. A míg a nemzeti öntudat hatalmas volt, a király a személyek kiszemelésében főképp a családfőkhöz érte magát kötve és mikor a bárók hatalomhoz jutottak, a király az ő családi körükön nem egykönnyen tehette túl magát.

Egy *homo novus*-nak a Jagellók senatusában sem volt kellemes helyzete. A tökéletes nemesi demokrácia a királynak e tekintetben a legnagyobb szabadságot biztosította. A király a maga kinevezéseiben lényegileg csak azon határozatok által volt megkötve, hogy a kitüntetendő 24 éves és a hazai birtokos nemességhez tartozó legyen.

De Hosius és Cromer ermlandi püspökök még plebejusok voltak s mint Lengnich írja, még a XVII. században is birtak királyi javakat danzigi patriciusok, kik mint városi elem teljességgel nem tekintettek a lengyel nemességgel egyenlőknek; de, mint azon korbeli írók tudósítanak, a királynak ezen aránylag legfontosabb joga akkor is gyakran csak formai volt, miután bizonyos szabályok, melyek szerint a hivatalok egyik tisztviselőről a másikra átruháztattak, majdnem szokásjogiakká lettek s a király végtelen kellemetlenségeknek tette ki magát, ha befolyásos emberek igényeit nem vette tekintetbe.

Midőn a XVII. század végével a nagy családok hatalma mind inkább gyarapodott, a király szabadsága is a hivatalok betöltését illetőleg újra korlátoztatott. Azt követelték, hogy a király az üres állásokat terjeszsze az országgyűlés elé, vagy hogy a király legalább felügyelő tanácsának, az oldala melletti senatoroknak beleegyezésével töltsse be a hivatalokat.

A szász házbeli mindkét király pactum conventumai-ban kimondatott, hogy csak valóban érdemes embereknek adassanak hivatalok és senkinek, a ki 24 évnél fiatalabb. A szokásjogi gyakorlat, hogy dissidens nem lehet senator, vagy starosta, a mi 1733. után többször írásban is megállapítottatott, a mint János Kázmér óta gyakorlatban volt, természetesen szintén lényeges korlátozása volt a tolerans királyoknak. És ezen szabályok szem előtt tartásában példás rend uralkodott; hiszen a dissidensek elnyomása a XVII. század óta a lengyel államjognak legkevésbé vitás része volt.

De az 1775. constitutio az államfő régi jogát a felismerhetlenségig módosította. A királynak csak az a jog maradt meg, hogy a három jelöltből, kiket a mindenkori

tanács fog elébe terjesztteni, egyet senatorrá tegyen. A starostai állás betöltésére az illető vidék nemessége négy személyt hoz javaslatba, kik közül egyet a király fogna kinevezni. Csak a kincstárnokok (pénzügyminiszterek) kinevezése tartatott fenn a királynak.

És így fokozatosan ment végbe következetes keresztül-vitele azon tételnek, melyet Zamojski odakiáltott Henrik királynak: *Multa regibus ad superandum summi muneris negotiorum molem adjumenta constituta*. Mily szeretetteljes volt az aggodalom, hogy a király teendőinek terhe alatt összeroskadhatna!

Nagyon bizonytalanok, jobbára specialis természetűek voltak a király írott kötelezettségei. Nem volt szabad megszegni esküjét, mely a lengyel alkotmány legerősebb biztosítékának tartatott és mindent meg kellett tennie, a mit a *pactum conventumok*ban és az *articuli Henriciani*-ban, vagyis egy szakasz-sorozatban megígért, mely a jogok és szabadságok összfoglatát tartalmazá s a melyre 1573. óta önként értetődőleg minden királynak esküt kellett tenni; végre kellett hajtania mindent, vonatkozott legyen az akár elődeire, akár pedig maga vállalta legyen azt el. Az ünnepélyesen átvett királyi kötelezettségek közül soha sem hiányzott a birodalomtól elszakított tartományok visszahódítása és a katolikus hit fentartása, úgyszintén a béke fentartása a dissidensek, vagyis eredetileg minden lengyel felekezet között.

Egy lengyel fejedelem sem volt elődeinek cselekvéseihez kötve, ha csak azokat különösen újra meg nem erősítette. A lengyel király általános kötelezettségének tartatott minden uralkodó azon magas hivatása, hogy az elnyomottak oltalmazója legyen, benső ellentéteket ki-egyenlitsen és a békét fentartsa. Beleavatkozás minden

ügybe, s az állam egész gondozása épp úgy joga, mint kötelessége volt a királynak. Daczára hatalmas korlátoztatásának, minden politikai szál az ő kezébe futott össze; ő volt a csavar, mely az egész államépületet összetartotta.

Megmérhetetlen jelentősége a lengyel államra nézve világosan észlelhető az interregnum időszakában. Hiszen a király nem léteben szünetelt minden tulajdonképeni állami tevékenység, törvényhozás, jogszolgáltatás, közgazgatás. Ideiglenes, majdnem forradalmi hatóságok pótolták az ügyek szabályszerű mechanizmusát, mely csak az új király megkoronázásával kezdte meg ismét működését. A lengyel államfő működése, már a minő gazdag volt ellenmondásokban a lengyel államjog, hasonlított körülbelül az athmosphaerikus levegőhöz, melynek jelenléte észrevehetetlen, de hiánya azonnal érezhető és hosszabb időre elviselhetetlen.

HETEDIK SZAKASZ.

A királyi méltóság elvesztése.

A lengyel királyi méltóság időleges felfüggesztése bekövetkezik: *először* a méltóság birtokosának halála által. Olyan eset, mely közelebbi magyarázatra nem szorul. Az angol Coxe épületes megjegyzéseket tesz azon szokáshoz, melyszerint a holttestem az új király koronázásáig eltemetetlenül hagyatik.

Továbbá lemondás által. Olyan eset, mely 1669. óta nem ismétlődött. A király a pactum conventumokban ünnepiesen megfogadta, hogy Kázmér példáját utánozni nem fogja. A király összeköttetését a köztársasággal a

házasság szentségéhez hasonlították. A mi az akkori államférfiak jezsuita nevelésére vall.

Végül elmozdítás által. Olyan eset, mely szintén csak egyszer történt meg érvényesen. Henrik király tisztességtelen módon illant el az országból, mely őt négy havi kormányzata alatt megvetni tanulta. Minthogy a visszatérésére kiszabott határidőt nem tartotta meg, az ország általános hangulata s az ugyan gyöngén látogatott convocationalis gyűlés őt trónvesztettnek nyilvánította.

Az *articuli Henricianiba*, melyekre ő esküdött meg először, már fölvetetett az a tétel, hogy az alattvalók a királynak többé már nem tartoznak engedelmességgel, ha az valamely alapjogot vagy a *pactum conventumokat* nem tartja meg. Az 1607. *constitutio* által megjelöltetett a nép előtt, melynek még nem volt törvénye a királyi méltóság megszerzéséről, a mód, melyen az államfőt elmozdíthatja.

Ha a király valamely állampolgárral jog és szabadság ellenére bánik, mondja a *constitutio*, akkor ez utóbbi közli panaszát a tartományabeli senatorokkal; ezek ismét jelentést tesznek a primásnak, ki a senatussal történt előzetes tanácskozás után a királyt a panasz jóvátételére inti és az intést szükség esetén ismétli. Ha az egész országgyűlés intése is eredménytelen maradna s ha a király vonakodik eljárását igazolni, trónvesztettnek tekintetik.

Az 1609-ki *constitutio* ezen rendelkezéshez az *instantiákra* vonatkozólag (senatorok *ad latus*, tartománygyűlés, országgyűlés) némi módosításokat adott még hozzá, s elrendelé, hogy az ellenkezőleg cselekvő az országgyűlési bíróság elé állíttassék.

Ezek a Zebrydowski-féle Rokosz lecsendesítésére alkotott törvények koruk államjogi felfogásának jeleiként

fontosak ; de soha sem alkalmaztattak. Gyakrabban jelentették ki azt is, hogy ez vagy az a király eljátszta a trónt, de ilyes nyilatkozatok a confoederatióktól indultak ki, melyek Lengyelországban a törvény felett állottak ; és érvénytelenek maradtak, mert azok mellé, kik ezeket kibocsátották, nem szegődött a siker.

NYOLCZADIK SZAKASZ.

A király családja.

Joggal tekintették a családot az egyes személyiség hatványozásának. Mind a kettő ugyanazon szabályok alatt áll. Mint a lengyel király, éppen úgy felesége és gyermekei is későbbi időkben folytonos megfigyelésnek és őrizetnek voltak alávetve ; és semmi esetre sem voltak önállóak.

Ó-szláv és lengyel elvek szerint az asszony a valódi uralomból ki van zárva. Ha a sali törvény párhuzamként itt is felhozható, mégis megmarad az ó-szláv szellemnek az ó-germántól való megkülönböztető vonásaul az asszonynak kevesebb-rebecsülése, a mi Oroszországban úgy, mint Lengyelországban kimutathatólag a tizenhatszázadik századig maradt fenn.

Már a Wandáról szóló nagyon elhomályosult monda is, mely szerint Wanda előbbre teszi a halált a Visztulában a gyűlölt házassági kötelékeknek, mutatja, hogy szláv szokásjog szerint az uralkodóháznak még utolsó női sarjadéka sem volt személyileg a kormányzásra alkalmas, hanem csak eszköznek tekintetett arra nézve, hogy új uralkodónak adjon létet.

Így hát sem Hedvig 1386. után, sem Anna 1576. után semminemű kormányzati jogot nem gyakorolt, jóllehet mindkettőjüket határozottan királynéknak választották. Törvényileg a nők soha sem zárattak ki a lengyel trónról, épp oly kevéssé, mint a régensségből. Az uralkodó erős szokás itt elég világosan nyilatkozott. A lengyel nemzetségi jog, mely alatt a fejedelmi ház is állott, a feleséget, mint tulajdonkép nem is a nemzetséghez tartozót tekintette, és így következetes dolog volt, hogy Rixát, II. Mieczyslaw özvegyét elűzték, mikor kiskorú fia, Kázmer felett gyámságot kezdett gyakorolni.

A király, hitvesének választásában, bizonyynyal ritkán volt teljesen szabad. Régi időben agnatusai által kötve, később a bárók által volt korlátozva. Már Wladyslaw Hermann is, nősülése végett, országtanács-félét (*wieca*) hívott össze. Zsigmond Ágost óta a rendek beleegyezése határozott feltétele volt a király érvényes házasságának, miután a senatus a maga jogát, mint már előbb fennállót, igénybe vette. Szigorú alapelvnek tekintették, hogy a királynénak, ha a király trónralépése után nősült, királyi rendből valónak kellett lennie.

A királyné katholicitása nem volt feltétlen követelmény, mégis egy akatholikus királyasszony nem tekintetett teljesen annak; Sándor király görög hitű nejét, Helenát nem koronázták meg. Különben pedig a királyné koronázása vagy közösen, vagy pedig rövid idővel a férj megkoronázása után történt meg; ha a király már régibb idő óta uralkodott, akkor ünnepiesen tűzték ki a külön koronázási actust. Caecilia Renata, IV. Ulászló neje és Eleonora, Mihály felesége, külön ünnepiességek mellett, Varsóban koronáztattak meg.

Ha az elhalt király neje életben marad is, az új király

hitvese lép a királyné minden jogába. Hedvignek, Lokietek özvegyének és Zsófiának, Jagelló özvegyének kifogása menyek megkoronázása ellen hiába való volt.

A kormányzatra való közvetlen befolyás, mely a királynénak többször országgyűlési határozat által, különösen még 1669-ben is kifejezetten megtiltatott, kárpótlást nyert a külsőleg kedvező helyzetben.

A királyné saját fényes udvartartást visz és pénzbeli ellátása, lengyel viszonyokhoz mérve, fényes. A királynénak járó nászajándék 2000 aranyat és néhány starostaságot tesz ki; a városok gyűrűpénzt adtak (pierścionkowe) és az országgyűlés a királyné számára 50,000, Mária Lujza, János Kázmér hitvese óta pedig 100,000 aranyra menő gombostűpénzt biztosított; ugyanaz gondoskodott egyszersmind a nász-hitbérnek (oprawa, cautio de dote) bizonyos starostaságokra való beírásáról is.

A mindenkori királyné eme javait, szintűgy a király korona-jószágait csak birtokos nemes embernek és pedig a Koronában egy koronatartománybelinek, Litvániában pedig litvánnak kellett kormányozni.

A királyné elveszíti a nász-hitbért, mihelyt az országon kívül megy; Bona özvegy királynénak elutazását megnehezítették, mert oprawáját, melyet még I. Zsigmond személyesen fundált Maszoviára, senkinek sem akarta átengedni. A királyné utódaira nem szálltak örökségképen eme javak. Az özvegy királyné, hogy ezeket legalább élethossziglan birhassa, rendszerint egy félreeső lengyel várban lakott. Eleonora királynénak szabad választására bízta a lakóhelyet, csupán Krakót zárta ki az országgyűlés.

Miután a Piast-korban az egész nemzetség uralkodónak tekintetett, nem volt feltűnő, ha a király gyermekei

még atyjok életében társ-kormányzói szerepben léptek föl. De még a választási monarchiában is aránylag fontos, sőt felelősség nélküli politikai hatáskör maradt meg a király fiainak, mely hatáskör külsőleg ünnepiességek alkalmával és az országgyűléseken a király közvetlen közéletében levő helyben nyilvánult. Viselték a birodalmi czímert is, és a király többi alattvalóitól minden tekintetben meg voltak különböztetve. A köztársaságtól külön dotatióban részesültek; II. és III. Ágost ugyan megígérték, hogy gyermekeik számára ilyen dotatióra számot nem tartanak: de 1768. óta a lengyel országgyűlés a maga jó szántából jelentékeny évi összeget fizetett III. Ágost hátrahagyottjainak.

Egészben véve nem lehet félreismerni, hogy a nemzeti királyság reminiscenciái a választási birodalomban is tovább hatnak. És figyelemre méltó, hogy a rendek, azon jogukhoz, hogy a hercegek *nevelésére* felügyeljenek, nem ragaszkodtak élénkebben. Visszariadtak attól, hogy a királygyermekeket azoknak elismerjék, a mik voltak: praesumtiv trónutódoknak.

Idegen birodalmak és idegen birtokok korlátozás nélkül nyitva állottak a hercegek előtt. Ellenben lengyel földbirtokokat csak az országgyűlés beleegyezésével vásárolhattak és csak ettől fogadhattak el ajándékba, a mióta Lajos király megígérte, hogy rokonainak sem hivatalokat, sem várakat adományozni nem fog. Birtokaikért hűségi esküt tesznek a királynak és a köztársaságnak mint lengyel állampolgárok, és mint ilyenek az illetékes bíró alatt is állanak. Egyebekben a király személyes joghatósága alá tartoznak.

Valamint a lengyel jog általában a nemzetségek és később a családok leányait nagyon háttérbe szorította, a király leányaira nézve is kedvezőtlen volt. Az uralkodó-

nak háza női sarjadékait saját magán vagyonából kell gondozni és ellátnia. Herczegnői adókat, a régibb német fejedelmi jog értelmében véve, Lengyelország soha sem ismert. A lengyel királynők helyzete e szerint nem nagyon fényes volt. Anna infansnő, fivére: Zsigmond Ágost halála után sanyarú szükségét szenvedett s nem egyszer fordult segélyért az országgyűléshez.

Az országgyűlés és e mögött állva, az egész nemzet a király gyámja volt. Miként is lett volna másként lehetséges, mint hogy az országgyűlést illesse meg a király egész családja feletti főfelügyelet és gondoskodás is. Hisz Angolországban is fel van hatalmazva a parlament, hogy a királyi család felett őrködjék.

De a lengyel országgyűlés több volt, mint az angol rendi gyűlés; nem az államhatalom volt, hanem az államhatalom fölött, a király fölött állott.

HATODIK KÖNYV.

Országgyűlés és nemzet.

La diète — rien ne la gouverne, mais rien ne l'obéit.
Rousseau, Gouvernement de Pologne.

ELSŐ SZAKASZ.

A lengyel parlamentarismus kifejlődése.

Teljesen korlátlan a lengyel királyság hatalmának tetőpontján sem volt. Még a hatalmas Boleslaw is némely dolgokban részint a nemzetségfőnökök, részint hadseregének főnökei: a szabadok akaratahoz volt kötve. Ennyit meg fog hagyni a kritika mint residuumát a hagyományos tudósításoknak, melyek Chrobry tizenkét vajdájáról mesélnek.

A későbbi uralkodók alatt az a gyakorlat fejlődött ki, hogy fontos ügyek az uralkodó által törvénynapokon (wieca) intéztettek el, melyekre a fejedelem hivatalnokait és a nemzetségfőnököket, a kik rendszerint ugyanazok voltak, meghívta, részint hogy tanácsaikat meghallgassa, részint pedig hogy őket maga helyett biráskodtassa. Politikai ügyekben is a tulajdonképeni hatalom az ural-

kodót illetve e wiecá-kon; a körülte levő senioroknak csak tanácskozási joguk volt, — ha ez egymásba folyó viszonyokban votum decisivum és consultativum közt különbséget tenni akarunk. A király halála után összegyűltek a seniorok az új uralkodónak nem választására, hanem elismerésére.

Eme gyűlések minden esetre gyakoroltak bizonyos korlátozást a királyra, de népképviselet nem voltak. Ellenkezőleg, a lengyel parlamentarismusnak már ezen kezdetén az uralkodóval gyűlésező urak csak egyes érdekek, sőt saját specialis előnyeik képviselőiként jelennek meg s a király az összesség képviselője. A lengyel alkotmányos élet emez alapvonása a birodalom 200 éves felosztása alatt teljes kidomborodással fejlődött ki.

A kis fejedelmek az államhatalmat képviselték; hogy tekintélyöket gyarapítsák, mind sűrűbben vették körül magokat tanácsadókkal; a nagyok pedig felhasználták a jogokat, melyeket a gyakran zavarban levő Piastoktól kicsaltak, vagy kieroszakoltak, nem az alattvalók összessége, nem a nép javára, hanem házuk, a nemesség s az egyes vidékek érdekében.

Csak Nagy- és Kis-Lengyelország újra egyesülése után egy félszázaddal jöttek létre a mindkét tartománybeli közös tanácskozások. Lokieteknek és Nagy Kázmérnak, báróságaiak akarata ellen, kellett küzdeniök, midőn egyenlő jogot akartak behozni; csak még nagyobb ellenállás után tudta rászánni a nemesség magát arra, hogy provinciale colloquiumairól, a hol a királyok azt fölkeresték, a maga összességében a fejedelemhez vonuljon fel. A püspökök, hivatalnokok és nemesek ezen gyűlései, melyekhez a XIV. század folyama alatt egyideig a városok képviselői is csatlakoztak, semmi esetre sem idézik elő a királyi

hatalom szilárdan megállapított korlátozottságát. Kázmér tanácsadókul használta alattvalóit; mindent elkövetett, hogy a képviselet egy nemét összehozza; holott a modern alkotmányos eszmék uralma alatt az alattvalók mindent elkövetnek arra nézve, hogy képviselőket küldhessenek.

Az országgyűlések kiképződésére tulajdonképen legfontosabb idő: a Jagellók korszaka. A szükség arra kényszerítette a királyokat, hogy hatalmuknak részeseket állítsanak. Leszámítva azt, hogy a Jagellók, mint választott fejedelmek, alattvalóiktól való függésbe jutottak, s az állami kiadások fedezése tekintetében a nemesség jóakarataira voltak utalva, mióta Lajos a megadóztatási jogot feladta. Mint sok államban, úgy Lengyelországban is pénzügyi okok szolgáltak a rendi képviselet forrásául.

Jagello trónraléptekor mindenesetre volt egy rendi testület; de összeállítása rendkívül szabályozatlan volt — biztosan csak püspökök és a legfőbb hivatalnokok voltak tagjaiul tekinthetők — és egyedüli joga a trón újrabetöltése volt. Ama nehéz viszonyok közt azonban ezzel meg volt adva implicite az a jog is, hogy az újonnan választott uralkodót folytonos spontán tanácsokkal lássa el.

És így Jagello kormányzata alatt fejlődik ki *először* a gyakorlat, hogy eme gyűlések, melyek *conventiones* vagy *parlamenta* nevet kapnak, állandóan összehívatnak s hogy a király a kormányzati ügyeket csak annak hozzájárulásával intézi. Nevezetesen a külfölddel való tárgyalások tekintetében 1397. (a *jungleslaui convent*) óta a parlament részvétele többször elkerülhetlennek mutatkozik.

Továbbá Jagello alatt jelennek meg *először* a birodalmi gyűlésen olyan tagok, kik abban saját joguk alapján

vesznek részt. Addig a parlament államtanács volt és olyan méltóságviselőkből állott, kiket a király nevezett ki. Adómegajánlás a praelatusoktól és báróktól, kik sem személyes hatalom által, sem mint a nemzet képviselői, hanem csak hivataluknál fogva és a fejedelem bizalmának alapján ültek a tanácsban, nem indulhatott ki, miután Lajos király minden földbirtokost adómentesnek nyilvánított, és csak általános beleegyezéssel lehetett adót kivetni és beszedni.

Ennélfogva Jagello az egyes tartományok Conventus particularesei által követeket választatott, kiknek feladata az volt, hogy jelentést tegyenek, vajjon vidékeik nemessége hajlandó-e vagy nem egyszeri adót fizetni a Dobrzyn-földnek a német lovagrendtől való megváltására? 1404. őszén megjelentek Korczynban a nemesség követei, s küldőik megbízásából telkenként (lan, mansus) 12 garasnyi adót engedélyeztek.

Végül Jagello alatt az egész nemesség mint az államhatalom részese lép föl. A nemesség 1404-ben az egyes vajdaságok képviselőiül még nem választott ugyan független lovagokat, hanem alsóbb rendű helyi hivatalnokokat, mint kamarásokat, bírákat és zászlótartókat; de személyes összeségében mégis képesnek tartotta magát állami ügyek kezelésére. 1422-ben Czerwinskben tartottak először fegyveres országgyűlést. Az egész ország szabad férfiai, mint hadsereg fölszerelve, a királylyal és hivatalnokaival teljes együttességben tanácskoztak. Ilyen gyűlések nem voltak valami különösségek azon időben. Még a XVI. században is a táborba szállt schleswig-holsteini fegyveres fölkelés adókat szavaz meg; a katonai felülvizsgálatra összegyűlt nemesség pedig politikai természetű határozatokat is hozott. Oroszlán Henrik adományozást

tett «coram frequentia totius exercitus . . . et confirmata est haec collatio favore et acclamatione totius exercitus».

És ha a régi germánoknál a birodalmi gyűlés, a Landesding, egyszersmind az ország hadseregét is képezte; ha a primitív rómaiaknál a centurialis comitiák egyszersmind hadiszemlét is jelentenek, a fegyveres országgyűléseket nem tekinthetjük feltűnőknek.

Hiszen ugyanakkor hasonló tanácskozási mód volt gyakorlatban a magyaroknál is, kikkel a lengyelek a XIV. és XV. században a legszorosabb viszonyban állottak.

Így fejlődött ki, innen kezdve a leggyorsabb futamban, a rendi uralom. Mind világosabban látható, hogy a lengyel a királyi hatalom ugyanazon korlátozására törekszik, mely római hitű szomszédjainál többnyire a hűbérrendszerből fejlődött ki. Történetietlen érzékével, mely azon kor sajátja volt, a lengyel félreismerte a fejlődési különbséget maga és a nyugot között; azt hitte, hogy utól kell érnie a többi nemzeteket, melyek a rendi társ-kormányzattal oly felségesen előre mentek. Ez sikerült is neki, sőt felülmulta őket.

Már maga Jagello alatt a birodalmi gyűlések nem csak törvényhozást, de biráskodást is gyakoroltak, mely azelőtt csak a tartományi gyűlések hatáskörébe tartozott.

Tekintélye és együvértartozási érzete a tagoknak, kikből az egymásra következő egyes parlamentek állanak, a XV. század közepén bámulatos módra nőtt. Királyi hatalom, betű szerinti értelemben véve, gyakran nem létezett; sok országgyűlés az uralkodó távollétében tartatott meg; a tulajdonképeni kormányhatalmat a senatus gyakorolta, mely mint állandó testület mind jobban kifejlődött s a tanácsurakat a nemesség ellenőrizte.

A parlamentnek ezen két önálló hatalmi körre való felosztása az 1453. évi peterkani gyűlésen ment végbe. A birodalmi gyűlésbe egyfelől a consilarii, barones és proceres, másfelől a nobiles, patriciique, pauperes lépnek be. És mikor az egész parlament a jelenlevő király ellen confoederál, ezt akaratának teljesítésére kényszeríti, — IV. Kázmér nem akart a lengyel kiváltságokra mint dux Litvaniae esküt tenni, nehogy a két ország szorosabb összeköttetésére praecedent alkosson — ekkor az uralkodó, a megszabott formula szerint, tizenkét báró és *ugyanannyi* lovag kezébe teszi le az esküt. Idősebb és fiatalabb testvérek már egyenlő lábon állnak egymással szemben; még ugyanazon uralkodó alatt a lovagság jut túlsúlyra.

A mit a német lovagok ellen fölfegyverzett lovagság a nieszawai mezőn a királytól kicsikart, az kétséges; de teljes határozottsággal lép előtérbe a lovagság az adóügyi tárgyalások folyamán, melyek a porosz háború tartama alatt és után tartatnak, hogy a köztársaság zsoldosai kielégíttessenek. Itt aztán benső szükségességgel fejlődött ki a képviseleti rendszer választások alapján.

A parlamentek, melyek eddigi alkatuk szerint a király tanácsosaiból és esetleg kisebb-nagyobb számú lovagokból állottak, nem érezték gyökereiket elég mélyeknek és messzeterjedőknek arra, hogy minden egyes kívánságot és minden egyes akaratot kifejezzenek, a mi pedig a lengyel államjog fogalma szerint hivatásuk lett volna: az adókérdésben illetékteleneknek jelentették ki magokat és a királyt a tartományi gyűlésekhez utasították.

A tartománygyűlések azonban, a melyeken minden teljesen szabad, vagy mint most nevezték, nobilis megjelenhetett, miután már is járások, legfőlebb vajdaságok szerint kezdtek tartatni, százéves fejlődési processusban

közös érdekeiknek öntudatára jutottak a királyi hatalommal szemben: egyik a másik nélkül semmit sem akart engedélyezni. És miután Kis-Lengyelország a maga részéről egyetértésre jutott, a wisliczai tartománygyűlés kijelentette 1467-ben, hogy csak Nagy-Lengyelország általános hozzájárulásával hajlandó adókat engedélyezni.

Így kínálkozott a kivezető út, mely szerint az egyes tartománygyűlések meghatalmazottjait közös tanácskozásra össze lehetett hozni. 1468-ban Kázmér Peterkauban egyesítette a vajdaságok küldötteit, kik kettesével szabadon választattak, az akkor létezett járások száma szerint. *És azon időtől fogva a parlamentekben a választási curia lett a döntő tényező.*

A régi birodalmi gyűlések egész illetékessége átmegy lassanként a nuntii terrestres-re, sőt ezek állandóan mind több hatalomra tesznek szert. A király elnöklete alatti senatorok az országgyűlési tárgyalásokat előkészítő bizottsággá lesznek, melynek minden határozatához, hogy érvényes legyen, a tartományi követek hozzájárulását kell kinyernie.

De viszont a tartományi követek nem a maguk hatalmából vannak jelen az országgyűléseken, hanem szorosan kötve vannak utasításaik végrehajtásához; továbbá nem alkotnak állandó gyűlést, hanem mindig ad hoc megújított bizottságok, és azok is maradnak Lengyelországban. A tulajdonképeni hatalom a nemzetben van, mint mondták; de az egyes tartományokban van, a mint tényleg volt. A communítasok, vagyis az angol commons-nak megfelelő területi egységek, mint megannyi külön hatalmak parancsolnak képviselőiknek, és a tartományi követet jelentő lengyel «posel» kifejezés egyúttal diplomatai jelzés is.

Ha az utasítások elégtelenek, a lengyel országgyűlés tárgyalásai is szintoly eredménytelenek maradnak, mint a néhai német legfenségesebb szövetségi gyűlései. Már az első tartományi követgyűlés is 1468-ban hasonló okból ment szét és utána sok más.

Ha a megbízó-levelek tüzetes szerkezetűek, de nem összhangzók voltak, a képviselők szabad működési kört nyertek s a tartományi követek gyakran hoztak olyan adóügyi határozatokat, melyekre nem egészen egyforma meghatalmazást kaptak. Ekkor aztán a communítasoktól függött, hogy meg akarják-e fizetni az adót, vagy nem.

A tartományi követek már megvoltak s mindjárt kezdettől fogva szabályszerű ismétlődésben hivattak ujonnan össze, a dolgok rendes menetében minden két évben. Minden gyűlésben, ha még oly rövid tartamú és még oly különböző alkatrészekből álló is, bizonyos esprit de corps, egy sajátos közszellem képződik, mely hatásaiban feltűnően nyilvánul, de lényegében teljesen meghatározhatatlan. Eme collectiv szellem lételének és működésének első bizonyítékaihoz tartozik az élethez való ragaszkodás. Létező gyűlés örömet szeretne minél hosszasabban létezni s ha nincs tápanyaga, alkot magának ilyent.

A lengyel követek, kik a maguk sajátképi előterjesztéseikkel, az adójavaslatokkal valami módon nagyon gyorsan végezni tudtak, nem sokára az egész állami ténykedést tanácskozásaik és határozataik körébe vonták, — minden esetre nem mindig egészen küldőik megbízásából. Ők az államhatalom végbevitt, vagy szándékolt tetteit a külön érdekek mértékével mérték, melyek képviselőre hivatva voltak és a királyt, a ki még mindig az egész államterület és az összes államlakosok képviselője

volt, egyfelől a tartományok java, másfelől a teljesen szabadok, a mostani nemesség kizárólagos előnye érdekében korlátozták. Ily módon Lengyelország centralismusa és az erős államhatalom mindinkább meghátrált a foederalistikus elvek előtt s a társadalom elnyelte amazt. A lengyel alkotmány nemzetközi jogi államjoggá lett.

A követ-kamarát az a körülmény tartotta meg azon az úton, melyre lépett, hogy minden összejövetelnél új compositióban jelent meg. Az országgyűlés folytonossága mellett egységes uralkodó hatalom fejlődött volna ki benne — szemben a földrajzi testületekkel és azon renddel, melyekből és a melyből keletkezett. Folytonos visszatérése által abba a talajba, a melyből származott, megbízóinak akaratkifejezése, eszköze maradt. Modern értelemben vett parlamentarismus, a mint azt Angolország a legpraegnansabbul kifejelesztette, a rendi testület *uralma* Lengyelországban e szerint lehetetlen volt.

Erre vonatkozó hajlamok persze az egész lengyel történetben találhatók; és nevezetesen a két utolsó Jagello alatt, valamint a XVII. század első felében az országgyűlés iparkodott szabaddá tenni magát a felette álló nemzet absolutismusától. Követek és senatus, időközönként vállvetve, mint a kormányhatalom egy neme tartották fenn magokat. De a valóságban a mindenhatóság, melyet az országgyűlésnek egyideig saját tagjai és némely publicisták tulajdonítottak, nem azé, hanem a választóké, a lengyel nemesi egyének összességéé volt. A vajdaságokra felosztott általános fegyveres hadsereg pedig, a tartományi követek behozatala óta, nem egyszer személyesen döntött az ország törvényei és sorsa felett. És az arbiterek, a nemesi hallgatók és tanúk a lengyel országgyűléseken jelentékeny szerepet játszanak; maguktartása és ítélete

nagyobb fontosságú, mint az «Umstand»-é a német Dingeken és esküdtszékeken. Az 1504-ki constitutio a senatusnak, követeknek és a király sok más alattvalójának, kik az országgyűlésen jelen voltak és nyilvánosan tanácskoztak, egyetértése folytán jött létre. A polgárok azon joga, hogy az államhatalmat személyesen felügyeljék és vezessék, Lengyelországban nem hamvadt el, sőt mind világosabban lobbant fel.

A királynak a nemesség által való korlátozása már jóval azelőtt megvolt, mielőtt írásban megállapították. Lengyelországban a törvény mint bevégzett tények befejezése és megerősítése jelentkezik. Az 1496-ki constitutio új törvények szerkesztését és a hadizenetet, tehát az államhatalom legfontosabb belső és külső életnyilvánulásait az összes communitások által szabadon választott országgyűlés előzetes hozzájárulásához köti. 1505-ben ez még praegnansabbul ismétlődik. Az általános szabad királyválasztást 1503-ban Sándor király a legvilágosabb módon elismerte.

Hogy a tartományi követek választásában lehetőleg minden lovag részt vehessen, 1521-ben határozottan kimondatott, hogy a tartománygyűlések lehető kis terjedelmű területeken tartassanak és 1533-ban oklevelekből bebizonyíthatólag lépnek fel a már bizonynyal régóta fennállott relationalis tartománygyűlések, melyeken a tartományi követek működésükről beszámolnak.

Hogy az országgyűlés csak a tartományok szerint tagolt nemzetet, naród, a lengyel szabadok törzsét képviseli, azt a városi követeknek 1539. és 1544-ben történt kitasítása praecedensszerűleg bebizonyítja. A király, ki eddig még mindig az államhatalom hordozója volt, már a nemesség öntudatába megy át, mint első a hasonlók

közt: primus tantum modo civis-nek nevezte őt Leszczynski Rafael 1548-ban. A király politikai értelemben vett renddé lesz, valamint minden nemes ember is magában egy birodalmi rendet tesz. És a Litvániával létrejött unió alkalmával a királyi hatalom maradványa megsemmisül.

Senatus és országgyűlés szoros szervezetben, mindenkifölött pedig a souverain lovagok összesége — valamenynyien csak külön érdekek képviselői, — viszik ez idő óta valóságban az államügyeket. A külön érdekek felszívták az államhatalom velőjét; a közérdek képviselője árnyképpé lett!

Bátori 1577-ben ugyan következőkép mennydörgött a tartományi követeknek: «Rex vester sum, non fictus, neque pictus. Uralkodni és kormányozni akarok és nem fogom tűrni, hogy közületek bárki is nekem parancsoljon. Ti csak saját szabadságtok őrei vagytok, azért ti nem lehettek sem az én tanítómestereim, sem senatoraim őrei!» De a későbbi királyok ezen legnagyobbikának is hiányoztak az eszközök arra, hogy szavainak anyagi nyomatékot adjon. A belső kifejlődés már be volt fejezve. Elméletileg az állam már felbomlott.

Belátó államférfiak előre látták a külső következményeket. Cromer így szólt Bátori idejében: «Nagyon lehet tartani attól, hogy (a követek és a nemesség) ama korlátlan hatalma és ama féktelenséggé fajuló szabadság, mely nem az állam javára válik, hanem az egyeseknek külön érdekeit vagy az összakarát pillanatnyi ingadozásait szolgálja, a lengyeleknek pusztulásra vezető anarchiát készít elő».

A lengyel országgyűlések helyzetében 1572. óta semmi

sem változott, csak az államjogilag akkor már létezett és érvényes eszközök sajátágosan gyakori alkalmazása által következett be a rettegett anarchia a XVII. században.

MASODIK SZAKASZ.

A senatus szervezete.

A lengyel senatus a királyság hatványozása. Ha úgy tetszik, annak függeléke is.

Nem olyan természetű, mint az angol felsőház, melylyel tán összehasonlították és a melylyel néhány jogosítványa, mint nevezetesen a biráskodás, közös; ellenkezőleg, összealkotása egy államtanácsé (a most minden esetre teljesen összement angol Privy Councilé), miután tagjainak öröklősege soha sem verhetett gyökeret és így a senatorok sem a királylyal, sem a nemességgel szemben soha sem voltak függetlenek.

A lengyel senatorok tevékenysége is, hasonlít egy államtanácséhoz: a végrehajtó hatalom támogatása és tanácscsal ellátása, — határozatok hozatalának joga nélkül. Ilyenek tehát a senatus jogai az országgyűlésen.

Ne feledjük: sem a senatusnak, mint egésznek nincs joga megdönteni a követek kamarájának valamely határozatát, sem az egyes senatornak nincs meg a liberum vetoja. A senatorok véleménye nem annyi, mint az ország véleménye, hanem mint a király tanácsosaié, a mint ők Lengyelországban hivatalosan neveztetnek is.

Csak egyszer, Sobieski alatt, történt meg a senatusban a kísérlet, hogy a követek szokásainak utánzásával «a tevékenységet megszüntessék», de minden további példa nélkül maradt. A XVIII. század végén elméletileg ugyan

már nem vonták többé kétségbe a senatorok liberum vetoját. A primás — mondák — távozása által határozathozatalra képtelenné teheti az országgyűlést

A senatus olyan régi, mint a királyság. A hagyomány szerint már Boleslaw is tartott maga mellett tanácskozássra 12 nagyot, s a legrégibb lengyel íróknál és okmányokban találjuk a király consiliárusait vagy seniorjait, később ugyanezen állásban a praelatusokat és bárókat.

A senatus kifejezés előfordul már VIII. Orbán pápa 1185-ki brevéjében (krakkói káptalani levéltár), melyben a krakkói püspökről mondatik, hogy ő *inhaerendo antiquae consuetudini in senatu regni vestri primum locum et vocem post archiepiscopum Gnesnensem habet*. Ha ez okirat valódi, a senatus kifejezés tán csak általában tanácskozó gyűlést jelenthet. Hivatalosan használatossá, még csak az ó-római nyelv és jogfogalmaknak az országba behatolása óta, a XVI. században lesz. Lengyelül a senator cím még hosszú ideig Panovie Rady maradt.

A tanácsosok kezdetől fogva a királyi bizalom alapján hivattak meg; többnyire a püspökök és magasabb állású hivatalnokok választattak ki e célra a király által, de nem szenved kétséget, hogy a Piastok alatt tekintélyes férfiak a nemzetségekből, külső állás nélkül is, helyet foglaltak a király szűkebb tanácsában. Csak azóta, hogy az országgyűlések gyakoribbak lettek és a tartományi követek kamarájának behozatala óta, mely utóbbi a király korábbi tanácsából különféle elemeket absorbeált, került szorosabb szabályszerűség a senatus összeállításába. A még megmaradt tanácsosok tekintélye, kik most csak a legfőbb tisztviselőkből és vajdák, várkapitányokból és püspökökből állottak, növekedett; a követektől az idősebb testvér (bátya) praedicatumot nyerték.

Nagy- és Kis-Lengyelország senatoraihoz sorakoztak 1529-ben Masovia, 1569-ben Podlachia, néhány, eddig képviselve még nem volt vörös-oroszországi tartomány, Litvánia és a porosz tartomány legmagasabb állású hivatalnokai; de nagy idő kellett hozzá, míg a lublini unióban összekovácsolt urak megtanulták, hogy magokat egységnek érezzék.

Hiába sürgette a három nagy porosz város, hogy a birodalmi senatusba felvétessenek, miután a porosz senatusban majdnem a fő szavazatokat birják. Megvetőleg utasították őket vissza, éppen úgy, mint a litván és vörös-orosz kenézeket. A senatus öntudatosan utasított el magától minden rendi vegyüléket. A senatus megmaradt hivatalnokok gyűlésének.

A Lengyelország és Litvánia számára fennálló egyesült senatus abban a kifejlesztett alakban, melyet a lublini nagyjelentőségű országgyűlésen nyert, 139 tagból áll. Livland és a moszkvai területrészek meghódításával megfelelő számú tisztviselők kerültek még bele; a nagy területveszteségek óta, melyek már Lengyelországnak Gusztáv Adolf elleni háborúja óta kezdődnek, azon helyek üresen maradtak, melyek tulajdonosai többé már nem jelenhettek meg, — de, ha üresen is, meghagyattak.

A senatorok egy derékszög két nagyobb oldala hosszában ültek; mindenik oldalon két sor, melyek közül a két belső sor külön székein az első rendű senatus foglalt helyet; a másod fokú senatorok, az úgynevezett kisebb castellanok a két külső sor padjain ültek. Az oblongum egyik kisebbik oldalát a király foglalja el, a másikon a tiz, 1768. óta tizenkét minister ül. Legalább mindig ezen, 1569-ben megállapított rendben történt a szavazás.

A világi senatorok fölött elsőbbséggel birnak az egy-

háziak. Még azon időben is, mikor a senatus majdnem egészen evangelikus volt, — 1572-ben a király tanácsosai között csak két katolikus volt, — daczára minden fenyegetésnek, semmi komoly kísérlet nem történt, hogy állásuk vitássá tétessék. Hiábavalók voltak az 1505-ki követelések is, melyek szerint a püspököknek kizárólag a király egyik oldalán kellett volna helyet foglalniok. Így 1569-ben is még három püspök a baloldalon közelebb ült a királyhoz, mint a sor többi senatora. Az előjogot azzal indokolták, hogy kezdetben állítólag egyedül a püspökök alkották a senatust.

A magas tekintély és a nagy jövedelmek miatt, melyeket egy püspökség az azt birlaló senatornak nyújt, a püspökségek a XV. század óta incompatibilisoknak tekintetnek, vagyis két püspökséget nem volt szabad egy személyben egyesíteni. Kivétel kevés van. Frigyes, IV. Kázmér fia, Krakkó és Gnesen főpásztora volt egyszersmind. Ezért a püspökök gyakran cserélték helyeiket, a csekélyebbről a jobban dotáltra emelkedvén. Midőn Dabski Szaniszlónak az ötödik püspökség adományoztatott, a kancellár vonakodott pecsétjét a diploma aljára oda nyomni. Ugyanis a püspökök kinevezése IV. Kázmér óta feltétlenül a királyt illette; a pápai megerősítés megkivántatott, de nagyon ritkán, vagy soha sem tagadtatott meg. A káptalanoknak is a Piastok alatt csak vitás és feltételes választó joguk volt; melyik európai fejedelem ne simoniált volna azon időben!

A lengyel püspökök ellátásuk és politikai hatalmuk szerint három osztályra oszlanak, melyek azonban soha sem voltak határozottan megkülönböztetve. Első sorban áll egyedül a gneseni érsek; ő a többieknek előljárója és a XIII. és XIV. században még azon követeléssel is

fellépett, hogy a káptalanok választásait a maga jóváhagyásával tegye érvényessé. A második fokozatot a leMBERGI érsek, a krakkói, kujawiai, wilnai és poseni püspökök alkotják; a legalsó fokon vannak Plock, Luck, Przemysl, Samogitia, Kulm, Chelm, Kijew, Kamieniec, Livland és Smolensk püspökei. Kivételes állást foglal el az ermlandi püspök, ki rang szerint a lucki püspökkel egyenlőnek tekintetett.

A gneseni érsekség, mely kimutathatólag 1084. óta áll fenn, birtokosának, ki kat' exochén érseknek nevezetik, az 1416-ki constanzi zsinat óta Primas regni Poloniae czímet biztosít és az 1515-ki laterani zsinat óta az apostoli szék született legatusának méltóságát is nyújtja, a minthogy az érsek el is látta a nuntiatura ügyeit, a mikor nem volt nuntius. Az érsek primus princepsnek is nevezetik, a mit Uchanski primás onnan származtatott, hogy a senatorok valamennyien princepsok s a német birodalmi fejedelmekkel összehasonlíthatják magokat; de a mi talán abból is megfejtethő, hogy az egyházi ksiadz (csehül kniaź, körülbelül úgy használva, mint az abbé, de a püspökök neve elébe is téve) megjelölésére szolgáló lengyel szó fejedelmet, princeps-et jelent.

Az érsek emlékezetet meghaladó idők óta az elnökletet viszi a senatusban és feje fölött állandóan egy keresztet tartat; kivételes tiszteletnyilvánításokban is részesül; egy világi senator mint marsall szolgál neki és fölemelt bottal jár előtte.

Interregnum ideje alatt olybá vétetik, mint a király helytartója (interrex) s gyakran praedicatuma: a reverendissimus helyett a királyi serenissimus megjelölést kapja.

A királyok is ritkán fukarkodtak vele szemben minden képzelhető kitüntetésben, minthogy befolyása úgy világi,

mint egyházi ügyekben a legnagyobb súlyú volt. Hiszen rendszerint az, ki mellett az érsek volt, a nagy-lengyel-országiak közvéleménye felől is biztos lehetett, kik büszkék voltak arra, hogy első polgáruk személyében tartományuk régi előrangja megóva maradt. Jagello a primást a maga vicariusának, János Albrecht pedig gubernator in consiliis (senatusi elnöknek) és Majestatis regiae auctor-nak nevezte.

Ekkor aztán megtörtént, hogy az isten legméltatlanabb szolgája, mint magát 1648-ban nevezte, gyakran, mikor a király éppen nem volt jelen, az ezt megillető megtiszteltetéseket követelte.

A másodrendű püspökök közül a krakkói a legjelentékenyebb. Az ő egyházmegyéje kiterjed az egész tulajdonképeni Kis-Lengyelországra és ezért gazdagabb magáénál a primásénál is. Azonkívül mint teljesen souverain uralkodik a hajdani sziléziai herczegség: Siewierz (Severia) fölött, melyet a híres Oleśnicki a tescheni herczegtől 1443-ban megvett. Ha a krakkói püspök a bibornoki kalapot megkapta, egyenlő volt a primással.

A lebergi érsekség teljesen jelentéktelen: nyugvóhely.

Ellenben a kujawiai (Leslau, Wloclawek) pásztori székre többnyire idealisták és törekvő egyéniségek küzdöttek föl magokat, kik a primatialis bibor felé tekintettek. A kujawiai püspök a primás helyettese minden politikai ténykedésben, a senatusi elnökségben, az interregnumok vezetésében stb. István és II. Agost királyokat a kujawiai püspökök koronázták meg.

A poseni püspöknek az isteni tiszteletok miatt van jelentősége a varsói országgyűléseken, minthogy Varsó az ő egyházmegyéjében fekszik.

A wilnai püspöknek János Kázmér alatt tett azon kísérlete, hogy «Litvánia primása» czímet kapja, meg hiúsult.

A harmadrangú püspökök közül a plocki azon souverain hatalomnál fogva, melyet Pultusk város és kerülete fölött gyakorol, nem jelentéktelen.

Az ezen fokozathoz tartozó többi püspökök jövedelmei és tekintélye csekélyek és mind csekélyebbek lesznek úgy, hogy rangjukhoz illő életre rendszerint csak tisztán állami hivatal vagy valamely apátság adományozása által válnak képesekké. Kanczellári állások betöltése nekik határozottan meg volt engedve.

Az ermlandi püspök osztozkodott a maga káptalanával a teljesen souverain uralomban a hasonnevű püspökség fölött, mely tehát nem tartozott Lengyelországhoz s a melyben a király semmi jogot nem gyakorolt. A püspök, IV. Károly óta, német birodalmi fejedelem czímet viselt, melyet a lengyel hatóságokkal való tárgyalások alkalmával sem mindig hagyott el. 1515. óta a porosz általános tartománygyűlésen ő vitte az elnökséget, és Poroszországban ugyanazt az állást volt betöltendő, melyet a primás Lengyelországban elfoglalt, a míg Porosz- és Lengyelország personaluniójának eszméje a megvalósulásra kilátással bírt. Az ermlandi püspökség jövedelmei, melynek nemesei épp oly kevésbé voltak részesei a lengyel kiváltságoknak, mint a siewierziek és a Pultuskerületbeliek, kétharmad részben a püspöknek, egyharmadban pedig a 16 tagból álló káptalannak jutottak, s a püspök anyagi helyzetét, ki nem a primás, hanem közvetlenül a pápa alatt állt, nagyon fényesnek rajzolják. Az a követelés, hogy a püspök porosz indigena legyen, már a XVI. században jelentéktelenné vált, és

éppen oly nevetséges volt az is, hogy a püspöki jelöltnek, kit a király hozott a káptalannak javaslatba, és a kit meg *kellett* választani, kanonoknak kellett lennie, mert mindig találkoztak ermlandi kanonokok, kik készek voltak helyöket a jelöltnek addigra átengedni, míg őt törvényesen be nem iktatták.

A világi senatorok között a krakkói várnagy foglalja el az első helyet. Ennek oka bizonyynyal abban van, hogy ez a hivatalnok, hivatásának megfelelőleg, a király székhelyén gyakorolta a biráskodást, tehát a király meghatalmazottjának kellett tartatnia; a minthogy a krakkói kerület nyilvános gyűlésében az összegyűlt urak birajaként szerepelt, a míg a király személye körüli biráskodás még nem tartozott a nagymarsallhoz. Egyébiránt Lengnichnek igaza van, ha e castellan előrangját «inkább oda sorozza, a minek valódi oka ismeretlen». A troki-i és wilnai várnagyok a vajdákkal egyenlőknek tekintetnek, mivel Litvánia legrégibb tisztviselőihez tartoznak.

A vajdák, legtöbbnyire 32-en, eme három várnaggyal és a samogitiai starostával képezik a világi senatorok első rendjét.

A vajda czím (hadvezér) ó-szláv eredetű s a délszlávoknál fejedelmi állás (herceg) megjelölésére szolgál.

Latinul a palatinus szó fejezi ki, mely késő-római kifejezés a középkorban tudvalevőleg részben az uralkodó helyettesét jelenti (a rajnai pfalzi gróf, mint a német király palatinusa; a magyarországi palatinus). Így Lengyelország örökségi felosztásai alatt is minden kis Piast-fejedelem állított magának vajdát. E hivatalnokok a birodalom újra egybefoglalása után is megmaradtak és behozattak oda is, a hol még nem voltak;

így nevezetesen Litvániába, a Lengyelországtól meghódított tartományokba: Vörös-Oroszországba, Poroszországba és Livlandba. Biráskodtak a zsidók fölött és a hadesapatok egyes osztályainak vezérei voltak.

Az utóbbi minőségben segédkeztek nekik a várnagyok, a kik nagyobb és kisebb rangúakra oszlottak, vagyis szavazattal és üléssel bírókra, a kik számra nézve mindig egyenlők voltak a vajdákkal és csupán szavazattal bíró várnagyokra (kik padokon ültek), vagy kerületi várnagyokra (kasztelanowie powiatowi), kik nevöket a vajdaság körén belől levő helységektől és nem magától a vajdaságtól vették, számszerint 49-en.

A Piastok alatt a várnagyok minden tekintetben mint az uralkodó helyettesei lépnek fel, főkép a jogszolgáltatásban. Midőn ez utóbbi a XIV. század óta mindinkább a starostákra megy át, a várnagy elveszti lassanként közigazgatási jogosítványait is és reális tevékenységet csakis még mint az általános fegyveres fölkelés vezére fejt ki.

Megszabott fizetést épp oly kevéssé élvez, mint a vajda; mind a két tisztviselő különféle testületek, nevezetesen a városi községek és a zsidók ajándékaira voltak utalva, melyek szabályszerű ismétlődésök által az illeték jellegét öltötték magokra. Hanem a senatorokról az államjavakkal, a panis bene meritorummal való accidentalis gondoskodás ritkán maradt el; többnyire megelőzte a senatori méltóságot.

A vajdák és nagyobb castellanok már nagyon korán báró számba mennek; a kisebb várnagyok, kik korábban judexeknek neveztettek, csak a XVI. század óta lépnek a király tanácsosai közé.

Velök a ministerek. Az 1564-ki peterkaui ország-

gyűlésen találjuk ezeket először megemlítve. A Korónának: Nagy- és Kis-Lengyelországnak öt ministeri statusa volt, úgymint: a nagymarsall, a kanczellár, az alkanczellár, a kincstárnok és az udvari marsall. Az 1569-iki constitutio ugyanannyi ministeri állást alkot Litvánia számára is és a lengyellel egyenlővé teszi ezeket. 1768. évben a Korona és Litvánia két nagyhetmánját is felveszik a senatusba, úgy hogy ebben összesen tizenkét minister foglalt helyet.

Ez a ministeri status valóságos közigazgatási hivatalnokok, és ezért elkülönzött állást foglalnak el a senatusban, mint a hogy valódi fizetést is húznak.

Szavazásoknál és beszédek tartásánál — e kettő a lengyel senatusban jóformán egybeesett — szigorú sorrendet tartottak. Miután a püspökök és az összes többi senatorok megszabott sorrendben beszéltek, a ministerek jutottak szóhoz és pedig mindig csak néhány nap múlva a várnagyok után.

Valamennyi senator élethossziglan neveztetett ki. A *golebiowi confoederatio felelős ministereket* akart behozni, kik mindig két évre, egyik országgyűléstől a másikig neveztettek volna ki. Egy kivétel nélküli eszme, bár egyes lengyel fejekben korábban és később ismét fölmerült.

A ministeri állások más, világi senatori állásokkal összeférhetlenek. A ki minister volt, annak soha sem lehetett más senatusi állást elfoglalnia, csak a harmadrangú püspökök lehettek kanczellárok. Mégis e parancsot, melyet már a XVI. században többször ismételtnek, csak a XVIII. században tartották meg szigorúan. Sapieha Frigyes 1735-ben letette a troki-i várnagyságot, hogy Litvánia kanczellára lehessen. 1565-ből is volt egy

határozat, hogy senki sem tölthet be egyszerre két ministeri állást: mégis Leszczynski Boguslaw még 1658-ban is kincstárnok és alkanczellár volt egyszersmind.

Hogy a senator azon tartományban, melynek nevét viselte, benszülött, vagy legalább ottlakó legyen, mindig nyomatékosan kívánták ugyan, de soha sem volt szigorúan szükséges. Már a XVII. században nyertek litvánok Lengyelországban méltóságokat. Különösen a poroszok folytonosan igényt támasztottak arra, hogy náluk csak indigenák lehetnek senatorokká, de tiltakozásuknak már a XVI. században sem volt többé semmi súlya; hiszen Cromer, a lengyel történetíró, ki nem volt indigena, meg éppen ermlandi püspökké tétetett.

A senatorok kinevezésének lehetőleg egy országgyűlésen kellett történni; interregnum idején gyakrabban történt, hogy a vajdaságok és kerületek nemessége választott magának senatorokat, kiket az új királynak meg kellett erősíteni. A XVIII. században excellentiás czímet vettek föl a senatorok; különben pedig a püspökök Reverendissimusoknak, a ministerek, vajdák és nagyobb castellánok Magnificusoknak, a kisebb várnagyok Generosusoknak neveztettek — megfelelő lengyel praedicatummokkal.

A senatus a maga teljes alkatában, mint Mickiewicz joggal kiemeli, imposans látványt nyújtott. A senatus az országgyűlésnek nyugodt méltóságos jelleget kölcsönzött. Schiller találóan mondhatja Demetriussal:

«Fényesebb gyűlés előtt nem beszélhetek.»

Az egyetlen költői szellemmel tárgyalt államactió, melyet az egész irodalom ismer, ama hatalmas torsónak éppen

első jelenete, melytől a sírjába szálló művész még haldokolva is alig tudott megválni, egy lengyel senatusi ülésről van véve.

HARMADIK SZAKASZ.

A követek állása.

Az országgyűlés lényeges alkatrészét a tartományi követek, nuntii terrestres, poslowie ziemscy teszik, kiket németül inkább Landschaftsboten-nek lehetne nevezni, mert nem az egész országot kell képviselniök, mint a mire a mai képviselők alkotmányos paragrafusok szerint kötelezve vannak, hanem képviselik az egyes vidékeket (Landschaften), terrae, ziemie, melyek által választattak. Már a Lajos halála után bekövetkezett interregnum idején tartott wisliczai gyűlés a terrarum universarum regni Poloniae nuntiiból állott, kik azonban alig designáltattak egyformán.

Mindjárt 1468-ban történt rendes egybehívásuk után a követek a legjelentékenyebb befolyásra tettek szert s a teljes túlsúlyt, melyet a senatus felett kivívtak, számukkal is dokumentálni iparkodtak. Csak ez az oka annak, a miért a követek tulságos nagy számát a XVI. században ismételten kifogásolták s a miért, az 1540-ki constitutiótól kezdve, a későbbi határozatok, melyek minden vajdaság vagy vidék részére határozott számot állapítottak meg, soha sem tartattak meg. Nevezetesen a porosz tartomány, híven előbbi és szerződésszerűleg még mindig fennálló personaluniójához, azt a jogot élvezte, hogy tetszésszerinti számú követet, legtöbbnyire negyvenet küldhessen, kik csak egy szavazatot adhattak. A követi kamara tagjainak száma rend-

szerint 200-ra ment. 1468-ban minden *communitas*nak, *districtus*nak két követ adatott, mint Angolországban s ez a szám minden választókerületre nézve a minimum maradt. A későbbi constitutiók, melyek a követek számát az egyes választókerületek részére többszörösen megállapították, soha sem tartattak meg. Az 1775-ki *constitutio* a követek számát oly módon kívánta a kerületek közt felosztani, hogy a három tartomány mindenike egyenlő számú, azaz 68 követet küldjön.

A követek nagyon különbözőképen választattak, részint igen nagy kerületek által, például a poseni és kalischi két vajdaság, később Gnesen is együttesen választott 12—20 képviselőt, részint nagyon kicsinyek által, mint például a maszoviai *palatinatus* tiz járásának mindenike két képviselőt küldött.

Kinek olyan jogügye van, mely az országgyűlésen tárgyalásra fogna kerülni, az ne választassék képviselőnek (1540. és 1601. *constitutio*), épp oly kevéssé az, a ki törvényszéki kiküldött (1616., 1678. és 1683. *constitutio*). Ezen törvényes rendelkezések ismételése és a fennmaradt országgyűlési tárgyalások azt bizonyítják, hogy e korlátozások épp oly kevéssé tartattak meg, mint azon gyakori rendelkezések, hogy senki sem választható meg, a ki ellen még végre nem hajtott ítélet mondatott ki (*condemnata*), vagy a ki a nyugtákkal, melyeket mint választott adószedő beszolgáltattani köteles, a maga vajdaságánál hátrálékban van.

Inkább ragaszkodtak a régi szokáshoz, hogy *impossessionatust*, még ha különben *bene natus* volt is, az országgyűlésre ne küldjenek. A követ korának legalább 18 évnek kellett lenni, de gyakrabban választattak fiatalabb emberek is. A lengyeleknél a fiatalság még hama-

rabb tekintetik tetterősnek és tetteképesnek, mint a többi szláv törzseknél.

A követek tevékenysége az országgyűlésen lényegileg utasításaik collationálása- és összeolvasztásából áll, a mi felől az országgyűlés bezártával küldőiknek beszámolnak.

A XV., XVI. és XVII. században a követek az országgyűlés tartamára jelentékeny javadalmazásban részesültek, melyet többnyire a powiátok (districtusok, kerületek) nemessége visel és melyet a késedelmes fizetők ellen a grodoknál lehet törvényesen keresni (1598. és 1601. constitutio). A senatorok nem voltak kötelesek ezen napidíj-repartitiót (pieniadze poselskie) viselni és még némely más hivatalnok sem (1611. const.). A braclawi vajdaságban meglehetősen tekintélyes összeget, a földadó felét fordították a képviselők kárpótlására egy tartománygyűlési határozat (Laudum) alapján (1633 const.). Olyan követ, ki fölvette a napidíjakat, a nélkül, hogy az országgyűlésre ment volna, ugyanazon constitutio szerint a grod- vagy tartományi bíróság által a napidíjak kétszeres összegét kitevő pénzbírságra volt ítélhető.

A félbeszakadt országgyűlések hosszú korszaka alatt, úgylátszik, hogy e napidíjak (opatrzenie, strawne) lassanként megszűntek; biztosan állíthatjuk, hogy a XVIII. század végén többé nem voltak meg.

Éppen így ment ki szokásból a szabad elszállásolás, melyről az országgyűlés tagjai számára még a XVII. században a nagy marsalloknak kellett gondoskodniok.

A vajdaságok és kerületek bizonyos helyeket utaltak ki az országgyűlési teremben és a követek közt gyakori viszály támadt az egyes vidékek előrangja miatt, melyek helyei változtak vagy vitások voltak.

Mindjárt az országgyűlés bezárása után következett a

képviselők beszámolója megbízóik előtt és csak ezzel ért véget a mandatum. Persze, a ki a constitutiókhoz akarná tartani magát, az azt hihetné, hogy az országgyűlés már a számára szabályszerű ülések tartása végett megállapított hat hét eltelte után nem bir többé teljhatalommal és határozatképtelenné lesz. Éppen ez szolgált ürügyül Sicinski követnek 1652-ben az országgyűlés félbeszakítására és a követek helyeselték akkor eljárását, hat heti működés után nem tarták magokat illetékeseknek határozatok hozatalára, kivéve, ha az alkotmány ezen többször ismételt határozatának megszegése mellett egyhangúság mutatkoznék, mely századunk minden parlamentjében is megkívántatik, mihelyt az ügyrend tekintetében valamely kivételt kell tenni.

NEGYEDIK SZAKASZ.

Az országgyűlésről tüzetesebben.

Az országgyűléseket illető lengyel jogfogalmaknak pontos összeállítása rendkívül nehéz. Garczyński, poseni vajda a szász királyok alatt, találóan mondja «Anatómiájában: «A lengyel parlamentarismus eme viharos tengerét senki sem lesz szerencsés sem megindokolni, sem megérteni, sem pedig leírni».

A teljes országgyűlésnek, t. i. a király, senatus és a lovagság egyesülésének absolut hatalmat, sőt mindenhatóságot tulajdonítanak a régibb lengyel államjog-tudósok s ez által egyenlővé teszik az angol parlamenttel, mely mindent megtehet, kivéve azt, hogy a férfit asszonynya változtassa át. Az országgyűlés competenciája tényleg

korlátlan kormányzatban, jogszolgáltatásban és törvényhozásban.

Az országgyűlés összehívása, mint már említve volt, ő felségének praerogativája. Minden országgyűlés, mely más oldalról hivatott össze, kivéve az *interregnum* alattiakat, érvénytelennek nyilvánított. A Jagellók alatt az országgyűlés közbe-közbe minden évben összeült. Az 1573. *confoederatio* a rendes országgyűlés időszakát két évre állapította meg.

Az ülésszak legtöbbször őszzel volt; földbirtokosokból álló gyűlés legkényelmesebben aratás után ülhetett össze.

Az országgyűlések tartama különböző volt és az is maradt. Eleinte ritkán tartott tovább egy hétnél. Dlugosz *curiosum*képen említi, hogy az 1453-ki országgyűlés kilencz egész napig tartott. Ellenben Bielski említést tesz egy, Zsigmond Ágost alatti országgyűlésről, mely csak hat hónap múlva ért véget.

Később általában hat hét volt az átlagos mérték, mint ezt az 1573-ki *conf.* is kívánta; mind a mellett az 1681-ki országgyűlés az ötödik hónapig húzódott el, hogy végre is szétszakíttassék; a különben nagyon szokatlan módon tartott 1717-ki országgyűlés (némának neveztetik, mert nem volt benne vita; a tarnogrodi *confoederatio*, melyből kiindult, már előzőleg megállapította a királyi párttal az összes határozatokat) csak hét óra hosszáig tartott.

Az országgyűlés helyének megállapítása eredetileg a királytól függött; Lajos két országgyűlést Magyarországon tartott. Jagello alatt a lengyelek és litvánok közös országgyűlései számára Lublint és Parczowot szemelték ki. 1540-ben egy, több mint száz éves szokás

következtében Peterkau jelöltetett ki közönséges országgyűlési helyül.

Végül 1569-ban Varsó, mint mely megközelítőleg a birodalom közepén fekszik, állapítottatott meg Lengyelország és Litvánia közös országgyűlései számára helyül. Minthogy azonban a litvánok soha sem szüntek meg követelni, hogy az ő területükön is tartassanak országgyűlések, 1673-ban Pac javaslatára elhatározták, hogy a harmadik országgyűlés mindig Grodnóban legyen, a mi jogosnak és méltányosnak ismertetvén el, meg is tartatott.

Az interregnum alatti országgyűlések azonban állandóan Varsóban és környékén tartassanak, a koronázási országgyűlések pedig Krakkóban.

Senatorok és követek a suspensumok jogát élvezik. Országgyűlés előtt és után hat hétig sem polgári, sem bűnügyekben törvénybe nem idézhetők (1678. és 1764. constit.).

Már I. Zsigmondnak egy 1510-ki statutuma országgyűlés előtt és után négy hétre sérthetleneknek jelenti ki az országgyűlés tagjait. A ki őket megsérti, oly elbánás alá kerül, mint a felségsértő. Így 1710-ben egy tábornok, ki egy követet megsebesített, a marsall-bíróság által tényleg főbelövetésre ítéltetett. A meggyilkolt nagylengyelországi Posel ügyét az 1667-ki constitutio a törvényszékhez utasította. Olyan követek, kik az országgyűlés tartama alatt valamit vétettek, saját kamarájok bíraskodása alatt állanak. Egy párbaj, mely 1722-ben két követ között történt, mindkét részvevőre nézve súlyos elítéltetést vont maga után s midőn a király az illetőknek megkegyelmezett, kénytelenek voltak az egész országgyűléstől bocsánatot kérni.

A szorosabb értelemben vett országgyűlést csak a

követek alkotják; a senatus, természetéhez képest, a nuntiusok nélkül is összeülhetett, minthogy működése tanácskozó és nem határozó volt.

Lengyelországnak két kamarája van ugyan, de ezek más országok hasonló intézményeitől igen lényegesen különböznek. A lengyel rendszert röviden egy államtanácsnak a szövetségi gyűlés egy nemével való egybekötéseként vagy együttülésezeként lehet jellemezni.

Sem a senatus, sem a követek jogilag véve nem voltak önállóak. Az első a királytól függött, az utóbbiak a nemzettől. De egyesülve, mindkettőjüknek sikerült időközönként nagy súlyt gyakorolni az állam működésére. Hogy jelentőségöket nem jól használták fel, érthető: mert senki sem cselekszik, mihelyt erejének működési kör van engedve, meggondolatlanabbul, mint az, a ki a maga tetteiért nem utolsó instantiában felelős, hanem maga fölött magasabb hatalmakat ismer, melyeknek az odiumot és a kárt viselniök kell.

A senatorok — így volt gondolva — mindig mint a király tanácsosai cselekedtek, a követek pedig mindig mint a nemzet egy részétől időről-időre küldött alkudozók. Csak az 1791. constitutio akarta először, hogy az országgyűlés mindig két évre választassék, nem mint előbb, minden két évben hat hétre, s hogy mindig készen egybehívható legyen. De csak akarta.

És éppen mert az országgyűlés nem foglalt el független tartós állást, azért tekintette magát az államhatalom felügyelése végett mindig ujonnan összeülő, korlátlan bizottságnak, és így jutott oda, mint egy mély politikus gondolkozó mondja, hogy «nem ugyan a kormányhatalmat magához ragadja és gyakorolja, hanem hogy a kormányt gyöngítse és megalázza».

ÖTÖDIK SZAKASZ.

Az országgyűlés ügyrendje.

«Nem kevéssé fontos, nem is könnyű, nagy tanácskozó és határozó gyűlés formai eljárása számára czélszerű intézkedéseket javasolni», mondja Mohl a rendi gyűlések ügyrendjéről írt értekezésének bevezetésében.

Hogy a dolog valósággal a legjelentékenyebb fontosságú, nem lehet jobban bebizonyítani, mint Lengyelország példájával, mely saját polgárainak ítélete szerint jó nagy részben országgyűlési tárgyalásainak hiányos *formái* miatt süllyedt le az állami lét legalsóbb fokára.

Hogy azonban czélszerű ügyrendi szabályok feltalálása nem könnyű dolog, mutatja az olyan testület, mint a lengyel országgyűlés, mely csak 300 éves gyakorlat után gondolt a leggonoszabb fogvatkozások kiküszöbölésére.

Vajha ne vesznének kárba a jövőendőben élőkre nézve azon súlyos tanulságok, melyeket a lengyel állam a maga ügyrendjével történt visszaélésekből levont — mikor már késő volt! «Nem szolgálhat-e intésül Lengyelország története a mai népeknek mostani küzdelmökben?» — így szól hozzánk egy lengyel író.

A szokásokat, melyek a XV. és XVI. században az országgyűléseken kifejlődtek, már a Jagellók korának vége felé néhány írott rendelettel szaporították, azután a XVII. században szokás és törvény által sokféleképen módosították. Miután ennek daczára minden országgyűlés sokszoros önkényt engedett meg magának, 1690-ben a példát, melyet az 1633. és 1678-ki constitutiók szolgáltattak, tüzetes módon ismételték, az összes szabályok

összeállítása mellett és azzal a tilalommal, hogy tőlük jövőre soha sem lesz szabad eltérni.

Mégis 1699., 1736., 1764., 1768., és 1775. években sok újítás történt, úgy hogy a politikai ügymenetre nézve részleteiben következetesen keresztülvitt rendszer soha sem létezett; az ügyrendnek bizonyos alapvonásai azonban felismerhetők a lengyel parlamentarismus egész tartamából. Legalább az országgyűlés egyes teendőinek időrendje egészben véve mindig ugyanaz volt.

Mindenek előtt megjegyzendő, hogy minden egyes országgyűlés célja arra van irányozva, hogy az ország nézete az universalisokban már előadott királyi javaslatokról, összekötve netaláni más indítványok feletti határozatokkal *egy* törvényben nyerjen kifejezést, egy constitutió alkottassék.

Egy vagy két nappal a tárgyalások megkezdése előtt, mint ez a királytól az összes grodokhoz megküldött litterae universalesben meg van állapítva, a megelőző országgyűlés marsalljának kifogások (zarzuty) adatnak át, melyek a követválasztások érvényessége, vagy egyes követek személyisége ellen vannak intézve s melyeket a denunciánsoknak vagy meghatalmazottjaiknak kell beadniok. Egyes senatorok működési jogosultsága elleni panaszokat a Korona, vagy Litvánia nagy marsallja fogad el.

Az Universalis által megszabott napon (az 1717-ki constitutio óta a Mihály-nap után való hétfő, egy 1768-ki más irányú intézkedés nem tűz ki határnapot) — az országgyűlés ünnepélyes isteni tisztelettel nyittatik meg, melyet a primás, a nuntius vagy legalább egy püspök teljesít; erre szentbeszéd következik. Ebben a király személyesen részt vesz. Grodnóban a város főutczáin

gyalog vonul át a templomba; Varsóban a kastélyból fedett folyosón át megy az istenházába.

Erre a király ünnepélyes senatusi ülésben fogadja a megelőző országgyűlés marsallját, vagy pedig azon tartomány első követét, a melyen a sor van, hogy új marsallt állítson és az előadott kérésre megengedi, hogy a választások felülvizsgálata és az orator-választás megtörténjék.

Ennek következtében az országgyűlés ideiglenes vezetésére fölhatalmazott követ ünnepies beszéddel megnyitja a képviselők üléseit, a hallgatókat eltávolíttatja és csak azokat tartatja vissza, a kik zarzutyt adtak be. Az ezen kifogások feletti tárgyalással megindulnak a rugi-k (Rügen, választások felülvizsgálatai) és eltávolíttatnak azon követek, kiknek pörük van, törvényszéki deputatusok, marasztaló ítélet súlya alatt állanak, vagy a kiknek a tartománygyűléseken történt választására vonatkozólag visszásságok mutathatók ki. Az 1768-ki constitutió szerint szavazattöbbség elég volt arra, hogy valamely követ ne igazoltassék. Olyan képviselőkre vonatkozólag, a kik ellen panasz nem adatott be, vizsgálat sem tartatik.

E választás-felülvizsgálatok legfőlebb három napig tarthatnak; az 1678-ki constitutio szerint csak egy napot vehettek igénybe, mindamellett olykor több hétig is tartottak, ha éppen valakinek az volt az érdeke, hogy az országgyűlés ne juthasson az igazi ügyekhez.

Az országgyűlés legközelebbi ténye a követ-marsall megválasztása, melynek az 1678-ki constitutio szerint csak egy napot kellett volna igénybe vennie és 1744. évben tényleg csak három óra hosszáig tartott, különben pedig gyakran több hétig elhúzódott. Az országgyűlési marsall csakhamar a követek szabályszerű időszakos

egybehívása után megválasztandó s a XVI. század íróinál szónoknak, oratornak neveztetik. Az 1573-ki convocationalis gyűlésen nem merték őt megválasztani, hanem a tanácskozások vezetésében az egyes vajdaságok követei váltották fel egymást. Ez az állás nagy tekintélyt élvezett s a marsall a XVII. század óta 40,000 forint, 1736. óta pedig 60,000 frt fizetést húzott. Hogy a király előlépteti, a felől biztos lehetett. A tartományi érdek megóvása végett, III. Zsigmond óta azt a szabályt állították fel, hogy a három egymásra következő országgyűlés elsején a nagylengyelországi követek közül választassék a marsall, a másodikon a kis-lengyelországiak közül, a harmadikon a litvánok közül és így turnusban újra; de ezt a szokást csak 1673-ban erősítették meg írásban. A mindenkori jogosult tartomány első vajdasága kezdi meg a névszerinti szavazást a marsallra, utána a többi tartomány következik sorban. Ha a jogosult nemzet csak egy jelöltet állít, gyakran a háromszori kérdésföltevésre az összes jelenlevők «zgodá»-val szavaznak.

Mint ideiglenes szónok e választásnál az előző országgyűlés marsallja fungál, azon esetben, ha követ; ha nem, akkor a jogosult tartomány első vajdaságának első követe.

A befejezett választás után a hallgatók (arbitri) nincsenek többé kizárva. Ezek közt fegyelmet tartani nehéz volt. A képviselők közt foglaltak helyet és részt vettek a vitákban, ha nem is beszédek, de a tetszés vagy nem tetszés hangos nyilvánításai által. De teljes szabadságot engedtek nekik, mert azt tartották, hogy ilyen részvétel a képviselőtestület tanácskozásaiban nagyon üdvös az állampolgári kiképzésre nézve. Nagyon súlyos esetekben a követmarsall vagy a nagymarsall gyakran szigoruan lép közbe.

A marsall ünnepies esküt tesz, de mely, úgy látszik, csak 1669. óta van szokásban. 1678. és 1768-ban külön eskü-formulákat állapítanak meg.

A marsall köszönetet mond a kamarának a választásért, s erre egy jegyzőt (sekretarz sejmovy) jelöl ki magának, a ki nem követ, hanem birtokos nemes ember és 10,000 forintnyi javadalmat élvez. Ebből látható, minő jelentősége volt a régi Lengyelországban a választott vagy kinevezett hivatalnokok egyes személyiségének. Lengyel méltóságok eme kiterjedt hatásköre, melynél fogva alárendelt hivatalnokokat tetszés szerint nevezhettek ki, a lengyel alkotmányos élet jelentékeny ismeretőjele. Satrapa-gazdálkodásnak akarták bélyegezni; de némely, szokásból részben már kiment angol intézmények találóbb összehasonlításokat nyújtanak.

1764. óta ez a titkár is esküt tesz, — mint a hogy az eskü a lengyel alkotmányban nem csekély jelentőségű.

Ekkor a marsall minden tartományból bizonyos számú követet (rendszerint négyet, 1744-ben hetet) jelöl ki, a kiknek feladata királyt és senatust az ő megválasztatásáról értesíteni, úgyszintén minden tartományból designál két követet a constitutio-tervezet kidolgozása végett, továbbá különféle bizottságokat, kik egyes senatorokkal egyetemben a különféle állandó bizottságoktól, minők 1768. és 1775. óta a kincstári, hadügyi és nevelési bizottság, valamint az állandó tanács, jelentést vesznek át.

Erre aztán a kamarák egyesítése következik, a mire a követek a király részéről kiküldött három senator által (minden tartományból egy) hivatnak fel. Először a marsall, utána a követek, a titkár által vajdaságok szerint megállapított sorrendben, végül ez maga, vonulnak el ő felsége előtt, valamennyie kézsók mellett.

Ekkor a vizsgáló és alkotmányi bizottságok egészítettnek ki bizonyos számú senatorral, hogy működésüket megkezdhessék. Ugyanekkor a követek választják meg a minden tartomány által külön tartott ülésekben az ülnököket az országgyűlési bíróságba.

Most az országgyűlés összes tagjai ünnepélyes ülésre gyűlnek össze a királynál, hogy meghallgassák a propositionokat, melyeket a kancellár a trón lépcsőiről felolvas; 1768. óta ezekkel egyidejűleg felolvastatik az állandó bizottságok megújítására szükséges jelöltek névsora is. — Ezen actust 1669. óta megelőzi a pactum conventumok formaszerinti recitatioja, mely alkalommal mindenkinek szabadságában áll szót emelni.

A két kamara együttes ülésében azután meghallgatják a kiküldöttek jelentéseit, mire ezeknek megadják a fölmentést. Megejtik a választásokat az állandó bizottságokba is. Ezen ügyekkel többnyire 2—4 hét telik el, és csak most következik az országgyűlési tárgyalások főrésze: a követi kamara ülései.

A lengyel alkotmányos élet eme fontos episodjainak tárgyalásában nincsenek számunkra biztos támaszpontok; csak az országgyűlések naplói adnak felvilágosítást a tanácskozás ritkán egyenlően maradó formáiról. Még a birodalom első felosztása idejében alkotott szabályok is rendkívül hiányosak és csak a mellékes, esetleges törvényjavaslatok, a materye ekonomiczné-k tárgyalására szorítkoznak, melyeknek szótöbbséggel meg kell előzni az egyhangúságot kívánó fontos főjavaslatokat: a materye statut. Azon ideig azonban nincs semmi szilárd támpontunk.

A mi a követek eme tárgyalásaiba rendet hozott be, az az elv volt, hogy úgy a tanácskozásnál, mint a

határozathozatalnál a tartomány- és kerületképviselők bizonyos egymásutánját kell megtartani. Egyebekben semmiféle szabályhoz sem tartották magokat; a kihágások és szörnyűségek ellen egyedüli korlátul a marsall hatalmának kellett szolgálni. Ez mindenestre jelentékeny volt; a marsall éles szavakat használhattott, hogy a követeket rendre utasítsa, például «nie prosze o oracye, ale o racye» (nem beszédek, hanem érveket kérek), mindazonáltal hatalma, minthogy írott szabványok nem támogatták, nem volt képes biztos tanácskozási módot fentartani. A turnus szerinti beszéd elvéből az a szokás nőtte ki magát, hogy azok, a kiknek a marsall a szót átadta, nem egy tárgyhoz szóltak, hanem beszéltek egyúttal mindenről, a mi a mindenkori országgyűlést valamiképen érdekelhette. Így nevezetesen soha sem tárgyalták a szőnyegen levő constitutio-javaslat egyes pontjait, hanem ezt és a hozzá beadott módosítványokat együttesen.

Mióta azonban a liberum veto minden követnek megadta a jogot, hogy minden alkalommal közbeléphessen és ez által a legkülönbözőbb oldalokról közvetítő törekvések támadtak, az az anarchikus szokás kapott lábra, hogy mindenkinek mindenkor mindenről szabad volt beszélni, és a szász királyok alatt virágzott e szokás leginkább.

Ha az egyenetlenség nagyon általános volt, a három tártomány egyes külön tanácskozásai útján (sesye provincyonalne) keresték az egyetértés létrejöttét legalább e nagyobb körökben. Ahhoz, hogy e sessiók összejöheszenek, a marsallnak a királytól engedélyt kellett kieszközölni, minthogy azokban a senatorok is részt vettek. A két lengyel tartomány eme gyűlésein egy kiváló senator

elnököl, a litvánoknál pedig a kanczellár vagy alkan-czellár. Ezen intézmény virágkora a XVII. század. 1695-ben a provincialis gyűléseket még a marsall-választás előtt tartották meg. A birodalom bukásakor már csak közvetlen tartományi ügyekben használtattak.

A követi kamara elkülönített tárgyalásaival egyidejűleg működik a király elnöklete alatt az országgyűlési bíróság, melynek ülnökei: az egész senatus és 1588. óta a lovagrend küldöttei.

E bírósági ülések, mihelyt a követek közt megegyezés jött létre, egyidejűleg véget érnek, és pedig a szabályszerű országgyűlési hat hét beosztása szerint, mely több constitutióban meg van állapítva, ennek az ötödik hét végén kellene megtörténnie.

Az egész országgyűlés zárógyűlésre ült össze, melynek öt napig kellett tartani, de rendszeren rövidebb időt vett igénybe, — hacsak különösön fontos jogi kérdések nem kívánták az egész országgyűlés intézkedését. A constitutiók ellen, a mint azok a követek kamarájából kikerültek, ritkán hoztak még fel valamit s hozzáadások is alig történtek. Király és senatus ezer eszközt használhattak fel, hogy céljaikat indítványok útján a képviselőtestületben keresztül vigyék. A lengyel mágánások előtt veszélytelenebbnek, előkelőbbnek és államférfiúbbnak látszott a követek szájával beszélni, mint a magok törekvéseiért személyesen helytállani. Azt, hogy a királynak és tanácsosainak nem lett volna törvényhozói jogosultságuk, nem lehet mereven oda állítani. A király ugyan a követek kamarájában hozott és a senatustól helyben hagyott határozatokon épp oly kevésbé változtathatott valamit, mint a *Sacra Caesarea Majestas* valamely *conclusum Imperii*-n, de a veto épp úgy megillette

elméletileg a lengyel uralkodót, mint Nagybritannia királyát.

A király, személyes kormányzati működésének megfelelőleg: az országgyűlés középpontja. A senatorok és követek együttes üléseiben minden szónok először a királyhoz fordul, azután a testvérekhez, magának a királynak is a szót a követ-marsalltól, ki ez üléseket vezeti, annyiszor kell megkapnia, a hányszor kívánja. Rendesen minden országgyűlésen az összes szónokok után utoljára emelt szót, vagy megbízásából egy kanczellár. Már Cromer mondja, hogy ez azért történik, miszerint ne nyilvánítson más nézetet, mint azt, mely iránt senatorok és követek, vagy azok legnagyobb része megegyezésre jutott.

Hogy a követek a kamarák ezen együttes működése után is minden esetre tartottak közben még külön üléseket is, mutatja az 1633. constitutio, mely határozottan elrendeli, hogy az országgyűlés azon öt nap után szétoszoljék, sine regressu, do poselskiéj izby.

Így aztán a constitutiókat, törvénynek és szokásnak megfelelőleg, az országgyűlés összes tagjai aláírták, 1620. óta az országgyűlési titkár is, olykor a nélkül is, hogy a zgoda iránt még egyszer kérdést tettek volna, és az országgyűlés a király kezét több százszorosan megcsókolva, a marsall vagy a tartomány első követének beszéde után szétment.

Egyik országgyűlés ügyeinek elnapolása ugyanazon gyűlés második ülészakára (Limitatio) nagyon ritkán fordult elő és betű szerint tiltva is volt. Épp oly kevésbé volt szabad a napontai üléseket világítás mellett folytatni, vagy azokat estefelé megnyitni és ez alól is csak kevés kivétel történt.

A constitutiók, melyek záradékául a király neve odaillesz-

tetett, 1638-ig így: «Na wlasne rozkazanie króla Imci» (Ő felsége saját parancsára), a kincstár költségén kinyomatnak és az összes hatóságok, nevezetesen a gródbíróságok közt szétosztatnak. Ha az országgyűlésen a Koronát vagy Litvániát érdeklő különös törvények vagy rendelkezések hoztak, a szétosztás is természetesen csak egyoldalú.

A sajtó által kinyomatott szöveg nem volt mindig egybehangzó a hozott határozatok szövegével; 1658-ban a nyomtatást kétszer kellett ismételni és csak harmadszor ismerték el hitelesnek. Ugyanezért 1659-ben határozottan megtiltatott a senatoroknak, hogy a szerkezetben módosításokat tegyenek.

Olyan határozatok, melyek titoktartást kívántak, nem kerültek a nyomtatott constitúciók közé; — rendszerint *se motis arbitris* hoztak és írásban őriztettek meg (*scripta ad archivum*).

HATODIK SZAKASZ.

A liberum veto.

Csak kevés országgyűlés ment végbe a leírt ügyrend szerint, de valamennyi a szerint jött létre, t. i. azok, melyek az országgyűlés célját: valamely *constitutio* létrehozását érték. De volt rá eset, hogy az országgyűlés az előírt módon meg sem kezdhette működését, vagy pedig tanácskozásai, mikor a legjobban folytak, félbeszakítottak. Sőt az 1652—1764-ig terjedő időszakban 55 országgyűlés közül általában csak hét jutott el természetes végéhez, negyvennyolcz pedig félbeszakított és minden eredmény nélkül maradt. Ugyanis a XVII. század közepe óta

kezdődött el a sajátosságosan kiterjedt alkalmazása azon ősgermán és igazi szláv elvnek, hogy szabad férfiakat csak oly határozatok kötnek, melyekbe ők magok beleegyeztek.

A követeknek egy kisebbsége már a XVI. században is gyakran ellene szegült a tanácskozások menetének, vagy ellenmondása által az országgyűlést egészen félbeszakította; elméletileg kétségkívül minden egyesnek megvolt a veto-joga, nevezetesen a mióta az ó-római eszmék a lengyelek közt elhatalmasodtak s a követek a néptribunokkal egyenlőknek tekintettek. De először 1652-ben Sicinski adta meg a még 17-szer követett példát, hogy az országgyűlést *egy* tag ugrasztotta szét. Számtalanszor előfordult, hogy a tárgyalásokat közbe-közbe egyes követek e felkiáltással: *«sisto activitatem»*, akadályozták meg, s csak a fölzavarónak kibékítése után folyhattak tovább. Így tehát az irányadó hatalom nem a többségben, hanem a kisebbségben, sőt az egyénben volt.

Hogy a lengyel alkotmánynak a liberum vetóban, vagy *«nie pozwalam»*-ban volt legszembeesőbb fogyatkozása, köztudomású. De ezen állítás éppen trivialitása miatt érdemes a behatóbb indokolásra.

Az a természetjogi axioma, mely szerint az államok az egész társadalom összhangzó akaratából képződnek, az igazságnak látszatával bír azon tényben, hogy szövetséges államok mindig csak egyhangúság által keletkeznek. Más államokról ezt nem lehet kimutatni, azonban a természeti jognak a maga egyesülési, meghódolási és alkotmányi szerződéseinek tekintetében mégis bizonyos történeti támaszpontjai vannak.

Az egyhangúság a nemzetközi jog szerinti államiséget megelőző elv. Történeti korszakokban, vagy olyan népeknél,

melyeknél az állameszme államhoz hasonló alakulatokból képződött ki, vagy a hol az állam alacsonyabb fokon van, biztosak lehetünk a felől, hogy találkozunk ezzel az elvvel.

A középkor minden rendi államában egyhangúság uralkodott; az állam bennök bizonyos tekintetben állandó ujjaalakulásnak volt alávetve. A XIV. és XVI. századok között minden országról kimutatható a liberum veto. Legpraegnásabb bizonyíték Arragonia; de Angol- és Franciaország is, a legtöbb német territorium azon időben inkább államszövetségek voltak, mint állam, — összeállítva a világi és egyházi nagyok monarchiáiból és a lovagtársaságok és városok arisztokráciáiból, melyeket nem törvények vezetnek, hanem szerződések, melyek mindig egyhangúlag alkottattak és egy tag szakítása által érvénytelenekké váltak.

A modern állam győzelmes eszméje megsemmisíté az egyhangúság rendszerét. A szakadatlanul terjeszkedő államhatalom egy oly gyakran megakadó és elégtelen mechanizmussal a maga feladatainak nem tehetett eleget. Nem csoda, ha mai állami műveltségünk ellenségei támadásait előszeretettel intézik a többségek joga ellen. Ha egy német reactionarius a maga hitvallását abban fejezi ki, hogy «az államéletben a kívánt egyhangúság soha sem gátolja a szükséges mozgalmat . . . az az állítás tehát, mintha az egyhangúság elve államjogi állapotokra nézve gyakorlatiatlan volna, minden alapot nélkülöz», úgy már korábban bebizonyította egy déli állami rabszolgaságpártoló, hogy «*minden* kisebbségnek vétóval kell birni a többség ellenében».

Igaz, hogy a többségi elv túlerős hangsúlyozása korlátlan despotismusra vezet, és másfelől nem szükséges

hogy az egyhangúság minden alkalmazása anarchiát támaszszon. Az egyesült Németalföld, daczára a liberum vetónak, mely a legkisebb várost is megillette, aránylag rendezett állam volt és az angol parlament a maga ügyrendje által nemcsak a kisebbségeknek adja meg a lehetőséget arra, hogy akarataikat negative keresztülvihessék, hanem, mint Bucher mondja, «minden egyesnek azt az elismert jogot, hogy szakadatlanul ismételt és szavazatra bocsátott indítvány által minden ügyet megakaszthasson. Elméletileg véve az alsóház minden tagja bir a követek liberum vetójával». Ez a jog pedig nem egyszer használtatott Angliában, és Lord John Russel 1851-ben elvitathatatlannak jelentette ki.

Sőt a continens parlamenti gyűléseiben is egyes nagyon fontos esetekben tudvalevőleg szintén egyhangúság kívánatik meg, és lengyel képviselők a porosz országgyűlésen, fractiójuk törekvései érdekében, a liberum vetót, új életre keltve, gyakorolták is.

Látjuk tehát, hogy az egyhangúság törvényhozó testületekben nem hallatlan dolog. Ez az elv már uralkodó volt Európában, mikor a parlamentarismus Lengyelországban keletkezett. De ha a lengyeleket a germán szellem utánzása az ő sokat gáncsolt intézményükre hajtotta, ebben minden esetre egy congenialis vonás is erőteljesen közreműködött. Azt az egyhangúságot, mely időszámításunk I. évezredében egész biztosan uralkodott a germán községben, mint a közszabad Volskdingek maradványa: az angol Jury bizonyítja, a következő évezredben a szlávoknál találjuk egész határozottan kifejlődve. Ki ne gondolna a Mir-re, az orosz parasztközségre, mely még ma is absolut egyhangúsággal hozza határozatait?

Egészen bizonyos, hogy a lengyel nemesség, a nemzet-

ség teljes-szabad fia, a XIV. és XV. században ezen elv szerint intézte a maga ügyeit és annak átvitele a választott gyűlésekre nem volt abnormitás. A követek kisebbsége által félbeszakított első országgyűlésnek az 1536-kit tekintik. A követ nem volt sem a köztársaság képviselője, sem arra nem volt hivatva, hogy a maga egyéni véleményét nyilvánítsa: nem volt más kötelessége, sem más joga, mint közvetlen megbízóinak véleményét az ezek parancsolta módon előadni és indokolni.

A mai képviseleti rendszer mellett a nép több száz felelősség nélküli uralkodót állít magának, kik csak nagy számuk és működésük rövid tartama által vannak korlátozva. Az egyes kerületek lengyel nemességének azonban az ő képviselői csak szócső voltak, mely által egymás közt meghallatta a szavát, átengedte tehát nekik a liberum vetót, melyet egyidejűleg maga is használt. Némely kerület határozottan megparancsolta követeknek, hogy semmibe se egyezzenek bele, mielőtt a küldött bizonyos követeléseit nem teljesítik. Mikor aztán Lengyelországban is a képviselő lassanként függetlenebbé vált megbízóitól, a veto a követek állandó attribútuma kezdett lenni. Felhatalmazás nélkül is használták. Ha az országgyűlést valamely követ félbeszakította, a mi 1652. után oly gyakori eset volt, mindig föl lehet tenni, hogy a tag saját elhatározása folytán cselekedett így. Vagy ha utasítása szerint járt el, úgy a parancsoló mandatum szövege volt kétes, mert különben a félbeszakító követ-társainak ő hozzá csatlakozniok kellett volna.

Hogy a követ vetója által nemcsak egy bizonyos törvény, hanem az országgyűlés összes határozatai megsemmisítettettek, és szintűgy, hogy a működés megakadályozása által az országgyűlés összes tanácskozásai félbe-

szakítottak, megmagyarázható a már többször említett lengyel alapelvől, hogy az országgyűlés összes tevékenységének egyetlen egy constitutio szerkesztésére kell mindig szorítkoznia. Itt az *egységnek* ismét az a gondolata mutatkozik, melylyel, mint a lengyel államjog fejlődésére oly vészthozóval már többször találkoztunk, mint a hogy másfelől benne gyökerezett Lengyelország nagysága is.

E jog, még ha határozottan czélszerűtlenül éltek is vele, kétségbe soha sem vonatott. Sicinskit és számos utánczóját az országgyűlés átkai kísérték ugyan; utána számítottak, hogy hány száz forintért engedték megvesztegettetni magokat, s a magasan és legmagasabban álló megvesztegetők személyeire ujjal mutathattak: de a veto megmaradt, — mert hiszen egyszer tiszta szándékból, közhasznú eredménynyel is használható lesz! És elnevezték «a szabadság szemefényének» s mint a legmagasabb csúcsot ünnepelték, melyre az egyéniség felszabadulása magát felemelhette.

Ilyen kifejlődésben a veto mindenesetre merőben sajátlagosan lengyel, és csak azon túlizgatott fejlődésből magyarázható meg, melyre a lengyel államélet a követek behozatala óta szert tett. Szükséges következménye volt annak az abszolút uralomnak, melyet a nemesség magához ragadott. A harc természeti szükség az államban; «ha nem volna ellenzékem, csinálnék magamnak egyet», mondá Pitt. De Lengyelországban a XVII. század közepe táján tulajdonképeni ellentét nem volt; a társadalmi egyenlőség legmagasabb fokát elérte; a királyi hatalom minden igénye az országgyűléssel szemben megszűnt; a dissidensek olyan csekély csoportra olvadtak össze, hogy az országgyűlésen alig voltak észrevehetőek; külső levezetés sem forgott fenn érezhető mértékben: ekkor

a nemzet önmagának lett ellensége. «Álкотmányuk törekvéseiknek saját magok elleni irányt adott», mondja Dumouriez. A gyümölcs már érett volt; a gránátalmának meg kellett repedni.

Azzal ugyan, hogy a lengyel állam saját polgárainak *elbizakodása* által jutott e szerencsétlen utakra, fölöttébb sok volna mondva. Tartsuk szem előtt, hogy a lengyel alkotmány lényegileg tiszta jogelvekre volt alapítva, melyek a hasznosságra és időszerűségekre való tekintet nélkül következetesen fejtettek ki. Eszményi álláspontról tekintve, melyen a lengyel államjog alapelvei nyugszanak, a követek félbeszakító joga inkább in bonam partem, mint in malam látszott alkalmazhatónak; hiszen az 1652. óta oly sokszor gyakorolt jog csak régen érvényben állott államalapelvek következménye volt, melyek magukban véve még ma is alig volnának elvetendőek.

A többségi törvény is, kihirdetése után, az állam minden polgára által érvényesnek tekintendő; ezt az elismerést az egyhangúsági rendszer még kevéssel a törvény kihirdetése előtt veszi igénybe. A kisebbség iránt bizalommal viseltetik, hogy a törvény tárgyalásakor egy határozott többség erkölcsi túlsúlyához alkalmazkodik és hogy a törvény annál nagyobb tekintélyre tegyen szert, minden szavazatot rá ad, — ha jó; ha rossz, az erélyes ellenmondás csak üdvös lehet.

Látni való tehát, hogy a veto teljesen indokolt intézmény volt olyan államban, mely országgyűlési tárgyalásainak eredményét mindig csak egyetlen egy törvénybe foglalta össze s ezenfelül magát társadalmi alapjával annyira congruensnek érezte, hogy a fennálló törvények a legjobbaknak tűntek fel; oly államban, hol a *prae-sumptio* általában minden írott törvényre nézve kedve-

zőtlen volt — szemben a mindenható szokással. Hisz Angolországban is annak a pártnak, mely új törvényt akar, a tanácskozó termet el kell hagynia, hogy maga érezze az alkalmatlanságot!

De az állameszme következményei csak lassanként fejlődnek ki az életben s nevezetesen hibás túlzások csak akkor merülnek föl, ha az eredeti célzatok feledésbe mentek.

Lengyelország republikánus erény nélkül lesz köztársasággá. A vetót, mely magában véve közönyös, majdnem mindig káros indokokból és káros következményekkel alkalmazták. Ezért fordultak a romlás eszköze ellen a reformtörekvések. Bármely reform keresztülvitele a veto mellett lehetetlen volt. És így a jámbor és egyszersmind felvilágosult Komarski piarista érdeme, hogy «A tanácskozások eredményes módjáról» írt könyvével először támadta meg gyökerében a bajt. Az értelmes Garczynski az országgyűlések félbeszakítását a szentlélek elleni bűnnek jelezte. A jezsuitáknak a veto fentartása körüli jámbor üzelmei ellenében hasonló eszközöket kellett alkalmazni. Egyik kolostort csak a másikkal lehetett hatékonyan leküzdeni.

Az 1768-ki országgyűlés tehát az intercessiónak mind alkalmazási módját, mind az eseteket, melyekben érvényes marad, korlátok közé szorította. De ezzel megadta a végzetes jognak az *első* írott kifejezést s a leggonoszabb lehetőségeket nyitva hagyta.

Mint *materiae status*, melyek mindig csak egyhangúsággal intézhetők el, mostantól kezdve a következők szerepeltek:

1. Az adók és tarifák emelése.
2. A hadsereg szaporítása.

3. Szerződések és tárgyalások idegen uralkodókkal.
4. Háború és béke.
5. Indigenatus- és nemesség-adományozások.
6. Pénzverésjog.
7. Változtatások a hivatalnokok és bíróságok szervezetében.
- 8., 9., 10. Változtatások a tartománygyűlési, országgyűlési és bírósági ügyekben.
11. Birtokok szerzése a király által.
12. Általános hadkötelezettség.
13. A törvények módosítása.

Nem volt nehéz ezen rubrikákba általában minden politikai tárgyat bevonni és így *materiae oeconomicae*-nek, melyeket szótöbbséggel lehetett eldönteni, csak a hivatalnokok számadásai és az azok alól való fölmentés megadása maradtak meg. Az 1791-ki *constitutio*, mely a vetót teljesen eltörölte, épp úgy hiábavaló maradt, mint az 1764-ki, mely már egyszer ugyanazt kimondta. Az állam annyira elgyöngült, hogy minden kívülről jövő szélrohamnak engedett. De idegen befolyás nélkül is fennmaradt volna a szabadság palladiuma: az egyhangúság. Oly mélyen és erősen meggyökerezett jogot nem lehetett eldekretnálni.

HETEDIK SZAKASZ.

Confoederatiók.

Göthének igaza van: «Az egyensúly az emberi cselekedetekben, sajnos, csak ellentétek által állítható helyre.»

Az állami tevékenységet Lengyelországban az egyhangúsági elv következményei először meggyöngítették;

azután meg majdnem semmire szállították alá; a nemzet csak törvényenkívüli módon tudott magának az időviszonyok parancsolta cselekvésre tért nyitni. Minthogy azonban ezen erőszakos, forradalmi eszközök, a *confoederatiók*, gyakran, sőt rendszeren használtattak, belőlök rendszer képződött s bármily különösen hangozzék is, Lengyelországban a forradalom jogszerű szabványairól lehet beszélni.

Nem alap nélkül mondja egy nemes lengyel keserű gúnynyal: Lengyelországban a jog a rendetlenség és a rendetlenség a jog formáival birt. A lengyel alkotmány egyesíti magában a legáltalánosabb jogélvezet végletét (a *liberum vetót*) a legáltalánosabb erőszak gyakorlásáéval, az engedélyezett, sőt autorizált forradalommal, szóval: a *confoederatio*-elvvel.

Confoederatio tudvalevőleg nemzetközi jogi kifejezés és *souverain* államok állandó szövetkezését jelenti. Sajátos módon már az elnevezésből is felismerhető az a különös jelleg, melylyel ez intézmény a lengyeleknél birt. A lengyel *confoederatio* bizonyos számú *souverain* nemes ember szövetkezése, mely a fennálló politikai hatalmak helyére állítja magát, bitorolja az állam minden jogát és az állam helyett akar érvényesülni, és érvényesül is.

Az okok rövid meghatározását adni, melyekből *confoederatiók* keletkeznek, nehéz. *Skrzetuski* publicista ezt mondja: «*Confoederatio* Lengyelországban a saját védelemre, vagy az országban a rend és biztonság fentartására, vagy a szabadságok és jogok megóvására, vagy az államtekintély biztosítására avagy valamely más célra esküvel és becsületszóval bizonyos időre kötött szövetség.» Ez úgy hangzik, mint ha körülírása volna azon vidám

verseknek, melyekben Seneca a maga öt indokát az ivásra felsorolja:

Baráti látogatás, meglevő szomj s a jövőendő,
Vagy jó iható bor s még valami más ok.

Érjük be azzal, hogy a *confoederatio*, minden állami célra államilag szervezett egyesület keletkezése — tetszés szerinti. Az 1386-ki felségsszünet példájára 1572. óta ugyan minden *interregnum* alatt is rendesen megalakult az erős államhatalomnak ezen időszakos surrogatuma és pedig többnyire az országgyűlés kezdeményezése folytán, de általában ez intézmény, eredetéhez híven, mindig a társadalom talajából emelkedett ki s magánemberek vezették.

A míg Lengyelország nemzetségi szövetkezetei erősek voltak, megvolt az alattvalók állandó szervezete az államhatalommal szemben. Az a mód, a melyen felső Skótság clanjai újabb századokban közös uralkodójuk ellen összeállottak, megközelítő következtetéseket enged vonni az első *dynastia* alatti fölkelések és szövetkezések formáira. Azonban itt is csakhamar német példa hatott közre. Az utolsó *Piastok* idejében találkozzunk egy politikai szövetkezettel, mely, mint látszik, nem áll nemzetségi keretben, és az állam körén belől levő testületekre akkor általában alkalmazott kifejezéssel *confoederatio*-nak neveztetik. Nagy-Lengyelországban 1352-ben huszonegy lovag szövetkezik mindenki ellen, kivéve a királyt, birtok és vér közös lekötésével, vagyonuk biztonsága céljából. A király uralkodása közben keletkezett valamennyi többi *confoederatio*-nak is csak egy határozott gyakorlati célja volt, mint ennek az elsőnek, melyet önkényes adóztatás elleni egyesületnek kell tekintenünk;

valamennyi szövetkezet átmeneti törekvésekért létesült és csak abban különböztek a hasonló természetű mai egyesületektől (az angol anti-cornlaw-league 1846-ig), hogy nem «minden törvényes eszközzel», hanem minden, még a legerőszakosabb módon is vállalkoztak terveik keresztül vitelére. «Ha valaki ez ellen cselekednék», mondatott a confoederatiók irataiban «a közbékét és ezt a mi rendünket megzavarná, megzavartatná, annak teljes romlására és pusztulására mindnyájan fölkelünk.»

Olyan rendszabályokat, melyek rendes országgyűléseken keresztül vihetők nem voltak, confoederatiókkal igyekeztek kierőszakolni. Ha ilyen szövetkezetek nem vezettek is mindig célhoz, ha azokat a király gyakran szerencsével le is győzte: magokban véve mégis mindig a lengyel nemességet megillető alapjognak tekintettek s úgy a vezetők, mint a részvevők mindig büntetlenül maradtak.

Sőt ez eszköz teljesen autorizáltatott, a mióta III. Zsigmond király a későbbi uralkodóktól meg-megújított példát adta, hogy mint államfő egy ellenconfoederatio élére álljon, hogy ez által egy már meglevő confoederatiót szétrobbantson.

A magánúton keletkezett és lavinaszerűleg felgyarapodott confoederatiók majd megint azt célozták, hogy a király hozzájárulását kinyerjék. Ha ez sikerült, akkor senatus és ministerek is kötelesek voltak csatlakozni, és a confoederatio programját, mely ekkor általános confoederatiónak nevezte magát, egy sürgősen egybehívott országgyűlésen a confoederatio kötelékében szótöbbséggel elintézték. Az ily országgyűlés határozatai, ritkán kétségbevonat nézet szerint, épp olyan érvényt nyertek, mint a szabadon létrejött országgyűlés határozatai.

Ha valamely confoederatiónak nem sikerült általános confoederatióvá emelkednie, sem az államhatalommal valamely compromissumot létrehoznia, — eredménytelen maradt és feloszlott. Ekkor aztán Rokosznak nevezetett (származtatván e nevet a magyar nemességnek Rákos választási mezején Pest mellett tartott gyűléseitől) és egy ilyennek példájaként az 1537-ki lemergi «kakasviadalt» említik. A rokosz és confoederatio közti különbség tehát az lehet, a mi az émeute és révolution közt, ha elfogadjuk azt a fogalom-meghatározást, melylyel Thiers Lajos Fülöppel 1848. február 22-én folytatott rövid, de drasztikus beszélgetésében a két szót megkülönböztette.

A confoederatiók szokásai általában ugyanazok maradtak mindig, noha írásban soha meg nem állapítottak. Néhány lovag, senatorok is, valamely vajdaságban, vagy vajdasági csoportban bizonyos czikkelyek iránt megállapodásra jutottak és esküvel, becsülettel és lelkiismerettel arra kötelezték magokat, hogy szövetkezésüket csak a cél elérése után fogják felbontani. Egyidejűleg csatlakozásra hívták fel a többi vajdaságokat is — és kijelentették, hogy minden ellenzővel, mint a haza ellenségével fognak elbánni. Ha az összes vajdaságok tagjai ugyanazon feltételek alatt állottak össze, akkor végleg megalakult a confoederatio és *igényt* támasztott arra, hogy általános confoederatio számba vétessék. Többnyire külön confoederatio alakult a Korona és külön Litvánia számára. Vagy pedig az általános confoederatio directoriuma, generalitása volt e tartományok szerint összeállítva, s a cím mindig: mind a két nemzet általános confoederatiója volt. A szövetség élére mind a két tartomány részére 2 marsall is lépett, kik rendesen a lovagi rendhez és nem

a senatushoz tartoztak. A confoederatio többi hatóságai tanácsi kollegiumok a tartományok és vajdaságok számára, melyek az összes állami functiókat: a gyűlések összehívását, adószedést, mindenekelőtt pedig a jogszolgáltatást átveszik, a hol ellenállásra nem találhatnak.

Ha fentartja magát a confoederatio a harczokban, melyek nélkül ritkán ér véget, és ha az államhatalom hozzájárul, országgyűlés hívatik össze, mely különben a confoederatio tartama alatt lehetetlen. Ezt az országgyűlést a confoederatio marsalljai vezetik; a tyszowieci confoederatio tartama alatt ilyenekül a hetmánok fungáltak. Ilyen megkötött országgyűlésen az egész eljárás sommás, a rendek elkülönített tanácskozásai nem fordulnak elő. És a confoederationalis biráskodások, melyek az ilyen országgyűléseken mentek végbe, bizonynyal nagyon tele voltak dulakodásokkal.

A király, senatus és követek ezen összevissza ülését 1672-ben a golabi vagy golebiowi confoederationalis gyűlésen észlelték először, de már akkor megjegyezték, hogy praecedens-eset gyanánt ne szolgáljon.

Szükség esetén ismétlődik az ilyen országgyűlés; így vezette Lengyelország és Litvánia confoederationalis marsallja, Dönhof úr, a ki kivételesen egyedüli marsallja volt a confoederatiónak, a nélkül, hogy litván kollegája lett volna, az 1710. és 1712-ki megkötött országgyűléseket.

A confoederationalis törvényt a rendek megerősítik s ha a confoederatio czéljai el vannak érve, olykor az országgyűlés tartama alatt is feloszlik és a határozatok egyhangúsága ismét szükségessé lesz. Ez megvolt többnyire a confoederatio gyűlésein is, mert a kisebbség oly hatalmas viszonyok közt ritkán mert ellentmondani.

A confoederatiók alosztályát teszik, az 1382-ki példa szerint, a kapturnak is nevezett általános szövetségek az interregnumok idején, mikor a nagylengyelországiak Radomskban, a kislengyelországiak pedig Wislicában a közbiztonság, a szabadságok megóvása és Hedvig trónutódlása érdekében szövetkeztek. Későbbi időben a convocationalis országgyűlés mindig egy confoederationalis törvény általános elfogadásával végződött, mely birodalmi törvényt nyé lett. 1696-ban a törvény felett nem jutottak megegyezésre, hanem csak a következő évben s ezért akkor a convocationalis országgyűlés félbeszakított. 1764-ben a Czartoryski-párt nem tekintett az addig fennállott szabályokra, mivel a convocationalis gyűlés előtt litván confoederatio ült össze Wilnóban, a koronai confoederatio pedig csak annak bezárta után.

Kettős választás után általános összejövetelek történtek, a minő a többi közt az 1576-ki emlékezetes gyűlés volt Jedrzejowban, és a melyeknek határozatai gyakran ugyanazon birodalmi törvényi erőt nyerik, mint a convocationalis gyűlések confoederationalis törvényei. Tényleg teljes érvényűeknek tekintendők 1573. óta a felségszünetek összes confoederationalis törvényei, — a mennyiben írott határozatok érvényességéről Lengyelországban szó lehet — daczára az ellenmondásnak, mely kötelező voltukat illetőleg gyakran, még mikor szerkesztés alatt állottak, felhangzott s a mely a grodbiróságoknál beadott tiltakozásokban nyert kifejezést. Ezen törvényeket rendszerint a koronázó országgyűléseken erősítették meg.

Azon írók, kik az ellenkezőt igyekeztek bebizonyítani, mivel a confoederationalis törvényekben biztosított vallásszabadság szálla volt a szemőkben, állításaiknak nem voltak képesek állami tekintélyt szerezni. A minden

királytól esküvel erősített vallásszabadság biztosítását nem tartották ugyan meg, de a *confoederatio* határozatát sem szegték meg, hanem betű szerint megtartották és értelméből kiforgatták.

A lengyel ugyan mindig tudatában volt annak, hogy *confoederatiókban* erőszak rejlik s ezt ő szövetkezett testvéreinek föllépési módjában nagyon is gyakran tapasztalta. Minden csatangoló csőcselék felvételt nyert a szövetkezetek fegyelmetlen csapataiba és gyilkosság, rablás és gyujtogatás a nemesi várkastélyokban, s nemcsak a parasztfalvak, hanem főkép mindig a városi községek romlása jelzi még az olyan *confoederatiók* föllépését is, melyeknek nemes czéljaik és helyes gondolkozású vezéreik voltak. Senki sem rajzolta megkapóbban az ily nemesi szövetségek következményeit, mint a XVII. és XVIII. század lengyel írói.

Hogy a *confoederatiók* mily mértékben vezették tévútra a jogérzékét, erre csak egy példát hozunk fel és tán nem is a legdrasztikusabbat. Az 1632-ki *confoederationalis* törvény a dissidenseknek több jelentékeny jogot biztosít és ugyanazon szavakkal végződik, mint a hasonló okmányok legtöbbje: *«Cuncta haec manutenerere pro nobis et posteris nostris sub fide honore et conscientia nostris promittimus. Quicunque vero his contravenire et pacem superius toties nominatam ordinemque publicum turbare voluerit, contra talem omnes consurgemus in ejus destructionem.»* De ezek a szavak pusztá látszat voltak.

Mert az egész irat lényegét kérdésessé teszi a záradék, melylyel püspökök és ultramontánok a *confoederatiót* aláírják: *«salvis juribus sanctae ecclesiae Romanae»*, vagy *«excepto articulo confoederationis dissidentium»*.

És ez ellen most az evangélikusok tiltakozásokat nyújtanak be a Korona és Litvánia grod-actjaihoz, mely tiltakozásokat a katolikusok ugyanazon actoknál benyújtott más tiltakozásokkal visszautasítanak. Sőt a püspökök és ultramontánok tiltakoznak már az 1632-ki convocatinalis gyűlés minden határozata ellen is.

És ezen események ismétlődnek akkor is, mikor a királynak a confoederalionalis törvényre esküt kellett tennie.

Nem nyilvánították-e ezáltal az egész közjogot vitásnak, mely a confoederalionalis törvényekben mindig röviden össze volt foglalva?

Némely confoederatióknak, a mely törekvéseiben nem volt szerencsés, az országgyűlés parancsára gyakran minden írott emlékét megsemmisítették. Nem ítélet vagy összehasonlítás, hanem rendesen hadi eszközök által előidézett siker döntött nemzetközi jogi módon a felett, hogy mely confoederalionalis határozatok alkotnak törvényt és melyek nem.

De a milyenné már egyszer a lengyel nemzet fejlődött, a confoederatiókat nem nélkülözhetette. Tetszelegtek magoknak abban, hogy ezen intézményt, mely a különben túlgöngye államhatalmat néha-néha túlhatalmassá hatványozta, a római dictaturával hasonlítsák össze. És tényleg a rendes vezetőitől veszélybe vitt vagy elhagyott köztársaságot gyakrabban csak hazafias confoederatiók mentették meg. Van bizonyos igazság abban, midőn Rousseau azt állítja: «Sans les confédérations il y a longtemps que la Rp. de Pologne ne serait plus.»

A confoederatio elve az egyhangúság elvének correlatuma maradt; mind a kettő az átruházhatlan souverainitás eszméjén sarkallik, de nem a nép souverainitásáén, mint

Rousseau, ki a confoederatiókat bizonyos esetekben meg akarta tartani, magának hízelt, hanem a nép minden egyes tagjáén. Ha megadták az egyénnek a jogot, hogy mindent megakadályozzon, akkor felruházták azzal a jogosítvánnyal is, hogy mindent tegyen. A hol ezek az elvek egyszer tért foglaltak, nem könnyen voltak kiírt-hatók. Minden állampolgár, önmagára nézve, állammá lett. Volt ugyan még vezető központ, de vonzóereje rend-kívül meggyöngült. Gyakran maga a király a periphéria felé rántatott tova.

A confoederatiók eltiltása, melyet az 1717-ki békéltető országgyűlés kimondott, — ütés volt a vízbe. A hasonlót kimondó, oly helyes irányú 1791-ki constitutio is ugyan-csak egy confoederatio alkotása volt, mely egy követ-kező, erősebb eszközökkel fellépő confoederatio által érvénytelennek volt nyilvánítható. És a négy éves ország-gyűlés emberei megmutatták, hogy szívükben ez az ősz lengyel nézet gyökerezik, midőn a fenyegetőleg előre nyomuló targowicei confoederatiónak meghódoltak vagy számára tért nyitottak.

Ez a confoederatio orosz segélylyel jelent meg; de az olivai béke óta külföldi hatalmak, mint az egyes lengyel jogtételek vagy az egész alkotmány kezesei, jogosítva voltak a lengyel államéletbe beleavatkozni. Más confoederatiók aggodalom nélkül igénybe is vették a külföld segítségét. Azon jelleg által, melyet a szabad királyválasztások magokra öltöttek, világossá lett, hogy az, a mit felségszünetek alatt a pártok használtak s a külföldi trónkövetelők miatt használniok kellett, t. i. az idegen pénz és idegen csapatok más irányban is használ-hatók. Végre is mi volt Lengyelországban külföldi és mi belföldi?

A bárri confoederatio is, mely hiteles iratok után ítélve, a targowiceivel azonos czélokra törekedett: a lengyel államjognak a maga történetileg kifejtett természetével épségben tartására — egész nyíltan idegen, névszerint francia segélyre támaszkodott; és Lengyelország viszonyai oly szerencsétlenül alakultak, hogy még a négy-éves országgyűlés nemes férfiai is, nagy confoederatiójuk programját, melynek egyszermind az utolsónak kellett volna lenni, nem másként, mint csak osztrák felbátorítással és miután Poroszországgal az új alkotmány-műre nézve kedvező szövetséget kötöttek, hitték keresztül vihetőknek.

Hanem olyan alkotmány-javaslat, mely idegen segítségre kénytelen támaszkodni, megbukottnak tekintendő és Oroszország magatartása 1792-ben, az európai hatalmak politikája vele szemben, különféle álláspontokról elítélhető bár, de jogilag megtámadhatatlan. Mert Oroszország többször egymásután és különösen még 1775-ben a rendes lengyel hatóságok és az európai államok beleegyezésével nyilvánított a Lengyelországban fennálló állapotok kezeséül, és így nem csak jogosult, de köteles is volt, azt a pártot, mely ez állapotokat fentartani akarta, támogatni és annak confoederatióját, eltekintve tagjainak számától és minőségétől, Lengyelország egyedül igazi államhatalmának nyilvánítani, éppen úgy, mint Franciaország 1768. után nem Szaniszió királyt, hanem a bárri confoederatio generalitását, mely hozzá még nem is Lengyelországban székel, tekintette lengyel államhatalomnak.

A hol a törvényes korlátok közé szorított király és köztársaság helyébe a confoederált köztársaság minden pillanatban alkotmányosan beléphetett, sőt az egyéni erő-

szak minden eszközével, valamint panaszok- és tiltakozásokból álló kíséretével lépnie is kellett: ott az anarchia készen volt és állandó vas despotismus vált szükségessé. És e baj alapja a *confoederatio* elve volt. Még mikor e romlást hozó elv árnyoldalai nem voltak oly feltűnők, 1622-ben egy hatóságilag kiadott oktatás az azon évi leMBERGI *confoederatió*ról ezeket mondá: «Hogy Lengyelországban sok rendetlenség és sok baj van, azt nem látja senki. De hiába való dolog volna, ezt a bajt felülről kezdve lerántani akarni; gyökerestől kell kitépni. A bajnak gyökere a túlnagy szabadság, vagy inkább önkény. Uram istenem, ments meg minket idegen gyomlálótól.»

NYOLCZADIK SZAKASZ.

A tartománygyűlések jelentősége.

A monda Hatalmas Boleslawnak tulajdonítja, hogy az országot kerületekre és járásokra ő osztotta fel. Az állam tényleg 1000. év óta várnagyságok szerint van rendezve, melyek azonban központosított módon felülről kormányoztatnak és önerejű életet, a míg a birodalom felosztatlanul fennállott, sehol sem mutatnak.

Csak Krzywousty halála után mozdul meg az egyes területeknek külön öntudata. A törvénytörvények az egyes tartományokban, «wieca» (*colloquia*), olyan gyűlésekké alakulnak át, melyek a vajdaság, kerület, vagy tartomány ügyeiről tanácskoznak és határoznak. De szoros szabályok itt csak a Jagellók óta képződnek; 1404. (még inkább 1454.) óta minden országgyűlés előtt nemesi

gyűlések tartatnak az egyes kerületekben, vagy a mint a szokás szerint összeállított járásokat nevezik.

A tartománygyűlések csak azon időtől kezdve válnak jelentékenyekké, mikor a közhatalomban résztvevők száma felszaporodik. A míg csak a bárók korlátozták a királyt, szülőföldjük ügyeit könnyen elintézhették a király személyénél, de a nemességnek egészen külön tartománygyűlésekbe kellett összegyülekeznie, ha specialis ügyeket akart elintézni. Lengyelországban tehát semmi esetre sem előzte meg a részleges képviselet az összképviseletet, mint például Angolországban vagy a germán országokban, ellenkezőleg a tartománygyűlések későbbi jelentősége az országgyűlés által átruházottnak látszik és pedig az országgyűlés jogaiból lassanként mind több és több megy át a tartománygyűlésekre. A XVII. és XVIII. század, de főképen az országgyűlések gyakori félbeszakítása óta, az állami hatalom súlypontja nem többé az országgyűlésben, hanem a tartománygyűlésben van. Az országgyűlés nemzetközi congressus volt, melyen a kerületek és vajdaságok küldöttei egészen soha sem tárgyaltak egymással. A mint a constitutiók csak akkor váltak teljesen érvényesekké, ha azokat az összes tartománygyűlések ratifikálták, különben pedig csak azon kerületekre nézve voltak érvényesek, melyekben elfogadtattak: az országgyűlési tárgyalásokra is az impulsus mindig a tartománygyűlésekből indult ki.

Ezért a tartománygyűlések hasonlíthatatlanul legfontosabb nemét a választógyűlések teszik, melyek az országgyűlések előtt tartatnak. Bármennyit tanácskoztak is eme tartománygyűlések tökéletesen szabályszerű ügyrendje fölött, mégis csak nagyon későn képződtek ki szoros szabványok.

Az első felosztás szerint a követek száma és választásuk helye következőleg volt megállapítva:

Nagy-Lengyelország.

A poseni, kalischi és gneseni három vajdaság együtt választ Srodában	20
Sieradz, Szadekben	4
Wielmi, Wielmiben	2
Leczyca, Leczyczában	4
Brześć Kujawski, Radziejewoban . . .	2
Inowraclaw, Radziejewoban	2
Dobrzyn járás, Lipnoban	2
Plock, Raciazban	4
Masowia 10 járásában 2—2	20
Rawa 3 járásban 2—2	6
(ugyanis a gostyni járás Gabinban, a többi magokban, vagyis azon a helyen, melyről a járás neveztetik)	
Összesen . . .	66 követet.

Kis-Lengyelország.

Krakkó, Proszowicében	8
Sendomir, Opatowban	7
Lublin, Lublinban	6
Podlachia 3 járásban, 2 otthon, Bielsk Branskban	6
Kijow, Zytomierzben	6
Vörös-oroszok (csak Chelm j. Chelmben)	2
Wolhynia, Luckban	6
Podolia, Kamienieczben	6
Braclaw, Winnicában	6
Czerniechów, Wlodziemierzben	4
Összesen . . .	57 követet.

Litvánia.

Wilno 5 kerületben, mindenik otthon, 2—2	10
Troki 4 kerületben, ezekből Upita Ponie- wiezben	8
Szamogiczia, Rosienieben	6
Smolensk, Olitában	2
Starodubi kerület Zyzmoryban	2
Polock, Usaczban	2
Novogrodek 3 kerületben	6
Witebsk (csak az orszai kerület Cholo- pieniczében)	2
Brześć-Litewski és a pinski kerület	4
Minsk, valamint a mozyri és a rze- czycai kerület	6
Összesen	48 követet.

Livland teljes elvesztése után a király nevezi ki a hat követet, a kiket azelőtt ott választottak, és pedig kettőt Livlandból magából, kettőt a Koronából és kettőt Litvániából.

Mindig szoros szabály volt, hogy csak a király hívhat össze mind választó tartománygyűléseket, mind országgyűléseket — hat héttel a rendes és három héttel a rendkívüli országgyűlés előtt. 1688-ban a nagy-lengyelországiak (a poseni és kalischi vajdaságok) választó-tartománygyűlést tartottak, jóllehet a hozzájuk intézett universalist előttök nem olvasták fel, minthogy útközben elveszett; a tőlük küldött követek választása az országgyűlésen érvénytelennek nyilvánított.

Az 1775-ki constitutio szerint, a tartománygyűlések összehívásánál a képviselőválasztást illetőleg gyakorlatban volt

szokások még egyszer megerősítőleg összefoglaltattak. A király, elegendő idővel az országgyűlés előtt, körözwényt bocsát ki a senatorokhoz és a válaszokból, melyeket erre kap, állíttatik össze az *universalis* (*litterae universales, uniwersal*), melynek feladata: lehetőleg pontosan előadni az országgyűlésen tárgyalandó anyagot. Az *universalis*-levél megszerkesztése az 1775. törvény által az állandó tanácsra bízott. Mindazáltal itt engedtetett meg először a tartománygyűléseknek, hogy azon esetben, ha az *universalis* nem érkeznek meg pontosan, érvényesen ejthessenek meg képviselőválasztást és így hatályon kívül helyeztetett az 1717-ki határozat, mely szerint mindazon tartománygyűlések és összejövetelek, — melyek nem határozottan az uralkodó által hivattak össze, tilosak és semmisek. Ez a rendelkezés, persze, az egész XVIII. századon keresztül nem tartatott meg. A legvégzetesebbek voltak azok a tartománygyűlések, melyeket 1792-ben nem a király, hanem a *targowicei confoederatio* hivatott össze.

A tartománygyűlésen, a lovagságon kívül, a kerület senatorainak is meg kellett jelenniök s az 1510-ki *constitutio* az ezen kötelesség alól magát kivonó püspököt 40 márka, a vajdát és várnagyot 20, a kisebb várnagyot 10 márka pénzbírsággal sújtotta, mely a korona kincstárába volt fizetendő. Az 1768-ki *constitutio* fölmentette a püspököt azon kötelezettség alól, hogy a tartománygyűlésen megjelenjék.

A tartománygyűlésen való fellépés joga csak az igazi régi nemes embereket illette meg és olyan újakat, a kikre a *scartabellatus* nem lett volna határozottan alkalmazható. Különféle alkalmakkor, mint még az 1611-ki *constitutió*ban is hangsúlyozták, hogy a tartománygyűlésben való részvétel csak a kerületben megtelepedett nemeseknek

engedhető meg. Az 1768-ki constitutio a már lazábbá vált szokáshoz alkalmazkodott, mikor azt rendelte, hogy a tartománygyűlésen először is mindazok részt vehetnek, kik a kerületben indigenák és abban örökség útján, élethossziglan, zálog vagy örökbérlet útján javakkal bírnak, még akkor is, ha e birtokok tulajdonképen nem nemesiek, hanem a papság- vagy királyéi; másodszor az ilyen polgárok fiai; harmadszor e polgárok fivérei, ha már atyjuk a kerületben megtelepedett; negyedszer azok, kiknek családja tudvalevőleg a vajdaságból való. Az activ választási jogot 18 évvel gyakorolták, gyakran korábban is; tartománygyűlésbe választható volt minden feddhetlen lovag, ki a 23. évet betöltötte és megtelepedett volt, de itt is igen sok kivétel volt.

Mindazoktól, kik a megjelölt kategoriákba nem tartoztak, a tartománygyűlésben való részvétel megtagadtatott, — nevezetesen a katonai személyek, ha csak egyszersmind megtelepedett birtokos lovagok nem voltak, kizárattak és Varsó, Kamieniecz és a törvényszéki városok kivételével, a tartománygyűlések helyén helyőrséget tartani nem is volt szabad.

A tartománygyűléseket a megállapított nap délelőttjén egy világi senator vagy a kerület első nem-senatori tisztviselője szokta megnyitni. Legközelebbi teendőjük volt egy marsall (háznagy) és néhány assessor választása, kiknek esküt kellett tenni arra, hogy a beadott szavazatokat pontosan összeszámítják, s úgy a követeknek adandó utasításokat, valamint a tartománygyűlés határozatát, a Laudumot, pontos szövegben szerkesztik.

Litvániában, hol külön tartománygyűlési hivatalnokokat nem választottak, ezek a teendők minden kerület első hivatalnokára hárultak, a ki eo ipso tartománygyűlési

marsall volt, és a rangban utána következő négy tisztviselőre.

Erre a megnyitás és az Universalis felolvasása következett. Gyakran, a mint ez 1576-ban is határozottan el volt rendelve, a király külön küldöttek által a következő országgyűlés feladatairól szóbeli közléseket is tett a tartománygyűléseknek; de ez a szokás azért nem állott tekintélyben, mert a királyok egyszer-másszor apródjaikat, éretlen ifjoneczokat küldöttek ilyenén megbízásokkal.

Ha a jelöltek névsorát megállapították és a marsall felolvasta, a szavazás az egyes személyek fölött nagyon rendetlenül szavazattöbbséggel történt; balga módon még e választásnál is szavazategységet igyekeztek érvényesíteni, s ha valamelyik nemes ember nyakasan ellenezte a többiektől választott képviselőket, ezek választását megsemmisíthette s a tartománygyűlést félbeszakíthatta. Az 1764-ki constitutio a tartománygyűlésekre nézve a szavazattöbbséget hozta ugyan be, és mindenkit, a ki valamely kerületi gyűlést félbeszakítana, súlyos pénz-bírsággal és félévi toronynyal fenyegetett: de minden jelentékenyebb eredmény nélkül.

Csakis az erőszak — hisz a tanácskozásban résztvevők mind fegyverben jelentek meg — melyet a többség a nyakas békebontóra gyakorolhatott és gyakorolt is, gátolta meg a nagyon gyakori félbeszakítást. Az a rendelkezés, hogy háromszor egymás után felosztatott tartománygyűlés az országgyűlésre képviselőket többé nem küldhet, pusztá fenyegetés maradt, a mely ha végrehajtják, merőben ellenkezett volna a lengyel alkotmány természetével. Valamely területtől tartósan megvonni a maga képviselőtét, a mint ez jelenleg Észak-Amerikában történik, Lengyelországban elképzelhetlen volt.

A tartománygyűlésen egybegyűlt nemes emberek szavazatait per turnum számították össze. A szavazatvásárlást, vagy szavazateladást 1764-ben a tartományi és a grodbiróságok elé tartozó és pénzbírsággal megtorlandó büntettnek mondták ki.

A ki valamely politikai gyűlést fegyver használatával nyugtalanítana, vagy annak egyes tagjait bántalmazná avagy megölné, egy 1507-ki statutum szerint rendi állására való tekintet nélkül halállal bünhődik. A nyilvános összejöveteleken való fegyverviselés, mely a XVI. században több irányban korlátozva volt, az utóbbi időben a birodalom megdőléseig nagyon közönséges volt s még Rousseauban is, ki a lengyel intézményeken különben sok dicsérni valót talált, undort és irtózatot kellett.

Az 1764-ki constitutio is csak akkor büntette a fegyverek használatát, ha ez sebesítést vagy halált okozott.

A tartománygyűlések személyes vitáiban gyakori események voltak a párbajok. Ezek Lengyelországban a XVII. század óta tényleg büntetlenek és rendkívül számosak. — jóllehet az 1585-ki constitutio 60 márkával és félévi toronynyal sújtja azokat, a melyek a király beleegyezése nélkül történtek meg.

Ha a követek választása már végbement, azután az utasítás és a Laudum felett határoztak. Az előbbi kiadták a követeknek, hogy magokkal vigyék; az utóbbit pedig bevezették a grodacták közé. A határozathozatal szokásjogilag egyhangú szavazat mellett történt; az 1768-ki constitutio *lehetőleg* egyhangúságot kívánt. Ha a gyűlés tagjai a jövő országgyűlést illetőleg kívánságaikra és véleményeikre nézve megegyezésre jutni nem tudtak, a követek mégis a sejm-re mentek és szavaztak belátásuk szerint; legtöbbször azonban minden képviselet nélkül

maradt a kerület. Igaz, hogy még a XVI. században többször teljhatalmat adtak hasonló esetekben a képviselőknek. De a XVII. század óta a nagy-lengyelországiak példája sem talált többé utánzásra, kik 1520-ban Schroddában arra hatalmazták fel követeiket, hogy arra szavazzanak, a mit az országgyűlés többsége jóvá hagyja.

A követ azonban minden esetre köteles volt az országgyűlésen végbevitt tetteiről a választóknak beszámolni. Mindamellett ez alól feloldottnak érezte magát, ha az országgyűlés félbeszakított és így már a XVI. században (1589. constitutio) ismételen föl kellett újítani a *beszámoló tartománygyűlésekre* vonatkozó szokást. A század idő alatt egészen kiment a gyakorlatból, és 1764., valamint 1778-ban mint valami új dolgot ismét megújítani rendelték. A beszámolás úgy történt, hogy egy követ a maga és társai működéséről jelentést tett és az utasítás netaláni túllépésének jóváhagyását kérte a választóktól. Ez utóbbira büntetés nem volt kiszabva: de erkölcsi indokokból Lengyelországban is indemnitást kértek.

A tartománygyűlések gyakran vonakodtak megadni hozzájárulásukat, sőt elég gyakran megsemmisítették az országgyűlési határozatokat, a mennyiben azok az ő területekre vonatkoztak. Nevezetesen az országgyűlés adóhatározataitól idegenkedtek a tartománygyűlések, s az országgyűlést gyakran azok visszavonása- vagy módosítására kényszerítették. Így helyezte hatályon kívül 1590-ben a schroddai tartománygyűlés a megelőző országgyűlés több rendbeli decretumát és az 1591-ki sejm, mely az előbbivel semmiféle continuitásban nem volt, megszüntette annak visszatetsző rendelkezéseit, s alkalmazkodott a tartománygyűlési határozathoz.

Ennélfogva a lengyel alkotmány politikai súlypontja

a tartománygyűlésekben feküdt, s a közjognak pontos leírása, a mint az Lengyelországban kifejlődött, még csak akkor volna lehetséges, ha az összes tartománygyűlések iratai, melyek többnyire a jól őrzött grod-iratárakban voltak összegyűjtve, rendezve és hozzáférhetőek volnának.

Az országgyűlések előtti és utáni közönséges összejöveteleken (sejmiki przedsejmowe és sejmiki posejmowe) kívül a rendes tartománygyűléseknek még három kevésbé fontos faja divatozott, úgymint a *deputatus-tartománygyűlések*, melyeken a törvényszékek ülnökeit évenként ujonnan választották; általában minden kerületből egy deputatus volt, a ki soha sem lehetett egyuttal követ is; a *választási tartománygyűlések*, melyek tárgya a hivatalnokok tisztujtása volt, kikre nézve a kerület nemessége választási vagy kijelölési jogot gyakorolt; a *gazdasági tartománygyűlések*, melyeken az adók beszédése és hováfordítása, út- és hidrendezés, vámok stb. fölött folyt a tárgyalás.

Egyébiránt az egyes ellenkező constitutiók mellett is, a nemesség nem volt attól megfosztva, hogy tetszés szerinti időben összegyülekezzék és közérdekű határozatokat hozzon. Az egyest saját souverainitásának gyakorlatában sohasem lehetett korlátozni.

Ugyanezen okból és hogy minden polgár souverainitása lehetőleg közvetlenül nyilvánulhasson, az ország- és tartománygyűlés közti közbenső instantiákat lassanként mellőzték. Nagy- és Kis-Lengyelország *generalis gyűlései*, melyek a XV. században még szerepet játszottak, s az előbbi tartomány részéről többnyire Kolóban, a második részéről pedig Korczynban tartattak, már a XVI. században majdnem kimentek a szokásból, a mint ezt a felújításukat célzó 1563. és 1565-ki törvényczikkelyekből látjuk.

Tartományi sessiókká alakultak át, melyek az országgyűlés ideje alatt tartattak. Maszoviának Varsóban tartatni szokott generalis gyűlése is alig volt meg a XVI. században. Litvánia a maga «generaly»-jét Wolkowysk- és Slonimban, az utolsót 1685-ben tartotta.

Csak a három porosz vajdasági csoport ragaszkodott ehhez az intézményhez, a míg csak Lengyelországhoz tartozott; a porosz tartománygyűlések szilárd magva nélkül, mely a lengyel országgyűlésen nem képviselt Danzig, Thorn, Elbing «nagy városok»-ból állt (a kisebb városok, melyek a porosz lovagsággal egy kamarában foglaltak helyet, mint amazok a senatorokkal, a tartományi rendiséghez való jogukat a XVII. században elvesztették) az intézmény itt sem maradt volna fenn oly sokáig. De a porosz generalis gyűlés mind végig nagy tekintélyben állott. Nem csak minden lengyel országgyűlés előtt, hanem különben is rendszeren megtartatott s nagyon gyakran királyi küldöttek keresték föl. Főkép a rend és tisztség okáért dícsérték, melyben ott a tárgyalások folytak.

A porosz generalis gyűlések tárgyalási nyelve még a XVI. században német és latin volt; a XVII. században keresztülvitte a lovagság, hogy a lengyel nyelv lett érvényessé. Csak a városoknak engedték meg a latin nyelv állandó használatát.

A porosz senatus nyolcz első rendű senatorból állott, kik a lengyel senatusban is valamennyien üléssel és szavazattal birtak; állott t. i. a kulmi és erlandi püspökökből, a kulmi, marienburgi és pommeraniai vajdák-ból, a kulmi, elbingi és danzigi várnagyokból. Másodrendű senatorok voltak: a kulmi, marienburgi és pommeraniai kamarások, a pommeraniai kincstárnok és a három nagy város bizonytalan számban küldött képviselői.

A második kamarát az egyes palatinátusok (kerületek, mint Lengyelországban, nem voltak a porosz tartományban) szintén korlátlanul sok képviselői alkották, kiket a tartománygyűléseken választottak.

A generalis gyűlés előtt köteles a porosz kincstárnok beszámolni s a porosz követek is csak itt kapták meg a végleges utasítást. Az 1764-ki constitúciónak, mely minden porosz vajdaságból csak három követet akart az országgyűléseken látni, még azon rövid idő alatt sem volt sikere, a meddig a tartomány még Lengyelországhoz tartozott.

Ezen területi közösségeken kívül, melyekbe az egyes souverain nemes emberek belefoglalták magokat és a melyekre a nemzet széttagolódott, a tulajdonképeni lengyel állam nem ismert és nem tűrt meg semmi más testületet. A lengyel köztársaság polgárai a magok egyenlőségében és egyénenkénti szabadságában úgy tüntek fel, mint a fővény laza szemei. A nemzetségi alkotmány kötőszere mind többet és többet veszített összetartó erejéből és így végre is csak mulékony szélrohamok voltak a confoederatiók, melyek időnként felmerülő és csakhamar ismét feloszló egyesületeket hoztak létre.

Mily merev ellentét a nemesi nép eme szétporlasztott tömege és azon nagyszerű testületek rendszere között, mely a nyugot államaiban még az újabb évszázadokon át is fentartotta magát s melyet csak a byzanci joggal együtt importált absolutismus tetőzött be! És a souverain nemes emberek nemzete nagyon is tudatával bírt ennek az ellentétnek, mert hiszen saját területén századokon át ápolta a nyugoti állami és társadalmi rend mikrokosmosait, — de mindig elkülönözve ápolta, a nélkül, hogy velök valaha összeolvadt volna. Ez

bizonyára nagy és a nemzetnek tán nem önhibáján kívüli szerencsétlenség volt! Ha a német joggal élő községeket a lengyel országgyűlésbe felvették volna, a rendi gyűlés soha sem használta volna fel befolyását olyan egyoldalúan káros módon. A lengyel parlament állandó testületté vált volna s a nemzet fölébe emelkedik vala.

Nem ok nélkül vélik, hogy állam és nemzet annál erősebb és hosszabb életű, mennél vegyesebbek alkatrészei. De a lengyel nemesi nemzet aránytalanul tisztán tartotta fenn magát és tán azért zárta le oly korán történetét s nem tarthatta fenn magát a hatalomban.

A lengyel nemzet nem vehette volna azt az önmaga iránti ellenséges irányt, a mint ez a liberum vetóban és a confoederatiókban nyilvánul, ha a nemesség tartománygyűlésein kívül a városi községek is irányadó befolyást gyakorolhattak volna az államügyekre. Sajnálatra méltó végzet!

Nagyon méltó a fáradságra, hogy megérteni igyekezzünk, miért volt a városi polgárság, mely különben mindenütt az újkor zászlóvivője, Lengyelországban olyan jelentéktelen.
